

HISTORIJSKA MISAO

HISTORIJSKA MISAO · HISTORICAL THOUGHT

IZDAVAČ · PUBLISHER

Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Tuzli, Bosna i Hercegovina
Department of History, Faculty of Philosophy,
University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina

REDAKCIJA · EDITORIAL BOARD

Adnan Jahić, Univerzitet u Tuzli
Enver Imamović, Univerzitet u Sarajevu (prof. emeritus)
Snežana Božanić, Univerzitet u Novom Sadu
Marko Attila Hoare, Sarajevo School of Science and Technology
Božidar Jezernik, Univerza v Ljubljani
Husnija Kamberović, Univerzitet u Sarajevu
Stjepan Matković, Hrvatski institut za povijest Zagreb
Gregor Pobežin, Univerza na Primorskem
Nedim Rabić, Univerzitet u Sarajevu

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA · EDITOR-IN-CHIEF

Mersiha Imamović, Univerzitet u Tuzli
mersiha.imamovic@untz.ba

SEKRETAR REDAKCIJE I TEHNIČKI UREDNIK ·
EDITORIAL BOARD SECRETARY AND LAYOUT

Amir Krpić, Univerzitet u Tuzli
amir.krpic@untz.ba

ŠTAMPA · PRINT

Eurografika, Zvornik

Časopis izlazi jednom godišnje.

The journal is published annually.

Stavovi autora izneseni u radovima objavljenim u ovom časopisu
nisu nužno i stavovi Redakcije ili Uredništva.

The authors' views expressed in papers published in this journal
are not necessarily the views of the Editors or the Editorial
board.

Indeksiran · Indexed

C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library),
Complementary Index (EBSCO host),
Database of Open Access Journals (DOAJ),
Slavic Humanities Index (SHI)

UDK 94
DOI 10.51558/2303-8543

ISSN 2303-7539 (print)
ISSN 2303-8543 (online)

ODSJEK ZA HISTORIJU
FILOZOFSKOG FAKULTETA UNIVERZITETA U TUZLI

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

9

HISTORIJSKA MISAO, BR. 9 (2023), 1-198,
TUZLA 2024.

SADRŽAJ · CONTENTS

Naš deveti broj · Our Ninth Volume

7 / 9

ČLANCI · ARTICLES

Ivan Križič

- ROMAN-GOTHIC FOEDUS IN THE 3RD AND 4TH CENTURY SOURCES 13
RIMSKO-GOTSKI FOEDUS U IZVORIMA 3. I 4. STOLJEĆA 13

Nenad Obradović

- JEDNA KARIJERA NA UGARSKO-OSMANSKOJ GRANICI PRED KRAJ XV VEKA. DESPOT VUK GRGUREVIĆ KAO JAJAČKI BAN 47
A CAREER ON THE HUNGARIAN-OTTOMAN FRONTIER IN THE LATE 15TH CENTURY.
DESPOT VUK GRGUREVIĆ AS THE BAN OF JAJCE 47

Sabaheta Gačanin

- OBAVJEŠTAJNE AKTIVNOSTI U ZAPISIMA DINASTIJSKOG HRONIČARA IDRISA BIDLISIJA 67
INTELLIGENCE ACTIVITIES IN THE RECORDS OF THE DYNASTIC CHRONICLER IDRIS BIDLISI 67

Mubera Bavčić

- MEDŽIDA SELMANOVIĆ (1937–2009) I NJEN DOPRINOS OSMANISTICI – POVODOM PETNAESTOGODIŠNJE SMRTI 103
MEDŽIDA SELMANOVIĆ (1937–2009) AND HER CONTRIBUTION TO OTTOMAN STUDIES – ON THE OCCASION OF THE FIFTEENTH ANNIVERSARY OF HER DEATH 103

Dženita Sarač Rujanac

- PRVA KONFERENCIJA SK BiH 1988. GODINE I KADROVSKA DIFERENCIJACIJA U SR BOSNI I HERCEGOVINI 131
THE FIRST CONFERENCE OF THE SK BiH IN 1988 AND THE STAFF DIFFERENTIATION IN THE SR BOSNIA AND HERZEGOVINA 131

PRIKAZI · BOOK REVIEWS

Nedim Rabić

- DANIEL BARIĆ (HG.), DIE LEBENSERINNERUNGEN VON CARL PATSCH: ARCHÄOLOGIE EINES LEBENS ZWISCHEN BÖHMEN UND

BOSNIEN, DIGIOST, BD. 17, FRANK & TIMME, BERLIN 2023, STR.
318. 167

Andrea Petrović

PREDRAG MEDOVIĆ, OD PEĆINE DO PALATE, PLATONEUM, NOVI
SAD 2003, STR. 115. 175

Amina Hadžić

ADMIR LISICA, BOŠNJACI PRED IZAZOVIMA GLOBALNIH POLITIČKIH
PROCESA: POLITIČKO STASAVANJE JEDNE NACIJE, GEOPOL,
SARAJEVO 2024, STR. 231. 181

Dženan Dautović

IN MEMORIAM: AMER SULEJMANAGIĆ (1961–2024) 183

UPUTSTVA AUTORIMA 187

INSTRUCTIONS TO AUTHORS 193

UPUTSTVA RECENZENTIMA 192

INSTRUCTIONS TO PEER REVIEWERS 198

NAŠ DEVETI BROJ

U devetom broju časopisa *Historijska misao* objavljujemo pet vrijednih članaka, tri prikaza i jedan *In Memoriam*. Ivan Križič, autor je prvog rada pod naslovom „Roman-Gothic Foedus in the 3rd and 4th Century Sources“ u kojem iznosi na svjetlo – na koncentriran i uredan način – iskaze o Gotima i njihovoj ulozi u kasnom Rimskom carstvu. Nešto poduži uvod omogućuje čitateljima potpunije razumijevanje srži članka, odnosno *foedus* sporazuma od 238. do 382. godine. Temeljitom analizom narativnih historijskih izvora, Križič ispituje mogu li se ovi sporazumi doista klasificirati kao *foedus* u klasičnom značenju te riječi. Sama analiza spomenute problematike, uz zaključak da je rimska politika odražavala šire imperijalne ciljeve i propagandu, a ne razumne diplomatske angažmane, značajan je doprinos savremenom historijskom znanju.

Drugi rad, „Jedna karijera na ugarsko-osmanskoj granici pred kraj XV veka. Despot Vuk Grgurević kao jajački ban“, potpisuje Nenad Obradović. Rad je jednim dijelom baziran na njegovom članku objavljenom na mađarskom jeziku 2021. godine. U ovoj verziji autor dodatno razvija analizu političke i vojne uloge Vuka Grgurevića, smještajući je u širi društveno-politički kontekst kraja 15. stoljeća. Obradovićev rad pruža detaljan i analitičan prikaz specifičnog društvenog uređenja koje se razvilo na pograničnim područjima između Osmanskog carstva i Ugarske, oblikovano neprekidnim sukobima i vojničkim umijećem. Autor je iznio argumentiranu tvrdnju da je titula kapetana bosanskih gradova odgovarala tituli jajačkog bana, da je Vuk Grgurević tu dužnost obavljao možda i do kraja svog života i da je upravo u tom svojstvu bio jedan od glavnih pregovarača između Ugarske i Osmanskog carstva u vrijeme njihovih mirovnih pregovora u prvoj polovini 1480-ih godina.

Sabaheta Gačanin autorica je rada „Obavještajne aktivnosti u zapisima dinastijskog hroničara Idrisa Bidlisa“. Bidlisi, kao iskusan intelektualac i dvorski službenik, bio je posve svjestan činjenice da su uhode u državnim obavještajnim krugovima važan ljudski resurs kako u tajnoj državnoj diplomaciji, tako i unutar cijele piramide „informativskih“ posrednika. Autorica je dosljedno provjerila sva mjesta u njegovoj dinastijskoj hronici *Hešt bihešt* i pronašla sva mjesta u tekstu koja se referiraju na špijune i špijunažu u Osmanskom carstvu. Gačanin navodi da je špijunaža kao obavještajna aktivnost postojala od samog

osnivanja Osmanske države kao vojna strategija njene vojske, ali i kao nužna potreba za opstanak i preživljavanje naroda i države. Osim toga, temeljito prikupljeni obavještajni podaci o neprijatelju bili su garancija pobjedničkom ishodu svakog vojnog pohoda na koji su se spremale osmanske vojne snage, o čemu svjedoče brojne pobjede u bitkama tokom osmanskih osvajanja na istoku i zapadu, na šta je autorica ukazala, studiozno izdvojivši sve relevantne podatke o tome iz sadržaja spomenute Bidlisijeve dinastijske hronike.

„Medžida Selmanović (1937–2009) i njen doprinos osmanistici – povodom petnaestogodišnjice smrti“, naslov je rada Mubere Bavčić. Autorica u članku daje detaljan prikaz života, rada i djelovanja mr. Medžide Selmanović (1937–2009). U radu je koristila širok spektar literature, te adekvatno kontekstualizirala naučni put mr. Selmanović, pogotovo u osvrtu na historiju institucije u kojoj je Medžida radila (arhiv Orijentalnog instituta). Rad također veoma sistematično predstavlja različite naučne interese mr. M. Selmanović, te donosi relevantne podatke o njenim pojedinačnim tekstovima i radovima.

Dženita Sarač Rujanac autorica je rada „Prva konferencija SK BIH 1988. godine i kadrovska diferencijacija u SR Bosni i Hercegovini“. Na osnovnu dostupnih izvora i literature autorica se bavi nastojanjem republičkog partijskog rukovodstva da potkraj 80-ih godina 20. stoljeća pronade put izlaska iz složene, ekonomske, političke i društvene krize koja je opterećavala bosanskohercegovačko i jugoslavensko društvo. Sarač Rujanac posebno se fokusirala na rekonstrukciju temeljnih diskusija koje su pokazivale obim zahtjeva koji se nalazio pred Savezom komunista i različite poglede za njihovo rješavanje unutar partijskih struktura. Naročito ukazuje na opasnost kadrovske polarizacije na nacionalnoj osnovi koja je isplivala u partijskim raspravama, a koja je politički destabilizirala Bosnu i Hercegovinu i slabila njenu poziciju u rješavanju jugoslavenskog pitanja.

I ovaj, deveti broj časopisa nastao je zahvaljujući podršci naših vrijednih saradnika/ca: autora/ica, recenzenata/ica, redakcije te bibliotekarke Ilijane Gavran Radojević, na čemu im se srdačno zahvaljujem. Posebna zahvala ide tehničkom uredniku, kolegi Amiru Krpiću MA, višem asistentu na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Za finansijsku podršku, zahvaljujemo se Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke.

Glavna i odgovorna urednica

OUR NINTH VOLUME

In the ninth volume of the journal *Historical Thought*, we publish five articles, three book reviews and one *In Memoriam*. Ivan Križič is the author of the first paper, titled “Roman-Gothic Foedus in the 3rd and 4th Century Sources”, in which he highlights – in a concentrated and orderly manner – statements about the Goths and their role in the Later Roman Empire. A somewhat lengthy introduction enables readers to better understand the core of the article, namely the *foedus* agreements from 238 to 382. Through a thorough analysis of narrative historical sources, Križič examines whether these agreements could truly be classified as *foedus* in the classical sense of the word. The analysis of the aforementioned issues alone, with the conclusion that Roman policy reflected broader imperial goals and propaganda, rather than reasonable diplomatic engagements, is a significant contribution to the contemporary historical knowledge.

The second paper, “A Career on the Hungarian-Ottoman Frontier in the late 15th Century. Despot Vuk Grgurević as the Ban of Jajce”, is signed by Nenad Obradović. The work is partly based on his article published in Hungarian language. In this version, the author further develops the analysis of the political and military role of Vuk Grgurević, placing it in the wider socio-political context of the late 15th century. Obradović’s work provides a detailed and analytical account of the specific social organization developed in the border areas between the Ottoman Empire and Hungary, shaped by continuous conflicts and military skills. The author presented an argumentative claim that the title of captain of Bosnian cities corresponded to the title of Ban of Jajce, that Vuk Grgurević performed this duty perhaps until the end of his life, and that it was in this capacity that he was one of the main negotiators between Hungary and the Ottoman Empire during their peace negotiations in the first half of the 1480s.

Sabaheta Gačanin is the author of the work “Intelligence Activities in the Records of the Dynastic Chronicler Idris Bidlisi”. Bidlisi, as an experienced intellectual and court official, was fully aware of the fact that spies in state intelligence circles were an important human resource both in secret state diplomacy and within the entire pyramid of “information” intermediaries. The author consistently checked all the places in his dynastic chronicle *Hešt bihešt* and found all the places in the text that refer to spies and espionage in the Ottoman Empire.

Gaćanin states that espionage as an intelligence activity existed from the very foundation of the Ottoman state as a military strategy of its army, but also as a necessary need for the survival of the people and the state. In addition, thoroughly collected intelligence on the enemy was a guarantee of a victorious outcome for every military campaign that the Ottoman military forces were preparing for, as evidenced by numerous victories in battles during the Ottoman conquests in the east and west, which the author pointed out, carefully extracting all relevant data from the content of the aforementioned Bidlisi dynastic chronicle.

“Medžida Selmanović (1937–2009) and her contribution to Ottoman studies – on the occasion of the fifteenth anniversary of her death”, is the title of the paper written by Mubera Bavčić. In the article the author provides a detailed overview of the life, work and activities of Medžida Selmanović (1937–2009). Bavčić used a wide range of literature, and adequately contextualized Selmanović’s scientific journey, especially in light of the history of the institution in which she worked (the archives of the Oriental Institute in Sarajevo). The work also very systematically presents the various scientific interests of M. Selmanović, and provides relevant data on her individual texts and works.

Dženita Sarač Rujanac wrote the paper “The First Conference of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina in 1988 and Staff Differentiation in the SR of Bosnia and Herzegovina”. Based on available sources and literature, the author deals with the efforts of the republican party leadership to find a way out of the complex economic, political and social crisis that burdened Bosnian and Yugoslav society in the late 1980s. Sarač Rujanac focused in particular on the reconstruction of the fundamental discussions that showed the scope of the demands that were facing the League of Communists and different views on how to resolve them within the party structures. She particularly points out the danger of staff polarization on a national basis that emerged in party discussions, which politically destabilized Bosnia and Herzegovina and weakened its position in resolving the Yugoslav issue.

The ninth volume of the Journal was made with the support of our valuable collaborators: authors, reviewers, the editorial staff and librarian Ilijana Gavran Radojević, to whom I would like to thank. Special thanks go to the technical editor, Amir Krpić MA, senior assistant at the Department of History, Faculty of Philosophy, University of Tuzla. For financial support, we thank the Federal Ministry of Education and Science.

ČLANCI

ROMAN-GOTHIC FOEDUS
IN THE 3RD AND 4TH
CENTURY SOURCES**Abstract**

This paper explores the complex relationship between the Roman empire and Gothic people from 238 to 382 C.E., focusing on the classification and understanding of Roman-Gothic foedus agreements. By analyzing primary sources such as Ammianus Marcellinus, Jordanes, Zosimus, Procopius and others, the paper wants to reassess whether these agreements can be accurately termed foedus, in the classical meaning of the word, given their distinct characteristics and historical contexts. The research highlights the evolving dynamics of power between the Roman Empire and Goths, their military alliances, negotiation, identity, and mutual dependency, alongside the roles of the Roman empire and Gothic communities during this period. Ultimately, the author argues for a deeper understanding of these treaties as forms of control rather than purely diplomatic agreements, but at the same time, understanding their connected tradition, challenging long-standing generally one-sided and superficial scholarly interpretations.

Keywords

Late Antiquity, Roman-Gothic Relations, Roman Empire, Goths, Foedus Agreements, Ammianus Marcellinus, Jordanes, Zosimus, Procopius

RIMSKO-GOTSKI FOEDUS
U IZVORIMA 3. I 4.
STOLJEĆA**Apstrakt**

Ovaj rad istražuje složen odnos između Rimskog carstva i gotskog naroda od 238. do 382. godine. Analizom primarnih izvora kao što su Amijan Marcelin, Jordanes, Zosim, Prokopije i drugi, u radu se namjerava preispitati da li je precizno ove sporazume nazvati foedus u klasičnom značenju te riječi, s obzirom na njihove posebne karakteristike i historijski kontekst. Istraživanje naglašava razvojnu dinamiku moći između Rimskog carstva i Gota, njihovih vojnih saveza, pregovora, identiteta i međusobne zavisnosti, kao i uloge Rimskog carstva i gotskih zajednica u ovom periodu. U konačnici, autor se zalaže za dublje razumijevanje ovih sporazuma kao oblika kontrole, a ne kao čisto diplomatskih sporazuma, ali u isto vrijeme i razumijevanje njihove povezano tradicije, dovodeći u pitanje dugotrajna općenito jednostrana i površna naučna tumačenja.

Ključne riječi

kasna antika, rimsko-gotski odnosi, Rimsko carstvo, Goti, Foedus sporazumi, Amijan Marcelin, Jordanes, Zosim, Prokopije

Roman-Gothic relations in history have long been a subject of scholarly interest and debate. Central to this relationship are their *foedus*¹ agreements. However, by examining the primary sources like Jordanes, Ammianus Marcellinus, Zosimus and others, this paper embarks on an inquiry whether the Roman-Gothic *foedus* agreements between 238 and 382 can be classified as such, given their unique characteristics and their historical context. Through the examination of historical narratives, legal precedents, and their mutual comparison, we want to offer a fresh insight into the nature of Roman-Gothic *foedus* in late antiquity. This way we want to provoke a reassessment of the terminology and the conceptual framework applied to Roman-Gothic diplomatic interactions in that period, offering a deeper understanding of the dynamics of power, negotiation, and identity in the late antiquity.

The Roman empire used *foedus* as a means to an end to sign peace treaties with other partners. As a declarative element, it only confirms the already recognized sovereignty of the other contracting partner, while their relationship is regulated in detail.² There are two types of *foedus*: *foedus aequum* and *foedus iniquum*.³ The first one is signed on more equal terms for both sides, it symbolizes a friendship and contains military help and trade agreements. But it can easily happen, that a treaty partner becomes heavily dependent on Rome. On the other hand, in the *foedus iniquum*, the other partner must recognise Rome's sovereignty. In that case, the other partner loses its sovereignty and does not get it back after *deditio*,⁴ but its people remain free. In both cases, it is a question of power, and breaking the *foedus* had sacral legal sanctions.⁵ In the Roman republic, only the supreme magistrates were allowed to conclude a *foedus*, with a cooperation of a respective college; the contract required confirmation by the Roman senate and had to be recorded in writing. From the Augustus onwards, it was the caesar who had the right to conclude *foedera*, a power which was transferred to him

1 Ziegler, 1989, 46–47.

2 Deiter, 1964, 587–588.

3 Baronowski, 1990, 345–369.

4 Ziegler, 1989, 50: The legal nature of *deditio* is still disputed to this day.

5 Schwartz, 1995, 291.

by the senate.⁶ In the late antiquity that power rested in the hands of the emperor or those invested by the emperor's authority.

During the Principate and into Late Antiquity until about 400 AD, it seems that a peace treaty (*foedus*) without a prior surrender (*deditio*) was only made when the surrender of one party could not be achieved by military force. For example, Constantius II agreed to a treaty in 348/349 after defeating the Goths. He needed peace on the Danube border and Gothic auxiliaries against the Persians.⁷ The peace treaty between Emperor Valens and Athanaric in 369 in the middle of the Danube also belongs here. As we know, the ceremony in the middle of the Danube was intended to emphasise the conditions *aequae* of the treaty. Thus the treaty of 369 with Athanaric, who expressly rejected the *appellatio* offered to him as *rex*, was different.⁸ Thus *gentile* groups were admitted to the empire as a precondition for *deditio*, which can be traced back to the 4th century for all those who received a new residence in the empire. The legal status attached to *receptio* could vary from case to case, but the initial position of those admitted was that of *dediticii*.⁹ This usually led to the settlement of *laeti*, or *gentiles*, and their division into smaller groups spread over different provinces. And individually, these people could acquire Roman citizenship through recruitment into the army and a military career. Also often overlooked is Constantius II's treatment of Wulfila as a model for the agreement between the Goths and Theodosius in 382. The Gothic bishop Wulfila and his followers were allowed to settle around Nicopolis ad Istrum by Constantius II, who received them with honour.¹⁰

After examining the sources, we can clearly see that, the Roman-Gothic treaties from 238 to 382, were classified as *foedus*, retroactively from Jordanes and Procopius. But were the treaties from 238 to 382 *foedera*? Jordanes and Procopius, both derived the term *foederati* from *foedus*. The result is a hazy picture of how the

6 CIL 6930: „...*foedusve cum quibus volet facere liceat ita, uti licuit divo. Aug(usto), Ti. Iulio Caesari Aug(usto), Tiberioque Claudio Caesari Aug(usto) Germanico.*“

7 Lib. Or. 59, 89–93.

8 Schwartz, 1995, 292.

9 Schwartz, 1995, 293.

10 Jord. Get. 51; Velkov, 1989, 525; Chrysos, 1973, 64.

Gothic *foederati* should be imagined in historiography.¹¹

Examining the *foedera* and *foederati* from the fourth century yields a variety of insights. The 6th-century writings should not be included in the discussion, as they're outdated. Submission and domination were used in the 4th century in relations with groups outside the empire. It should always be remembered that the use of these terms in 4th-century sources was a construct of imperial propaganda, providing a reassuring framework to present to the important taxpayers of the empire. *Foedus*, *foederati* and *deditio* were part of maintaining the myth of eternal victory, which was not an accurate description of the reality of Roman foreign policy. But all this does not answer the question of how the *foederati* developed and became more equal in the 6th century. The formal definitions given in the 5th and 6th century sources must be taken into account, as we have seen so far. However, the Roman imperial regime had to justify itself to a well-informed and critical fiscal public, which we see throughout our sources.

There are many historical sources about foreign people moving into the Empire at different times.¹² Rome was no stranger to taking in people from outside, resettling them in the Empire and making them good citizens. This influx at various times meant that the 'barbarians' living on the Rhine and Danube were exposed to much of Roman culture and the Roman way of life.¹³ Roman cultural influence was

11 Heather, 2006, 252–256.

12 Caesar, *B. Gal.* 7.65.4: for his final confrontation with Vercingetorix he recruited German cavalry; Strabo 7.3.10: informs us that Augustus relocated 50.000 Getae along the Danube; Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae* 7.9: emperor Tiberius resettled 40.000 captives from Germany to Gaul, on the banks of the river Rhine; *CIL* XIV 3608: tombstone inscription from the governor of Moesia, indicated, that he allocated land in Moesia to more than a 100.000 Transdanubians „for purpose of providing tribute“; Emperor Marcus Aurelius, resettled Quadi, lazyges, Naristae and Marcomanni (Cass. Dio 71.11.4-5, 71.12.1-3, 71.16.2, 71.1; *Hist. Aug.* Marcus Aurelius, 22.2, 24.3–4), Zos. 1.68: emperor Probus, settled Burgundians and Vandals in Britain.

13 Cass. Dio 56.18.2-3: „ἔξ τε τὸν κόσμον σφῶν οἱ βάρβαροι μετερρυθμίζοντο καὶ ἀγορὰς ἐνόμιζον συνόδους τε εἰρηνικὰς ἐποιοῦντο...οὔτε ἐβαρύνοντο τῇ τοῦ βίου μεταβολῇ καὶ ἐλάνθανόν σφας ἀλλοιούμενοι.“; Amm Marc. 21.4.3: „Perrexit Philagrius ut praeceptum est, eoque praesente et negotiis adstricto diversis, transgressus Vadomarius flumen, ut nihil in profunda metuens pace

further strengthened by Emperor Caracalla's *Constitutio Antoniniana* in 212, which effectively extended Roman citizenship to all free inhabitants of the Empire.¹⁴ This was a significant departure from the traditional Roman system, where only those from senatorial circles had such an opportunity.¹⁵

Military prowess, a cornerstone of imperial authority, underpinned Roman power and fuelled conflicts along the frontiers, deeply influencing the neighbouring groups and triggering their transformation in the early 3rd century, largely due to Roman military actions.¹⁶ Caracalla exercised this power and, in his quest for triumph, inadvertently dismantled Parthia,¹⁷ paving the way for Sassanid dominance and catalysing the crisis of the 3rd century. This crisis, exacerbated by civil wars and external threats, weakened the frontier regions¹⁸ and perpetuated a cycle of incursions and usurpations for nearly five decades.¹⁹ With *Constitutio Antoniniana*, outsiders could gain Roman citizenship through military service, eventually competing for top positions. This policy bore fruit in 235 with Emperor Maximinus Thrax, the first barbarian emperor, who rose through the ranks²⁰ under Septimius Severus.²¹ Germanic

nihilque secus gestorum simulans scire, viso praeposito militum ibi degentium, pauca locutus ex more, ultro semet, ut suspicionis nihil relinqueret abiturus, ad convivium eius venire promisit, ad quod erat etiam Philagrius invitatus."

- 14 Bratož, 2007, 301: Caracalla wanted to increase tax revenue from freeing slaves and on passing the inheritances.
- 15 Kulikowski, 2006, 25.
- 16 Kulikowski, 2006, 26.
- 17 Bratož, 2007, 302.
- 18 Aur. Vic. Caes. 38.2. By the 4th century, ancient writers gradually grasped this phenomenon: the correlation between the civil wars and barbarian incursions.
- 19 Amm. Marc. 15.8: The link between usurpation and barbarian invasion is eloquently highlighted in a speech delivered in honor of emperor Constantius, prior to his appointment of his cousin Julian as Caesar and assigning him the task of reclaiming the Rhineland; Kulikowski, 2006, 27–28.
- 20 Spiedel, 1994, 69: Assumes that the future emperor Maximus Thrax was also part of *centurions*.
- 21 *Hist. Aug. Maximini Duo*, Iulii Capitolini, 1.4–6; Jord. Get. 15.84; Hdn. 6.8.1: According to Herodian, Maximus Thrax after passing through all the military ranks was entrusted with the command of the Roman

recruitment²² in the Roman army dates back to Caracalla,²³ although it is unclear if he specifically recruited Goths. During this time, the first Gothic attacks occurred in 238, targeting Olbia and Tyras,²⁴ following the sacking of Histria,²⁵ and ended with the Romans paying them to leave.²⁶ In 242, Goths attacked again but were repelled by Timesitheus²⁷ who likely renewed the 238 treaty, requiring Goths to supply soldiers. These Gothic troops are mentioned in Shapur I's inscription,²⁸ suggesting that they were probably acquired on the basis of the deal from 238;²⁹ this is supported by the historian

legions; Zos. 1.13.1: says that he was praefectus of the Panonian cavalry, while Hdn. 6.8.2: says that he was responsible for training recruits in the Panonian cavalry; Bratož, *Rimska Zgodovina* 1, 318: *praefectus tironibus*; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 14–15.

- 22 Emperors Caracalla and Septimius Severus recruitment of soldiers outside the empire can be related by another inscription: “*D(is) M(anibus)/ Magni Mattonis/ discent(is) phalang(ariorum)/ leg (ionis) Il Part (hicae)(centuria) Il pil(i) pos(terioris)/ qui vixit ann(os) XXXX/ mil(itavit) ann(os) XX Sollemni(us) / Victorinus imagin(ifer) / heres bene merenti/ faciundum cu/ravit.*” Livius. org: „Apamea, Tombstone of Magnus Matto, soldier of Il Parthica: <https://www.livius.org/pictures/syria/qalat-al-mudiq-apamea/apamea-military-tombstones/apamea-tombstone-of-magnus-matto-soldier-of-ii-parthica/> (Accessed 18.04.2024): Magnus Mato, probably has Germanic, Gothic or some other Transdanubian origin but his cognomen so far cannot be compared to another example, and probably its a derived nickname from the place of his garrison. <https://www.livius.org/pictures/syria/qalat-al-mudiq-apamea/apamea-military-tombstones/apamea-tombstone-of-magnus-matto-soldier-of-ii-parthica/>
- 23 Cass. Dio. 79.6.1–2: we can see, that some of the closest guards (*centurions*) of the emperor, were from Germanic or barbarian origin; Bratož, 2007, 303; Mathisen, 2020, 265: argues that barbarian *auxiliaries* were part of the Roman army, even if they were not recruited from barbarians, but their names show us their connection to the barbarians.
- 24 Bowman – Garnsey – Cameron, 2008, 30.
- 25 Wolfram 1988, 44.
- 26 Müller, *FHG IV*, 186–87.
- 27 Bratož, 2007, 321.
- 28 Frey, 1984, 371–373.
- 29 “*μνημεῖον Γουθθα, υἱοῦ Ἑρμιναρίου πραιποσίτου γεντιλίων ἐν Μοθανοῖς ἀναφερομένων ἀπογεν<ομένων>ου ἐτῶν ιδ´. ἔτι {²⁶ἔτει} ρβ´ Περιτίου κα´” (“Tombstone of Gutta, son of Ermanarius, the prepositus of Gentiles (ethnic armies, author’s note) in Motanis. He died at the age of 14. In the year 102, on the 21st day of the month of*

Jordanes who notes that Goths were Roman allies by Philip the Arab's reign.³⁰

The peace was brief and after Timesitheus's death, Carpi with their allies raided again.³¹ Philip the Arab pushed them back in 248, but a rebellion led by Pacatianus³² that same year prompted the Quadi to invade Pannonia. This redirected Roman defenses and encouraged further attacks. Goths, losing monetary payments³³ with Timesitheus death, attacked Lower Moesia and Thrace, leading to Philip sending Decius to the Danube. Decius' initial successes³⁴ won him the title of the Emperor.³⁵ His successes were undone at *Beroea*, prompting Priscus to sign a treaty with invaders, but Philippopolis was sacked³⁶ and Priscus was killed. Decius died at the battle of *Abrit(t)us* in 251³⁷ and Trebonianus Gallus, becoming emperor, made peace with the Goths promising them annual payments.³⁸ A new usurpation resumed their raids³⁹ until Gallienus and Claudius subdued them in the late 260s.⁴⁰ This was initially achieved by emperor Gallienus (at *Nestus*)⁴¹ in 268, followed by the emperor Claudius⁴² in 269 (at *Naissus*).⁴³ By the late 3rd century, Emperor Probus again enlisted

Peritius" (= February 28, 208)). <https://inscriptions.packhum.org/text/305448?hs=157-164>

30 Jord. *Get.* 16.89.

31 Bowman – Garnsey – Cameron, 2008, 36.

32 Zos. 1.20.1–2; Banchich – Eugene, 2009, 46–47 (see *Epitome* 19).

33 Ziegler, 1989, 58.

34 Zos. 1.23.3.

35 Zos. 1.23.3; Eutr. 9.4; Bird, 1994, 30–31 (see *Epitome* 29).

36 Zos. 1.24.

37 Jord. *Get.* 18; Zos. 1.23.3, Eutr. 9.4.

38 Jord. *Get.* 19.106; Zos. 1.24.2; Banchich – Eugene, 2009, 50–51 (see *Epitome* 21).

39 Zos. 1.31–35; Banchich – Eugene, 2009, 52 (see *Epitome* 23); Eutr. 9.8; Bird, 1994, 32 (see *Epitome* 33).

40 Zos. 1.42–43; 1.45–46; Eutr. 9.11; For the two battles, see Wolfram, 1988, 54.

41 Hist. Aug. Gallieni duo 13.6–9; Zos. 1.40.1; Banchich – Eugene, 2009, 54–57 (see *Epitome* 24).

42 Wolfram, 1988, 55–56: Claudius II was the first emperor who had taken or was given to him by the Senate the title *Gothicus maximus*. Next ones to have had the same title were Aurelian, Tacitus and Probus.

43 Zos. 1.42–43, 45–46; Eutr. 9.11; Hist. Aug. Claudius 6.1–4, 8.1–3;

Goths into the Roman army⁴⁴ after conflicts in 280s.

After nearly 50 years of civil wars, Emperor Diocletian established the Tetrarchy to regulate imperial power. He built fortifications along the Danube for defense and future campaigns⁴⁵ against the Goths, achieving victories in 289⁴⁶ and 291,⁴⁷ followed by a peace treaty. Diocletian adopted the title “*Gothicus*”, though it is debatable since he signed a peace treaty rather than achieving a decisive victory. From Aurelian to 292, there were no recorded Roman-Gothic conflicts⁴⁸, suggesting Diocletian’s title might have been a morale booster for Roman troops, encountering and defeating smaller Gothic groups. This title likely symbolized a temporary disruption in Roman-Gothic relations. By 296, escalating eastern threats likely forced Diocletian to negotiate with the Goths. The treaty, effective until Constantine’s reign,⁴⁹ mitigated the Gothic threat and provided Roman military recruits. Diocletian’s deliberate withholding⁵⁰ of the title “*Gothicus*” might have been to maintain goodwill with the Goths.⁵¹ Following Galerius’s defeat in 297,⁵² the empire recruited soldiers from the Balkans and Danube,⁵³ indicating an agreement⁵⁴ with the Goths⁵⁵ to support Roman campaigns. After Diocletian and Maximian’s abdications, Constantine and Galerius continued incorporating barbarians into imperial positions and managing relations similarly. The Roman victory over the Carpi in 307 and their

Banchich – Eugene, 2009, 58–60 (see *Epitome* 26).

- 44 Zos. 1.68.2; *CIL* II 3738=ILS 597: „...*verus Gothicus verusque Germanicus ac victoriarum omnium nominibus inlustris...*“; *Hist. Aug. Probus* 16.1–4.
- 45 Kulikowski, 2006, 30–31.
- 46 *Pan. Lat.* 11(III).5.4; for detailed presentation of imperial movement see Barnes, 1876, 285–311.
- 47 This is the first mention in history of Thervingi (*Pan. Lat.* 11.17.1).
- 48 *Amm. Marc.* 31.5.17: *per long saecula*.
- 49 Cameron – Stuart, 1999, 155; Socrates, *Hist. Eccl.* 1.18.
- 50 Brennan, 1984, 146: Taking a title with no sacred significance, that could have resulted in Goths canceling the treaty is highly doubtful.
- 51 Brennan, 1984, 145.
- 52 *Aur. Vict. Caes.* 39.34; *Eutr.* 9.24.
- 53 *Julian. Or.* 1.18B.
- 54 *Pan. Lat.* 8(V).10.4.
- 55 *Jord. Get.* 21.110.

settlement south of the Danube suggests Gothic pressure on Carpi, implying Roman support for Goths which they used to expand their influence. No tetrarch led campaigns against the Goths after 291, highlighting the importance of maintaining good relations. Occasional military conflicts and defensive measures exposed the Goths and other neighbors to Roman culture, technology, and luxury goods, deepening their integration into Roman society and the army. Many outsiders embraced Roman culture and attained citizenship, further fuelling trade.⁵⁶ These interactions⁵⁷ spurred social transformation among the barbarians, fostering leaders who sought military power and paradoxically strengthening Gothic military capabilities, which is evident in their reemergence in 320s.

During the civil wars from 307 to 313 Constantine and Licinius, having emerged as leading contenders, both launched campaigns along the Rhine and Danube,⁵⁸ seeking imperial victories and control over barbarian groups while preparing for internal conflict. They maintained an unstable peace from 313 to 316. In 323, Constantine violated their agreement by attacking the Sarmatians,⁵⁹ through Licinius's territory, provoking a civil war. Both emperors recruited barbarian troops, with Licinius winning a victory over the Goths in 315, binding them to serve in his army.⁶⁰ The competition for military recruits intensified along the Middle and Lower Danube.⁶¹ However, Constantine could not sign an agreement with the Goths in 323 without Licinius's participation. By 324, the Goths were involved with both emperors.⁶² But hiring *auxilia* should not be equated with

56 See Tica, 2017, 126–164, for more detailed archaeological explanation.

57 Stickler, 2007, 497.

58 Constantine (306/307): *Pan. Lat.* 6.10.2; 4.16.4–5; 7.4.2; Lactantius, *De mort. pers.* 29.3; Euseb. *Vita Const.* 1.25; Licinius: *CIL* III 6979=ILS 660 (27 June 310).

59 Euseb. *Vita Const.* 4.6; Anon. Val. 32: „*Sic cum his pace firmata in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei proba<ba>ntur. Sed servi Sarmatarum omnes adversum dominos rebellarunt, quos pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixtae aetatis et sexus per Thraciam Scythiam Macedoniam Italiamque divisit.*“ Amm. Marc. 17.12.18–19.

60 ILS 8942; ILS 696.

61 Kulikowski, 2006, 81–82.

62 Jord. *Get.* 111; Anon Val. 27: „*Licinius desperata maris spe, per quod*

signing a foedus in the classical republican sense.⁶³ In the 330s, the Taifals, pressured by the Thervingi, entered the Balkan provinces,⁶⁴ leading to a Roman-Gothic war. The Thervingi consolidated their dominance without entering Roman territory, expecting a similar reaction from Constantine as 20 years earlier. Instead, Constantine sent his son Constantius north of the Danube, driving out many Goths, who suffered from hunger and cold.⁶⁵ Constantine's involvement in Sarmatian-Gothic relations in 332 aimed to preserve the status quo among Danube tribes.⁶⁶ His presence on the Danube in 334,⁶⁷ monitoring from Singidunum, Viminacium, and Naissus, suggests the agreement of 332 might not have been a *foedus*, leaving the question open.⁶⁸

In 358 and 359, Constantius attacked the Sarmatians and Quadi, unintentionally strengthening the Goths, who remained peaceful from the 330s to 360s. This peace allowed the Roman Empire to increase trade and recruit more Gothic soldiers,⁶⁹ since the lack of neighboring enemies increased the Goths' power.⁷⁰ The Goths, who at this time required almost no military attention, were left alone by emperor Julian.⁷¹ From 365, emperors Valentinian and Valens divided the empire administratively and militarily, avoiding interference

se viderat obsidendum, Chalcedonam cum thesauris refugit. Byzantium Constantinus invasit, victoriam maritimam Crispo conveniente cognoscens. Deinde apud Chrysopolim Licinius <pugnavit> maxime auxiliantibus Gothicis, quos Alica regalis deduxerat: tum Constantini pars vincens XXV milia armatorum fudit partis adversae, ceteris fugientibus."

63 Wheeler, 1998, 85.

64 Zos. 2.32.3.

65 Euseb. *Vita Const.* 4.5.1–2; *Orig. Const.* 31; Aur. Vict. *Caesares* 41.13; Eutr. 10.7.

66 Wheeler, 1998, 85.

67 For detailed representation of Constantine operations north of Danube in 332 and 334 see Doležal, 2019.

68 Heather, 2006, 245.

69 *ILS* 775.

70 Kulikowski, 2006, 105-106: Kulikowski sees this Gothic power as a result of Roman imperial policy.

71 Amm. Marc. 22.7.8. See Pobežin, »Julian the Apostate, Claudius Mamertinus, and Ammianus Marcellinus: Filling in a "Blank Spot"?« on Julian's presence in Illyricum.

in each other's territories. After Valentinian's death, Valens faced troubles and usurpations, particularly Procopius' usurpation. Procopius sought legitimacy by emphasizing his connection to Constantine the Great's family,⁷² which led to Valens attacking the Goths. Procopius paid the Goths for their participation. After Valens defeated Procopius, he sought a victory to restore his prestige and targeted the Goths. Valens settled captured Goths in Asia Minor and attacked those north of the Danube, achieving limited success. The campaign ended in a stalemate and a peace agreement with Athanaric in 369 on Danube.⁷³ The peace negotiations were result of the failed attempt to achieve decisive victory over the Goths from Valens's side, and the lack of trade goods from the Athanaric's side.⁷⁴ Therefore, Valens and Athanaric embarked on a boat in the middle of the Danube,⁷⁵ where they concluded a peace agreement. The Goths had to give hostages,⁷⁶ Valens stopped subsidizing them, but trade reopened, and it was restricted to only two (unidentified) cities on the Danube.⁷⁷ It's possible that the Goths continued to receive some aid since the communications were not completely shut down.⁷⁸ Both sides claimed victory: Valens used the peace to shift focus to the Persian threat, while Athanaric solidified his position among the Thervingi and persecuted Christian Goths to prevent Roman intervention. It is also possible that those Christian Goths could prove less close to him and could aid emperor Valence in possible next Roman attack.⁷⁹

The appearance of the Huns in 375 significantly impacted the Balkans and Roman defenses, leading to increased Gothic pressure on the Roman Empire. The 369 treaty reaffirmed the Gothic *foederati* status, allowing them to enter Thrace when threatened by the Huns. By 376, Gothic stability disintegrated as the Huns pressured the Greuthungi, causing the Thervingi to cross the Danube. Valens

72 Zos. 3.35.2, 4.7; Amm. Marc. 26.7.10–16.

73 Amm. Marc. 28.9–10.

74 Amm. Marc. 27.5.7; Them. Or. 10.133a.

75 Amm. Marc. 27.5.8–9; 31.4.13; Them. Or. 10.134a.

76 Ziegler, 1989, 59–60.

77 Amm. Marc. 27.5.10; Them. Or. 10.135c–d; Zos. 4.11.

78 Them. Or. 10.135a.

79 Kulikowski, 2006, 116–118.

allowed the Thervingi to enter the empire⁸⁰ but lost his life at the Battle of Adrianople.⁸¹ The new Eastern emperor Theodosius continued Roman recruitment policies, passing extensive military laws⁸², while the Goths continued to plunder the Southern Balkans.⁸³ Theodosius, the new Eastern emperor, attempted to subdue the Goths but was defeated by Fritigern.⁸⁴ Unable to control, he tried to starve the Goths and restrict their movement. So, the situation got in a stalemate and compromise was found in 382, in a form of a *foedus*.⁸⁵ Consequently, Goths began serving in Theodosius's army against other Romans, but their vulnerability to Roman policies remained problematic. That vulnerability came to surface in 394 when Goths suffered heavy casualties at the Battle of Frigidus,⁸⁶ leading to the rise of Alaric, a charismatic new Gothic leader with a different approach to Rome. Born inside the empire, Alaric lacked legitimacy but never forgot the Goths' treatment at Frigidus.

So, were the *foedus* agreements between 238 and 382 really *foedus* agreements? Well, yes and no. For the first part, until the crossing of the Danube in 369, the Goths lived outside the empire, but always on its periphery, and were not legally part of it, even though they were bound by these *foedus* treaties to supply the Roman army. But this military aid was always negotiated in advance, and each time it was a new deal between the Romans and the Goths, depending on the political and military situation at the time of the deal. Besides, the Goths weren't even a cohesive group at the time. At the beginning of the 3rd century, they accompanied other groups, and in the following years they were accompanied and helped by other "barbarian" groups. It was Constantine's treaty in

80 Amm. Marc. 31.4.5; Jord. *Get.* 25.133; Mathisen, 2020, 274–275: Beside Fritigern, who gets all the history credit, the Goths were led by other chieftains when they crossed the Danube, for more see accompanying Table, "Gothic Chieftains Interacting with Rome (375–376).

81 Amm. Marc. 31.13.19; Heather, 1991, 147: see Heather discussions about Roman losses.

82 Zos. 4.27, 4.30.1–2, 4.31.1–2.

83 Amm. Marc. 31.16.5–6; Zos. 4.25.

84 Zos. 4.31.3–5; Jord. *Get.* 27.139–141; Cedilnik, 2009a, 28.

85 For detailed information see Cedilnik, 2009b.

86 Zos. 4.58; For extended reading of the battle see Bratož and Hudelja, 1994, 162 and Štekar, 2013.

332 that accelerated the process of some kind of internal unification of the Goths, but even then, when they were admitted in the Empire and after Adrianople, to conclude peace with Theodosius, they were under the guidance of a few powerful Gothic leaders. Even Alaric, in the 400s, commanded and led a group that included various “barbarian” elements, not just Goths.

There are two problems here. The first is that until the *foedus* of 332 the sources are vague or non-existent. And the understanding of the foedus for these treaties is made on the basis of existing Roman political practices with other groups, from the other side of the Rhine and Danube, and on the basis of Gothic participation in the Roman army. The second problem is the understanding of the Constantine foedus of 332. According to this, in 382, for the foedus concluded with Theodosius, we can say that it falls under the more classical understanding of the word and its meaning. Since we have already established the evidence for the first problem, the discussion will now be confined to the question of Constantine’s treaties with Theodosius. As we have seen, Constantine spent the summer of 334 on the Danube, which begs the question why he should have been close to the situation if the foedus had been concluded two years earlier! Eutropius⁸⁷ as well as the *Excerpta Valesiana*⁸⁸ suggest that the treaty was probably a *pax*, while Ammianus Marcellinus⁸⁹

87 Eutr. 10.7: „*Nam etiam Gothos post civile bellum varie profligavit pace his ad postremum data, ingentemque apud barbaras gentes memoriae gratiam conlocavit.*“ (For even the Goths, after the civil war, were variously spared by the peace granted to them at the last, and he established a great memory among the barbarian nations).

88 Anon. Vales. 6.32: „*Sic cum his pace firmata in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei probabantur.*“ (Thus peace was established with the Sarmatians, who were proved to be of doubtful faith).

89 Amm. Marc. 27.5.1: „*Procopio superato in Phrygia, internarumque dissensionum materia consopita, Victor magister equitum ad Gothos est missus, cogniturus aperte, quam ob causam gens amica Romanis, foederibusque longae pacis obstricta, tyranno dederat, adminicula, bellum principibus legitimis inferenti.*“ (After Procopius had been vanquished in Phrygia, and the source of internal strife lulled to rest, Victor, commander of the cavalry, was sent to the Goths, in order to get clear information why a people friendly to the Romans and bound by the treaties of a long-continued peace had sent support to a usurper who was making war on the legitimate emperors).

and Libanius⁹⁰ are too vague to be taken as an argument. Although Sozomen is the earliest source to mention the *foedus*, he used the works of Socrates and Eusebius; Eusebius does not mention a treaty, and Socrates simply paraphrases him.⁹¹ We have reason to doubt that the treaty of 332 was a *foedus*, also because Heather discredited Jordanes' account, and Sozomen's first mention of it as a *foedus* dates from the middle of the 5th century. With the word δουλεύειν, Eusebius tried to explain the unconditional surrender, which meant *deditio*, not *foedus*.⁹² Like Libanus, he uses the word δουλεύειν for the status of the Goths. This treaty did not recognise the Goths as equals, but it did not subjugate them either. So, the treaty is a kind of unequal alliance, which Ammianus is willing to describe as a *foedus*, which allowed Constantine to present it in the rhetoric of incorporating the Goths into the Roman Empire. This is a small problem for which Latin panegyrics from the 4th century come to our aid. A number of passages show us that a subjugated group became part of the empire, but did not have full Roman rights as Roman citizens and were dependent subjects. The empire was considered to include any territory or people that was conquered.⁹³ Secondly, the fear of Roman attack, which was mentally equivalent to actual defeat, could also lead to submission.⁹⁴ Finally, once subjugated, these peoples were part of the empire, and even if no provincial organisation was established, their social order continued as before.⁹⁵ In Roman diplomacy, such acts of restitution upon surrender had a long tradition and served as a means of ensuring that the formal *deditio* of surrender was followed by a legally binding agreement (*foedus*). Ammianus recounts Julian's military campaigns to subjugate the Alemannic kings, which were followed by treaties setting out the precise terms of surrender and subsequent relations. The leaders of these groups were kept in place

90 Lib. *Or.* 12.78.

91 Wheeler, 1998, 85.

92 Euseb. *Vita Const.* 4.5–6.

93 *Panegyrici Latini* X.7.2, X.9.1, XI.5.4, VIII.1.4, VIII.10.4, IX.21.1–3.

94 *Panegyrici Latini* X.10.3, XI.5.4, VI.12.1, XII.22.3, XII.25.2.

95 *Panegyrici Latini* X.10.3, XI.5.4: That's the case with the Frankish king Gennobaudes, who surrendered, and was reinstated to his old position by Maximian, who kept him and his men in Roman service.

by agreements which Ammianus called *foedera*.⁹⁶ The Romans regarded such agreements as permanent dependencies for these groups and peoples. After their surrender, the Goths signed the treaty that allowed Ammianus to call them foedus, which allowed the empire to regard them as subjects or slaves. This completely destroys Jordanes' arguments. Roman diplomatic practice, with the exception of the Persians, created foederati after first subjugating a group (*deditio*), then restoring its social order (*restitutio*), and finally concluding a treaty (*foedus*). This series of laws placed the foederati in a subordinate position to the Roman government.

It's in the 6th century that Jordanes refers to the Goths as *foederati*⁹⁷ because of their *foedus* of 332 with Constantine and its renewal by Theodosius in 382,⁹⁸ thus telescoping and linking the traditional *foederati* status and the later settlement on imperial soil. The term itself first appears in the *Novellae Valentiniani*.⁹⁹ But Jordanes does so from his 6th century perspective. He derives the name from the army division of the *foederati* of his time, from the auxiliary troops that the Goths had to provide according to the

96 *Suomarius*: Amm. Marc. 17.10.3–4; *Hortarius*: Amm. Marc. 17.10.6–9; *Hariobaudes*: Amm. Marc. 18.2.7, 18.2.16–18; *Urius*, *Ursicinus*, and *Vestralpus*: Amm. Marc. 18.2.18–19; *Vadomarius*: Amm. Marc. 18.2.16 (*rex foederatica*), 21.3.1; *Macrianus*: Amm. Marc. 18.2.16–18; *Alamanni*: Amm. Marc. 14.10.9.

97 Jord. *Get.* 28.145: „*Defuncto ergo Aithanarico cunctus eius exercitus in servitio Theodosii imperatoris perdurans Romano se imperio subdens cum milite velut unum corpus effecit militiaque illa dudum sub Constantino principe foederatorum renovata et ipsi dicti sunt foederati. E quibus imperator contra Eugenium tyrannum, qui occiso Gratiano Gallias occupasset, plus quam viginti milia armatorum fideles sibi et amicos intellegens secum duxit victoriaque de praedicto tyranno potitus ultionem exegit.*“ (When Athanaric died, all his army still remained in the service of the emperor Theodosius and submitted to the Roman authority; together with the regular army, it formed one body. Allied military service was restored as it had been under Emperor Constantine, and they too were called allies. From among them, the emperor led more than twenty thousand armed men against the tyrant Eugenius, who occupied Gaul after Gratian's murder, because he realised that they were loyal and friendly to him. He gained victory over the said tyrant and took his revenge).

98 Heather, 2006, 244: states that Jordanes' picture of constantly available Gothic support is misleading, as precise terms were clearly negotiated on each occasion.

99 Novella Maioriani VIII, *De reddito iure armorum*.

treaty.¹⁰⁰ The connection between the *foederati* and the *foedus* of 332 is not made thoughtlessly and casually, but deliberately, according to another passage in Jordanes. He is reiterating his earlier formulation of the peace concluded by Emperor Theodosius I with the Thervingi in 382.¹⁰¹ Jordanes provides the fact: that the auxiliary force of his time can be traced back to Constantine, to the treaty of 332, when the Goths had to provide an organised army of a fixed size for the first time.¹⁰² Is Jordanes' interpretation correct? What do we know about the Treaty of 332 from other sources? Eusebius of Caesarea, in his *Vita Constantini*, speaks of the willingness of neighbouring peoples to submit to the emperor or to conclude treaties of friendship.¹⁰³

100 Jord. *Get.* 21.112: „*Nam et ut famosissimam et Romae emulam in suo nomine conderet civitatem, Gothorum interfuit operatio, qui foedus inito cum imperatore quadraginta suorum milia illi in solacio contra gentes varias obtulere. Quorum et numerus et militia usque ad praesens in re publica nominatur, id est foederati.*“ (When Constantine was building the famous city named after himself, a rival of Rome, the Goths were also active. In the alliance they concluded with the emperor, they offered him forty thousand of their own to help against various peoples. Their numbers and military service, i.e. allies, are still mentioned in the country today.) On the other hand, *Soz. Hist. Eccl.* 1.8.8: „*Ευημερούσης δὲ αὐτῷ τῆς ἀρχῆς συνεπεδίδου ἢ θρησκεία. ἐπὶ τοσοῦτον δὲ καὶ μετὰ τὸν πρὸς Λικίνιον πόλεμον ἐπιτευκτικῶς ἐγένετο ἐν ταῖς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων μάχαις, ὡς καὶ Σαυροματῶν κρατῆσαι καὶ τῶν καλουμένων Γότθων καὶ τὸ τελευταῖον ἐν μέρει χάριτος σπείσασθαι πρὸς αὐτοῦς.*“ (Where his reign flourished, religion grew at the same time. After the war against Licinius, he was so successful in his battles against the foreign peoples that he defeated the Sarmatians and the so-called Goths and in the end made peace with them out of mercy.) speaks only generally of treaties with Goths and Sarmatians without specifying that they were foedera of different content and time.

101 See footnote 11.

102 Brockmeier, 1987, 81.

103 Eus. *Vita Const.* 4.7: „*Συνεχεῖς γοῦν ἀπανταχόθεν διαπρεσβευόμενοι δῶρα τὰ παρ' αὐτοῖς πολυτελῆ διεκόμιζον, ὡς καὶ αὐτοὺς ποτε παρατυχόντας ἡμᾶς πρὸ τῆς αὐλείου τῶν βασιλείων πυλῶν στοιχηδὸν ἐν τάξει περίβλεπτα σχήματα βαρβάρων ἐστῶτα θεάσασθαι, οἷς ἕξαλλος μὲν ἢ στολή, διαλλάττων δ' ὁ τῶν σχημάτων τρόπος, κόμη τε κεφαλῆς καὶ γενείου πάμπολου διεστῶσα, βλοσυρῶν τε ἦν προσώπων βάρβαρος καὶ καταπληκτικὴ τις ὄψις, σωματῶν θ' ἡλικίας ὑπερβάλλοντα μεγέθη καὶ οἷς μὲν ἐρυθραίνετο τὰ πρόσωπα, οἷς δὲ λευκότερα χιόνος ἦν, οἷς δ' ἐβένου καὶ πίπτης μελάντερα, οἱ δὲ μέσης μετεῖχον κράσεως, ἐπεὶ καὶ Βλεμμύων γένη Ἴνδῶν τε καὶ*

When he comes to the *Scythians*,¹⁰⁴ Eusebius recognizes that the

Αἰθιοπῶν, „οἱ διχθὰ δεδαΐαται ἔσχατοι ἀνδρῶν“, τῇ τῶν εἰρημένων ἐθεωρεῖτο ἱστορία. ἐν μέρει δὲ τούτων ἕκαστοι, ὥσπερ ἐν πίνακος γραφῇ, τὰ παρ' αὐτοῖς τίμια βασιλεῖ προσεκόμιζον, οἱ μὲν στεφάνους χρυσοῦς, οἱ δ' ἐκ λίθων διαδήματα τιμίον, ἄλλοι ξανθοκόμους παιῖδας, οἱ δὲ χρυσῶ καὶ ἄνθεσι καθυφασμένους βαρβαρικός στολάς, οἱ δ' ἵππους, οἱ δ' ἀσπίδας καὶ δόρατα μακρὰ καὶ βέλη καὶ τόξα, τὴν διὰ τούτων ὑπηρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομένῳ βασιλεῖ παρέχειν ἐνδεικνύμενοι. ἃ δὴ παρὰ τῶν κομιζόντων ὑποδεχόμενος καὶ ἐντάττων, ἀντεδίδου τοσαῦτα βασιλεύς, ὡς ὑφ' ἓνα καιρόν πλουσιωτάτους ἀποφῆναι τοὺς κομιζομένους, ἐτίμα δὲ καὶ Ῥωμαϊκοῖς ἀξιώμασι τοὺς ἐν αὐτοῖς διαφανεστέρους, ὥστ' ἤδη πλείους τὴν ἐνταῦθα στέργειν διατριβὴν, ἐπανόδου τῆς εἰς τὰ οἰκεῖα λήθην πεποιημένους.“ (Envoys were constantly bringing gifts from everywhere, which were very precious to them, so that we also happened to see the marvellous figures of the barbarians standing in a row in front of the imperial gates. They wore different clothes, their figures were also different, the hair on their heads and chins was very different, the sight of their fearsome faces was barbaric and terrifying, the size of their bodies was extraordinary. Some had reddish faces, others whiter than snow, others blacker than ebony and pitch, others had an average facial colour, as the tribes of the Blemmies, Indians and Ethiopians, 'who are doubly divided, to the utmost among men' 286, were also seen in the enumeration of those mentioned. were seen. One by one, as in a painting, they offered the emperor what was precious to them, some wreaths of gold, others diadems of precious stones, others slaves with blond hair, others barbaric garments interwoven with gold threads and various colours, still others horses, still others shields, long spears, bows and arrows, because they wanted to show that they offered the emperor service and alliance if he was willing. The emperor accepted these from the bearers and had them listed. In return he gave back so much that in a moment he made the bearers very rich people, he also honoured the outstanding among them with Roman ranks of honour, so that now some loved their stay there and forgot the way back home).

104 Eus. *Vita Const.* 4.5.1-2: „Τί δέ με χρῆ λόγου πάρεργον ποιεῖσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φύλα τῇ Ῥωμαίων καθυπέταττον ἀρχῇ, ὡς τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν γένη μήπω πρότερον δουλεύειν μεμαθηκότα πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγε, δεσπότης ἠγεῖσθαι Ῥωμαῖους καὶ μὴ θέλοντας ἐπαναγκάσας. Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμοῦς οἱ πρόσθεν ἐτέλουν ἄρχοντες, Ῥωμαῖοι τε βαρβάροις ἐδούλευον εἰσφοραῖς ἐτησίαις. οὐκ ἦν δ' ἄρα οὗτος βασιλεῖ φορητός ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῇ καλὸν ἐνομίζετο τὰ ἴσα τοῖς ἔμπροσθεν προσφέρειν, τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαρρῶν σωτήρι τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπανατείνας, ἐν ὀλίγῳ καιρῷ πάντας παρεστήσατο, ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνιῶντας στρατιωτικῇ σωφρονίσας χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς

treaty with Goths established a regular and loyal relationship with the empire.¹⁰⁵ His description of annual „tributes“ indicates a novel form of payment introduced by the treaty. And despite the imperial propaganda, who tried to disguise these payments,¹⁰⁶ it is evident that the treaty involved ongoing financial obligations, as confirmed by Eusebius' coded language.¹⁰⁷ Another panegyricist, Libanus,

πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαίοις ἔγνωσαν ποτε δουλεύειν.“ (But why should I mention in passing that he made the barbarian tribes subject to Roman rule, that he himself was the first to bring the peoples of the Scythians (sc. Goths) and Sauromatians, who had not yet learnt to be subject (to others), under the yoke and forced them, even against their will, to recognise the Romans as rulers. The earlier rulers even paid tribute to the Scythians and the Romans were thus subject to the barbarians on the basis of annual taxes. But this principle was unacceptable to the emperor and it did not seem right to the victorious emperor (sc. Victor) to pay the same tribute as his predecessors. as tribute. Since he trusted in the Saviour, he also held out the sign of victory to them, and in a short time he subdued them all, on the one hand by bringing those who resisted to reason with the military arm, and on the other by taming the others through clever negotiations, and bringing them from an unlawful and animal life to a reasonable and lawful one. In this way, the Scythians finally learnt to be subject to the Romans.“

- 105 Euseb. *Vita Const.* 4.5.1: „Σκύθαις μὲν γὰρ καὶ δασμοὺς οἱ πρόσθην ἐτέλουν ἄρχοντες, Ῥωμαῖοί τε βαρβάρους ἐδούλευον, εἰσφοράϊς Ἐθνοιοῖς.“ (The former rulers paid tribute to the Scythians and the Romans were thus subject to the barbarians on the basis of annual taxes) He deliberately contrasts this newfound dominance of the Roman Empire with the earlier relationship between Romans and barbarians.
- 106 Euseb. *Vita Const.* 4.5: There were no annual tributes as payment for military assistance or border protection, but Roman subsidies, which were evidently intended to help the defeated Goths turn their 'unlawful and animalistic life into a reasonable and lawful one; see also Lib. 59.89.
- 107 Euseb. *Vita Const.* 4.5.2: “Οὐκ ἦν δ' ἄρα οὗτος βασιλεῖ φορητὸς ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῇ καλὸν ἐνομίζετο τὰ ἴσα τοῖς ἔμπροσθεν προσφέρειν, τῷ δ' αὐτοῦ ἐπιθαρρῶν σωτῆρι τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπανατείνας, ἐν ὀλίγῳ καιρῷ πάντας παρεστήσατο, ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνιῶντας στρατιωτικῇ σωφρονίσας χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀνόμου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. οὕτω δ' οὖν Σκύθαι Ῥωμαίοις ἔγνωσαν ποτε δουλεύειν.“ (But this principle

praises an earlier concluded peace with Goths, on their victorious participation in Roman army in the battles with the Persians.¹⁰⁸ It is difficult to assess this passage historically, but this much can be inferred with certainty: Constantine led to the subjugation of the Goths, but at the same time allowed them to live peacefully, despite the obligation to support the empire in wars. Also of great importance is the speech by the Emperor Julian. The talented writer takes an opportunity to disparage the policies of his great relative and predecessor and to ridicule his principles, particularly paying the barbarians,¹⁰⁹ saying that he was ashamed to appear before the

was unacceptable to the emperor, and it did not seem right to the victorious emperor (sc. Victor) to pay the same tribute as his predecessors. Since he trusted in the Saviour, he also held out the sign of victory to them, and in a short time he subdued them all, on the one hand by bringing those who resisted to reason with the military arm, and on the other by taming the others through clever negotiations, and bringing them from an unlawful and animal life to a reasonable and lawful one. In this way, the Scythians finally learnt to be subject to the Romans.) By claiming that it was intolerable for the emperor to continue the same practice as the rulers before him, Eusebius suggests that Constantine the Great stopped the payments granted by his predecessors and instead took warlike measures to pacify the barbarians; Chrysos, 1973, 55; Brockmeier, 1987, 84. Euseb. *Vita Const.* 4.7.

- 108 Libanius, *Oratio* 59, 89-91: „Τί ποτέ ἐστὶν ὁ Σκύθας τοὺς φονικωτάτους καὶ τοὺς Ἄρει τετελεσμένους καὶ δυστύχημα τὴν ἡσυχίαν κρίνοντας εἰρήνην μὲν ἔπεισεν ἀγαπήσαι, καταθέσθαι δὲ τὰ ὄπλα καὶ βασιλέα τὸν ἡμέτερον ἐν ἴσῳ τοῖς οἰκείοις ἄγειν καίτοι πολὺ μὲν ἀπηρητημένον Ἴστρον, τὰς δὲ δυκάμεις ἐφ’ ἑτέροις τάπτοντα.“ (What on earth is it which persuaded the Scythians, the most murderous of men and devoted to Ares, and who judge inactivity as a misfortune, to love peace, to lay down their arms and to treat our emperor as equal to their own leaders even when he is far removed from the Danube and marshalling his forces against others? (Dodgeon M.H. *The sons of Constantine: Libanius, Oratio LIX (Royal Discourse upon Constantius and Constans). (From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine views, 1996).*
- 109 Julian, *Caes.* 328 D – 329 A: „ὥς δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὰ τῶν ἄλλων ἔργα, μικρὰ παντάπασιν εἶδε τὰ ἑαυτοῦ. δύο γὰρ τυράννους, εἷ γε χρὴ τάληθῆ φάναι, καθηρήκει, τὸν μὲν ἀπόλεμόν τε καὶ μαλακόν, τὸν δὲ ἀθλιόν τε καὶ διὰ τὸ γῆρας ἀσθενῆ, ἀμφοτέρω δὲ θεοῖς τε καὶ ἀνθρώποις ἐχθίστω. τὰ γε μὴν εἰς τοὺς βαρβάρους ἦν γελοῖα αὐτῷ: φόρους γὰρ ὥσπερ ἔτετελέκει,...“ (Constantine was allowed to speak next. On first entering the lists he was confident enough. But when he reflected on the exploits of the others he saw that his

gods¹¹⁰ and crediting him for the reconquest of Trajan Dacia. By Julian words, we can identify that the Gothic payments were real¹¹¹ and provided a certain *auxiliary* army,¹¹² as an essential condition

own were wholly trivial. He had defeated two tyrants, but, to tell the truth, one of them was untrained in war and effeminate, the other a poor creature and enfeebled by old age, while both were alike odious to gods and men. Moreover his campaigns against the barbarians covered him with ridicule. For he paid them tribute,...)
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0650%3Aorgpage%3D328d>

- 110 Julian, *The Caesars* 329 A: „τά γε μὴν εἰς τοὺς βαρβάρους ἦν γελοῖα αὐτῶ: φόρους γὰρ ὥσπερ ἔτετέλεκει, καὶ πρὸς τὴν Τρυφήν ἀφείωρα...“ (Moreover his campaigns against the barbarians covered him with ridicule. For he paid them tribute, so to speak, while he gave all his attention to Pleasure,...)
- 111 Brockmeier, 1987, 86: The evidence suggests that the Romans were responsible for making payments. However, the manner in which these payments are mentioned by the Christian panegyricist and the pagan critic does not allow for a clear qualification of the payments that goes beyond conjecture.
- 112 Amm. Marc. 22.7.8: „*Quae cum ita divideret, nihil segnius agi permittens, suadentibus proximis, ut aggredereetur propinquos Gothos, saepe fallacet et perfidos, hostes quaerere se meliores aiebat: aillis enim sufficere mercatores Galatas, per quos ubique sine condicionis discrimine venundantur.*“ (While he was so arranging these matters, tolerating no slackness in action, his intimates tried to persuade him to attack the neighbouring Goths, who were often deceitful and treacherous; but he replied that he was looking for a better enemy; that for the Goths the Galatian traders were enough, by whom they were offered for sale everywhere without distinction of rank) Even Julian, who regarded the Goths as inferior enemies compared to the Persians, could not do without the influx of Scythian contingents, according to this information. On the Gothic assistance in defence of Julian: Zos. 3.25.6: „Φεύγουσι δὲ ἐπεκδραμόντες Ρωμαῖοί τε καὶ σὺν τούτοις οἱ Γότθοι πολλοὺς μὲν ἀπώλεσαν, χρυσοῦ δὲ πολλοῦ καὶ ἀργύρου γεγόνασιν ἐγκρατεῖς, ἔτι δὲ κόσμου παντοῖου τοῖς τε ἀνδράσι καὶ ἵπποις περικειμένους, καὶ κλινῶν ἀργυρῶν καὶ τραπεζῶν, ὄσας ἐνέτυχον ὑπὸ τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ χάρακι καταλειμμέναις.“ (The Romans and Goths pursued them, and killed a great number, from whom they took a vast quantity of gold and silver, besides ornaments of all kinds for men and horses, with silver beds and tables, and whatever was left by the officers on the ramparts); Amm. Marc. 23.2.7: „*Unde contractis copiis omnibus, Mesopotamiam propere signa commovit, ut fama de se nulla praeversa-id enim curatius observarat,-improvisus Assyrios occuparet. Denique cum exercitu et Scytharum auxiliis, Euphrate navali ponte transmisso, venit ad Bat-*

of the treaty from 332. Here Chrysos argues that a thesis can be made, that the treaty of 332 followed a precisely defined annual subsidy payment¹¹³ on the part of the empire, to cover the expenses of this frontier army, understood as part of the imperial army and as a supplement to the *limitanei*.¹¹⁴ That also opens another question, about the connection between *foederati* and the *limitanei*,¹¹⁵ and

nas, municipium Osdroenae, ibique illaetabile portentum offendit.“
 (Then uniting all his forces, he marched to Mesopotamia so rapidly that, since no report of his coming had preceded him (for he had carefully guarded against that), he came upon the Assyrians unawares. Finally, having crossed the Euphrates on a bridge of boats, he arrived with his army and his Scythian auxiliaries at Batnae, a town of Osdroëne, where he met with a sad portent.)

- 113 Brockmeier, 1987, 83: argues about Chrysos's annual subsidy payment, which he links to the frontier army, is an integral part of Constantine's treaty strategy, although he doesn't offer compelling evidence to support this claim. He argues that the supposed correlation between *foederati* and *limitanei* implies subsidies to both groups, intended to cover the expenses of maintaining the frontier army. This is supported by Heather, *Foedera and Foederati of the fourth century*, 243: he argues that Ammianus Marcellinus indicates that Gothic military service after 332 was not legally binding, and was precisely determined by contract. He continues that in 360, Constantius asked the Scythians for *auxilia*, either to pay or as a favor (Amm. Marc. 20.8.1: *mercede vel gratia*); Thompson, 1956, 375: Thompson challenges the conventional belief that Rome was obligated to make payments under the *foedus* between Constantine the Great and the Terwings and Taifals. He proposes that an alliance was formed between Constantine and the Visigothic tribes as early as 323, wherein Rome committed to providing subsidies. However, after achieving military success in 323, Constantine ceased these payments as he no longer relied on the support of the Gothic *foederates*, having solidified his power along the Danube.
- 114 Chrysos, 1973, 58. Brockmeier, 1987, 81: counters Chrysos argument on the basis that no 6th century author supports that, and that Jordanes speaks in one point on *contra gentes varias* (Jord. *Get.* 21.112). According to Brockmeier, this precisely expresses the necessity-orientated use that permitted the deployment of Gothic *auxiliary* troops outside their home territory.
- 115 Chrysos, 1973, 58 and Karayannopoulos, 1959, 74–75: argue that *limitanei* had land which remained imperial territory. That territory was on the side of imperial soil and was passed father to son, if the son got the father position in the army. So the land was closely related to the salary of the *limitanei* and was regarded as a kind of a payment for the defence of the limes.

the *foederati* relationship to the settlement land. But Chrysos thinks that the treaty of 332, and the Gothic *foederates* connection to the land can be understood in that context. On the other hand, Brockmeier, argues that this payments could have had purpose to keep the Goths outside the empire.¹¹⁶ The second part of Julian words is the reconquest of Dacia.¹¹⁷ Constantine's building policy can be understood not as a defence measure, but in the context of underpinning a restorative foreign policy. That policy that was consistently applied from Augustus to around Theodosius I, when a formal Roman conquest would have incorporated those new lands into the empire, is not seen here. That is evident in the presence of a country name on coins,¹¹⁸ which indicated incorporation into Roman empire or recognition by the Romans. For instance, *Sarmaticus* might appear after defeating the Sarmatians, but *Sarmatia* was only included on coins after Rome claimed possession. Similarly, *Gothia* first appeared on coins¹¹⁹ in the 4th century, signifying Constantine's assertion of Roman control over Gothic lands north of Danube. However, this merely reflects Rome's assertion rather than a factual claim. The coins cited can't be definitively linked to 332–334. The claim that Gothic territory was under Roman dominion via *foedus* is dubious. Evidence from 348 shows clear Roman and Gothic territories. Wulfila's settlement on Roman soil was justified by fleeing persecution, not a legal agreement.¹²⁰ So the Goths on that land lived as *foederati* under Roman authority. This process reflects Rome's strategy of integrating defeated people into its empire, while simultaneously using them to guard its own territory from external enemies. *Gothia Romana* didn't evolve into

116 Brockmeier, 1987, 86: This was a treaty dictated by Rome and it is not convincing that the services of the Gothic contracting party should have been honoured in two ways.

117 Brockmeier, 1987, 85–86: contrary to Chrysos, he thinks that the connection between payments and the reconquest of Dacia, mentioned by Julian and the recovery of the former Roman province are both facts from different perspective. And due to Julian being the only evidence, Chrysos cannot credibly prove a reconquest of Dacia in 332, and for that purpose refer to the Constantine building activities on the Danube border the years before.

118 Chrysos, 1973, 60.

119 Chrysos, 1973, 61.

120 Brockmeier, 1987, 92–93.

a traditional province within Roman administrative framework. Empire did not absorb that territory, because in that case it needs to establish Roman administration in the newly acquired territory, to guarantee the effectiveness of Roman laws and to confer Roman civility on those living there.¹²¹ This was not due to Roman lack of expansionist power, or legal principles, but rather from the social and demographic implications of automatic citizenship granted by *Constitutio Antoniniana* of 212. So, Constantine refrained from incorporating this land into the provincial system after reclaiming it, to avoid these undesirable consequences. Instead, he allowed it to remain under imperial control without formal provincial status. The legal status of the land mirrored that of its inhabitants. The Goths who settled, became part of the empire, but operated autonomously, retaining their own leaders and civil laws, and were excluded from provincial administration and Roman citizenship. So, the *foedus* from 332 dictated by Constantine, imposed political influence on the Goths, but lacked means to incorporate Dacia and its inhabitants into the empire. The treaty from 332 also, was ensured by the provision of hostages from the Goths.¹²² These hostages clearly signaled the imbalance in the relationship between the Romans and Goths in the treaty, as there was still a correspondence between performance and consideration with regard to the Goths' military aid and the Romans' payments. Giving hostages suggests that the son of „rex“¹²³, Ariaricus held a notable position within the Thervingian tribal

121 Brockmeier, 1987, 93.

122 Anon. Vales. 6.32: „*Sic cum his pace firmata in Sarmatas versus est, qui dubiae fidei probabantur. Sed servi Sarmatarum omnes adversum dominos rebellarunt, quos pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixtae aetatis et sexus per Thraciam Scythiam Macedoniam Italiamque divisit.*“ (Thus, with peace established with them, he turned towards the Sarmatians, who were deemed of doubtful loyalty. But all the slaves of the Sarmatians rebelled against their masters, and Constantine gladly received them, dispersing more than three hundred thousand people of mixed ages and sexes throughout Thrace, Scythia, Macedonia, and Italy.)

123 Brockmeier, 1987., 87: With regard to the title 'rex', modern research generally takes the view that it should not be understood as an indication of the existence of a Visigothic kingship; While indications of a monarchical form of government existed among the Goths initially, this structure appears to have disappeared during their migration southwards and settling north of the Danube. By the mid-4th century, evidence suggests a plurality of leaders (Jord. *Get.* 134.), including *reges*, *reguli*, and *βασιλίσκοι*, which indicates a certain social differentiation.

structure. This is also bolstered, by the mentions of two *rex* who ruled the Thervingi in the time of the treaty, bolstering the significance of Ariaricus and his family within the tribe.¹²⁴

Constantine treaty policy, starting with the agreement of 332, marked a significant shift in Roman diplomacy. He maintained the principle of *tutela limitis*,¹²⁵ established by Aurelian until 324, after which he adopted Trajans approach with a new component: pacification after subjugation and expanding Roman army reinforcement by territorial claim.¹²⁶ The late antique sources don't tell us how long the *foedus*

124 Jord. *Get.* 21.112: „*Tunc etenim sub Ariarici et Aorici regum suorum florebant imperio.*“ (At that time, under the rule of the kings Ariarik and Aorik, they were at the height of their power.)

125 We find the expression »*tutela limitis*« in an inscription from Tropaea, which says of the two emperors CIL III 13734: „*Romanae securitatis libertatisque vindicibus, / dd(ominis) nn(ostris) Fl(avio) Val(erio) Constantino [[et Val(erio) Liciniano / Licinio]], piis, felicibus, aeternis Augg(ustis), / quorum virtute et providentia edomitis / (5) ubique barbararum gentium populis, / ad confirmandam limitis tutelam etiam / Tropeensium civitas auspiciato a fundamentis / feliciter opere constructa est...*“ (To the defenders of Roman security and liberty, our Lords Flavius Valerius Constantinus and Valerius Licinianus Licinius, the pious, fortunate and eternal Augusti, by whose virtue and providence, having everywhere tamed the peoples of the barbarian tribes, in order to strengthen the defence of the border the city of the Tropaeans has also been fortified, by a work built auspiciously from the foundations.) Meaning that: as long as Constantine ruled the empire together with Licinius, he shared with him the policy of their predecessors, which led to *securitas*, the securing of the border.

126 Amm. Marc. 17.12.9–11: „*Caesis enim compluribus pars quae potuit superesse, per notos calles evasit; quo eventu vires et animos incitante, iunctis densius cuneis, ad Quadorum regna properabat exercitus, qui ex praeterito casu impendentia formidantes, rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venere conspectum, erga haec et similia lenioris, dictoque die statuendis condicionibus pari modo Zizais quoque etiam tum regalis, ardui corporis iuvenis, ordines Sarmatarum more certaminis instruxit ad preces; visoque imperatore, abiectis armis pectore toto procubuit, exanimis stratus. Et amisso vocis officio prae timore, tum cum orare deberet, maiorem misericordiam movit, conatus aliquotiens, parumque impediendo singultu, permissus explicare quae poscebat. Recreatus denique tandem, iussusque exurgere, genibus nixus, usu linguae recuperato, concessionem delictorum sibi tribui supplicavit et veniam, eoque ad precandum admissa multitudo, cuius ora formido muta claudebat, periculo adhuc praestantioris ambiguo, ubi ille solo iussus attolli orandi signum exspectantibus diu monstravit, omnes clipeis telisque proiectis, manus precibus dederunt plura excogitantes,*

concluded between Constantine and the Goths was valid: Thompson¹²⁷ argues that this *foederati* relationship lasted until the war between Valens and Athanaric in 367, while some consider that it's possible that the Gothic tribes didn't feel bound by the agreements after the ruler who concluded them, died.¹²⁸ The objection to the latter, is that

ut vincerent humilitate supplicandi regalem." (For after very many of them had been cut down, the part that could save themselves escaped by paths familiar to them, and our army, their strength and courage aroused by this success, formed in closer order and hastened to the domain of the Quadi. They, dreading from their past disaster what impended, planned to sue suppliantly for peace and confidently presented themselves before the emperor, who was somewhat too lenient towards those and similar offences; and on the day named for settling the terms in like fashion, Zizais, a tall young man who was even then a royal prince, drew up the ranks of the Sarmatians in battle array to make their petition. And on seeing the emperor he threw aside his weapons and fell flat on his breast, as if lying lifeless. And since the use of his voice failed him from fear at the very time when he should have made his plea, he excited all the greater compassion; but after several attempts, interrupted by sobbing, he was able to set forth only a little of what he tried to ask. At last, however, he was reassured and bidden to rise, and getting up on his knees and recovering the use of his voice, he begged that indulgence for his offences, and pardon, be granted him. Upon this the throng was admitted to make its entreaties, but mute terror closed their lips, so long as the fate of their superior was uncertain. But when he was told to get up from the ground and gave the long awaited signal for their petition, all threw down their shields and spears, stretched out their hands with prayers, and succeeded in many ways in outdoing their prince in lowly supplication.) Constantine *foedus* of 332 was preceded by *deditio* of the Goths.

- 127 Thompson, 2008, 13; Thompson, 1956, 380: Thompson proposes a conflict between Romans and western Goths after the death of Constantine in 337 to 353, followed by a renewal of their *foederati* relationship. He suggests the *foedus*, broken by Constantine in 332, was reinstated before Valens' reign and lasted until the Peace of Noviodunum in 369. He supports this by noting the destruction of Constantine's bridge between Oescus and Sucidava before 367, since Valens had crossed Danube on a ship and the inability to operate from Oltenia during a war with Athanaric. Additionally, he posits an agreement between Constantius II and the Terwings after a Gothic invasion in 346/347, evidenced by Valens' refusal of tribute in 367 and trade restrictions, implying previous payments and increased Gothic trade freedom.
- 128 Brockmeier, 1987, 98-99: The alleged Gothic invasion in 346/347, resulting in the destruction of Constantine's bridge, lacks conclusive evidence in historical sources and also natural factors like weather conditions could have caused the bridge collapse.

those payments and increased trade on the Danube, were part of the foedus in 332, which were meant to alleviate Gothic economic struggles, and to accelerate their political and social consolidation. Despite the importance of the treaty, which brought peace along the Lower Danube for the next 30 years, we have little information about it. The next change will come in the treaty with Theodosius in 382, which gave land on the Roman side.

In 382 the Thervingian leaders achieved a peace treaty with the *magister militum Saturninus*. They were put in position of *fides*, which meant the recognition of their gentility and were given gifts. Those tribes were stationed as *gentiles* and belonged to the empire without the right of *conubium* in the border provinces of the dioceses of *Thraciae* and *Macedonia*, primarily in *Scythia minor*, *Moesia inferior* and *Dacia ripensis*. Their inclusion in the Limes armies meant right to get land, and a tax-free use of it, and also a payment of *annonae* to those *gentiles*, who according to Zosimus,¹²⁹ were even better soldiers than the regular army.

The formulation of the *Consularia Constantinopolitana* and the consistent designation of Fritigern as *rex* from the eve of the Battle of Adrianople in 378 by Ammianus Marcellinus¹³⁰ allow the assumption that in the course of these agreements between Theodosius I and the Thervingi, the Gothic army commander – if he was at all at that time – was not a *rex*. If he was still alive at the time, the Gothic commander was recognised as king (*rex appellatus es*).¹³¹ This was

129 Zos. 4.40.

130 Amm. Marc 31.12.8: „*Et dum necessaria parabantur ad decernendum, Christiani ritus presbyter (ut ipsi appellant), missus a Fritigerno legatus, cum aliis humilibus venit ad principis castra, susceptusque leniter, eiusdem ductoris obtulit scripta, petentis propalam ut sibi suisque, quos extorres patriis laribus rapidi ferarum gentium exegere discursus, habitanda Thraca sola cum pecore omni concederetur et frugibus: hoc impetrato, spondentis perpetuam pacem.*“ (While the necessary preparations for the decisive battle were going on, a Christian presbyter 1 (to use their own term), who had been sent by Fritigern as an envoy, in company with some humble folk came to the emperor's camp. He was courteously received and presented a letter from the same chieftain, openly requesting that to him and his people, whom the rapid forays of savage races had made exiles from their native lands, Thrace only should be granted as a habitation, with all its flocks and crops; and they promised lasting peace if this request were granted).

131 Schwartz, 1995, 294.

the official formula, and he may thus have been granted an element of *amicus et socius status*. However, even the granting of a certain internal autonomy did not make the Tervingen into a *gens libera* for as *gentiles* on imperial soil they were subject to the authority of the *duces* of the border provinces, exercised directly by the individual tribal groups through *praepositi* or *tribuni gentis*.

With Theodosius treaty large numbers of those Goths were settled south of the Danube, in *Moesia inferior*,¹³² *Thraciae*,¹³³ *Dacia ripensis*¹³⁴ and *Macedonia*.¹³⁵ The sources also do not say in what conditions the Goths were settled, but it is likely that they were not *coloni*. After 382, the traditional Gothic way of life continued, so it was impossible for the Roman state to treat them as *coloni*. This is not surprising, since the Goths arbitrarily entered into negotiations with the Roman state without being defeated in war. The Goths also agreed to pay some taxes.¹³⁶ That they served as soldiers is too one-sided, since only those who paid taxes served in the Roman army.¹³⁷ The Goths probably did not

132 Zos. 4.34.5: „Τοσαύτη δὲ ἦν ἡ περὶ τὴν ταφὴν πολυτέλεια ὥστε τοὺς βαρβάρους ἅπαντας καταπλαγέοντας τῇ ταύτης ὑπερβολῇ, τοὺς μὲν Σκύθας ἐπανελθεῖν οἴκαδε καὶ μηκέτι Ῥωμαίοις παρενοχλεῖν, τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ βασιλέως θαυμάσαντας, ὅσοι δὲ ἅμα τῷ τελευτήσαντι παρεγένοντο, τῇ τῆς ὄχθης φυλακῇ προσεγκατερέρησαντας ἐπὶ πολὺ κωλύσαι τὰς κατὰ Ῥωμαίων ἐφόδους· ἐν ταύτῳ δὲ καὶ ἄλλα προσεγίνετο τῷ Θεοδοσίῳ τύχης πλεονεκτήματα.“ (... which was so magnificent, that the barbarians were filled with amazement at its extreme splendor, and returned to their country without offering any further molestation to the Romans, so charmed were they with the liberality and magnificence of the emperor. They who had followed the deceased chief likewise kept a continual guard on the bank of the river, to prevent any incursions being made against the Romans. At the same time Theodosius had additional good fortune).

133 Them. Or. 16. (trans. Heather – Moncur).

134 Jord. Get. 25.133: „De cetero tam Ostrogothis quam Gepidis parentibus suis pro affectionis gratia euangelizantes huius perfidae culturam huius sectae invitaverunt. Ipsi quoque, ut dictum est, Danubio transmeantes Daciam ripensis, Moesiam Thraciasque permissio principis insederunt.“ (They also converted their relatives, both Ostrogoths and Gepids, out of love, instructed them in the worship of this false religion, and everywhere invited all people who spoke their language to join this separation. They themselves, however, as already stated, crossed the Danubian frontier, and, with the Emperor's permission, settled in Dacia, Media, and Thrace).

135 Them. Or. 34.24. (trans. Penella).

136 Heather, 1991, 159.

137 Wolfram, 1988, 133.

pay taxes like the rest of the “Romans” and any monetary contribution they made to the imperial treasury was only symbolic. The sources very broadly present Gothic military service in the Roman army.

The Goths were once again included in the Roman army, but under Theodosius they kept their military structure and were commanded by one of their own. Under the command of Gothic leaders, they remained an important part of the army. Such is an example of Theodosius’ request to the Goths to join him in the fight against Eugenius and the fact that he relinquished command to Alaric during the campaign.¹³⁸ Besides that, Zosim tells us that in the 380s a barbarian garrison was established near the city of Tomi in Scythia Minor.¹³⁹ This suggests to us that the Goths may have been part of Theodosius’ regular army. Prominent Goths were probably given gifts by the Romans, and Gothic military pay was arranged before any mobilization.¹⁴⁰ Thus, we can assume that the *deditio* was probably only pro forma, as confirmed by Gothic tax payments.

However, the main point of the treaty of 382 is that Gothic tribal life was not interrupted. However, due to the lack of information from the sources, we cannot say whether the Gothic autonomy was de facto tolerated and recognized by the Roman side! Even if Roman citizenship was limited to only some prominent Goths, this should not mislead us into thinking that there may have been a formal recognition of Gothic semi-autonomy to some extent. The Goths were subdued, but not completely defeated, thus managing to preserve their identity. The rest of the agreement between the Goths and Theodosius was essentially a repetition of some of the terms of 376.

Today, we have no information about the nature and length of the agreement, nor about how much territory the Goths were settled on. We also have no information about their tax obligations or privileges, their legal status. The treaty of 382 is similar in many ways to that of 332, but includes a crucial difference, as this treaty made the Goths a semi-independent group living within Roman territory, performing their *foedus* status, when the empire needed them.¹⁴¹

138 Heather, 1991, 162.

139 Zos. 4.40.

140 Heather, 1991, 164.

141 Heather, 1991, 151: Heather is not agreeing with that terminology, saying that Goths surrendered themselves (*deditio*), and did not conclude a *foedus* with Rome.

To conclude shortly, beside the fact that terminologically, Roman-Gothic *foedus* treaties got their name retrospectively from Jordanes and Procopius, they fall under the foedus umbrella, under wider context. Even when they were providing Roman army with fresh and ready soldiers, the treaties differentiated even between them. Every one of them is the product of its own time, result of the political and military supremacy and situation. From Gothic point of view, when military defeated, they were pinned by the Romans to accept less favourable deals, in other instances, they managed to extract big benefits from the Roman. From the Roman side, the imperial propaganda used that big foedus umbrella, to sell imperial victory in almost every conflict, and to satisfy the important taxpayers, but simultaneously they needed cheaper man power for the army. All that created a blurry picture, in which one needs to examine each foedus individually and in the same as a diplomatic chain where each next foedus is the result of the previous one, and cause for the next one.

Conclusion

This paper dives into the historical relations between the Roman Empire and the Goths, focusing on the nature of their *foedus* agreements from 238 to 382 C.E. It examines whether these agreements can genuinely be classified as foedus, in the classic meaning of the word, and how much they fall under that interpretation, drawing on primary historical sources. The author discusses the everchanging dynamic of the Roman-Gothic relationship, highlighting the power struggle in a position of mutual dependency. Significant examples, such as treaties involving emperors like Constantine the Great and Theodosius, demonstrate the subjugation, and military dependency that characterized these relations, in the same time, legitimizing imperial actions in the eyes of the Romans. The research shows that the Gothic tribes, while positioned as allies, retained limited autonomy and often faced obligations that reinforced their status as non-sovereign. Ultimately, the paper argues that the Roman perspective on Gothic allies reflected broader imperial objectives and propaganda, rather than reasonable diplomatic engagements, shaping the narrative of their interactions throughout late antiquity, early medieval sources, and even shaping the modern historian narratives for the period.

Zaključak

Ovaj rad ulazi u historijske odnose između Rimskog carstva i Gota, fokusirajući se na prirodu njihovih *foedus* sporazuma od 238. do 382. godine. Ispituje se mogu li se ovi sporazumi istinski klasificirati kao *foedus* u klasičnom značenju te riječi, i koliko potpadaju pod to tumačenje, oslanjajući se na primarne historijske izvore. Autor raspravlja o stalno promjenjivoj dinamici rimsko-gotskih odnosa, naglašavajući borbu za moć u poziciji međusobne zavisnosti. Značajni primjeri, kao što su ugovori koji uključuju careve poput Konstantina Velikog i Teodosija, pokazuju potčinjavanje i vojnu zavisnost koji su obilježili ove odnose, istovremeno legitimirajući imperijalne akcije u očima Rimljana. Istraživanje pokazuje da su gotska plemena, iako su bila pozicionirana kao saveznici, zadržala ograničenu autonomiju i često su se suočavala s obavezama koje su jačale njihov status nesuverenih. Konačno, u radu se tvrdi da je rimska perspektiva na gotske saveznike odražavala šire imperijalne ciljeve i propagandu, a ne razumne diplomatske angažmane, oblikujući narativ o njihovim interakcijama kroz kasnu antiku, ranosrednjovjekovne izvore, pa čak i oblikujući moderne historijske narative o ovom periodu.

BIBLIOGRAPHY

Sources

- » Ammianus Marcellinus, *History* (ed. John C. Rolfe), Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 1950–2005.
- » Anonymus Valesianus, *Excerpta Valesiana* (eds. Velizar Velkov, Jacques Moreau), B. G. Teubner, Lipsiae 1968.
- » Cassius Dio, *Dio's Roman history* (ed. Earnest Cary), Harvard University Press Cambridge – W. Heinemann, Massachusetts – London 1982.
- » *Corpus Inscriptionum Latinarum*
https://db.edcs.eu/epigr/epikl_ergebnis.php
- » Eusebius, *De vita Constantini* (eds. Bruno Bleckmann, Horst Schneider), Brepols, Turnhout 2007.
- » *Historia Augusta II* (ed. Jeffrey Henderson), Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 2022.

- » Jordanes, *O izvoru in Dejanjih Gotov: Getika* (ed. Žiga Šmit), ZRC SAZU, Ljubljana 2006.
- » Julian, *The Works of the Emperor Julian II* (Wilmer Cave Wright), Harvard University Press, London - Cambridge (MA) 1913.
- » Procopius, *History of wars: Books VII (continued) and VIII* (ed. Henry Bronson Dewing), Harvard University Press – W. Heinemann, London – Cambridge (MA) 1962.
- » Sozomen, *Historia ecclesiastica* (ed. Günther Christian Hansen), Brepols, Turnhout 2004.
- » Themistius, *The Private Orations of Themistius* (ed. Robert J. Penella), University of California Press, 2000.
- » Zosime, *Histoire Nouvelle* (ed. François Paschoud), Collection des universités de France – Société d'édition Les belles lettres, Paris 1971–1989.

Books and articles

- » Banchich, Thomas M. – Eugene, N. Lane. *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the death of Theodosius the Great*, Routledge, London – New York, 2009.
- » Barnes, Timothy D. "Imperial Campaigns A.D. 285–311", *Phoenix* 30/2, University of Victoria, Victoria 1876, 174–193.
- » Baronowski, Walter Donald. "Sub umbra foederis aequi", *Phoenix* 44/4, University of Victoria, Victoria 1990, 345–369.
- » Bird, W. H. *Aurelius Victor: De Caesaribus*, Liverpool University Press, Liverpool 1994.
- » Bowman, Alan K. – Garnsey, Peter – Cameron, Averil. *The Cambridge ancient history: Volume XII: The Crisis of Empire A. D. 193-337*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- » Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina: Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije – Študentska založba, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2007.
- » Bratož, Rajko. *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*, Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenija – Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 2014.
- » Bratož, Rajko – Hudelja, Niko. "Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih

- in srednjeveških avtorjev”, *Zgodovinski časopis* 12/1, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1994, 5–45.
- » Brennan, Peter. “Diocletian and the Goths”, *Phoenix* 38/2, University of Victoria, Victoria 1984, 142–146.
 - » Brockmeier, Beate. “Der große Friede 332n. Chr., Zur Außenpolitik Konstantins des Großen”, *Bonner Jahrbücher*, 187, Butzon & Bercker Kevelaer RHL, Wien – Köln 1987, 79–100.
 - » Cameron, Averil – Hall, Stuart G. *Eusebius: Life of Constantine*, Clarendon Press, Oxford 1999.
 - » Cedilnik, Alenka. “Teodozijeva vojna z Goti”, *Zgodovinski časopis* 63/1/2, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2009a, 9–61.
 - » Cedilnik, Alenka. “Sklenitev rimsko-gotske mirovne pogodbe leta 382”, *Keria: Studia Latina Et Graeca* 11, Društvo za antične in humanistične študije Slovenije, Ljubljana 2009b, 33–74.
 - » Chrysos, Evangelos. “Gothia Romana, Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.”, *Dacia Romana* 1, Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität 1, Freiburg 1973, 52–64.
 - » Doležal, Stanislav. “Constantine’s military operations against the Goths nad the Sarmatians in 332 and 334”, *Studia Graeca et Latina* LV, Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences, Prague 2019, 231–257.
 - » Frey, Nelson Richard. *The History of Ancient Iran*, Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München 1984.
 - » Heather, Peter. *Goths and Romans: 332-489*, Clarendon Press, Oxford 1991.
 - » Heather, Peter. “Foedera and Foederati of the fourth century”, *From Roman provinces to Medieval kingdoms*, edited by Thomas F. X. Noble, Routledge, London 2006, 242–256.
 - » Heather, Peter – Matthews, John. *The Goths in the Fourth Century*, Liverpool University Press, Liverpool 1991.
 - » Heather, Peter – Moncur, David. *Politics, Philosophy, and Empire in the Fourth Century, Select Orations of Themistius*, Liverpool University Press, Liverpool 2001.

- » Kovačič, Blanka – Pobežin, Gregor. “Nekaj opažanj o antičnih virih za »pretenturo Italije in Alp«”, *Clotho* 5, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2023, 47–64,
- » Kulikowski, Michael. *Rome's Gothic Wars: From the third century to Alaric*, Cambridge University Press, 2006.
- » Karayannopoulos, Johannes. *Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1959.
- » Mathisen, Ralph. “Barbarian Invasion or Civil Wars? Goths as Auxiliary Forces in the Roman Army”, *Empire in Crisis: Gothic Invasions and Roman Historiography*, edited by Mitthof Fritz, Gunther Martin in Grusková Jana, Holzhausen, Wien 2020, 263–286.
- » Medicus, Deiter. “Foedus”, *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike*, edited by Konrat Ziegler and Walter Sontheimer, Alfred Druckenmüller, Stuttgart 1964, 587–588.
- » Müller, Karl. *Fragmenta Historicorum Graecorum IV*, Ambrosio Firmin Didot, Paris 1841–1873.
- » Nixon, V. E. C. – Rodgers Saylor, Barbara. *In Praise of later Roman emperors, The Panegyrici Latini*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford 1994.
- » Pobežin, Gregor. “Julian the Apostate, Claudius Mamertinus, and Ammianus Marcellinus: Filling in a “Blank Spot”? *Clotho* 5/2, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2023, 57–71.
- » Scharf, Ralf. *Foederati, Von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung*, Holzhausen, Wien 2001.
- » Schwartz, Andreas. “Foederati”, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 9, Walter de Gruyter, Berlin, New York 1995, 290–299.
- » Spiedel, Michael L. *Riding for Caesar*, B. T. Batsford Ltd, London 1994.
- » Stickler, Timo. “The Foederati”, *A Companion to the Roman Army*, edited by Erdkamp Paul, Malden, MA; Wiley-Blackwell, Oxford 2007, 495–514.
- » Štekar, Andrej. “Poskus lociranja bitke pri Frigidu leta 394 na

območju med Sanaborjem in Colom”, *Annales – Anali za Istrske in Mediteranske Studije – Series Historia et Sociologia* 23, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2013, 1–14.

- » Tica, Gojko. *Goti med Jadranom in Panonijo*, Doctoral dissertation, Univerza na Primorskem Fakulteta za humanistične študije, Koper 2017.
- » Thompson, Arthur Edward. “Constantine, Constantius II, and the Lower Danube Frontier”, *Hermes* 84/3, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1956, 372–381.
- » Thompson, Arthur Edward. *The Visigoths in the time of Ulfila*, Duckworth, London 2008.
- » Velkov, Velizar. “Wulfila und die Gothi minores in Moesien”, *Klio* 71, De Gruyter, Berlin 1989, 525–527.
- » Wheeler, Everret L. “Constantine’s Gothic treaty of 332: A reconsideration of Eusebius VC 4.5–6”, *Studia Danubiana* I, The Roman Danubian Frontier between the 4th-6th centuries (The Second International Limes Symposium, Halmyris, August 1996), Romanian Institute of Thracology, Bucharest 1998, 81–94.
- » Wolfram, Herwig. *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1988.
- » Ziegler, Karl-Heinz. “Friedensverträge Im Römischen Altertum”, *Archiv Des Völkerrechts* 27/1, Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, Tuebingen 1989, 45–62.

Internet

- » <https://inscriptions.packhum.org/text/305448?hs=157-164> (Accessed)
- » <https://www.livius.org/pictures/syria/qalat-al-mudiq-apamea/apamea-military-tombstones/apamea-tombstone-of-magnus-matto-soldier-of-ii-parthica/> (Accessed)

JEDNA KARIJERA NA
UGARSKO-OSMANSKOJ
GRANICI PRED KRAJ XV
VEKA.
DESPOT VUK GRGUREVIĆ
KAO JAJAČKI BAN*

Apstrakt

Namera nam je da na sledećim stranicama, uz predstavljanje delovanja i zadataka pograničnih ugarskih funkcionera u svetlu pograničnog društva, predstavimo ulogu despota Vuka Grgurevića kao jajačkog bana, koju je obavljao pred kraj svog života. Ukoliko se naša pretpostavka pokaže tačnom, mogao bi se period jajačkog banovanja despota Vuka proširiti na period i iza 1481. godine, te bi tako vreme njegove banske dužnosti bilo duže nego je to do sada smatrano u istorijskoj literaturi. Ovakvom zaključku ide u prilog i činjenica da je delovao kao posrednik u diplomatskim pregovorima. Osim toga, nije neosnovano pretpostaviti da se proslavljeni ratnik na ovom položaju nalazio do svoje smrti 1485. godine, o čemu bi svedočila činjenica da se drugi jajački ban ne pominje u poznatim izvorima do 1486. godina, a i narodna tradicija je despota Vuka zapamtila kao Jajčanina.

Ključne riječi

Ugarska, despot Vuk Grgurević, Osmansko carstvo, Jajačka banovina, Bosna, granica, diplomatija

* Na ovom mestu želim da se zahvalim za lekturu teksta dr. Ljiljani Pešikan-Ljuštanović.

A CAREER ON THE
HUNGARIAN-OTTOMAN
FRONTIER IN THE LATE
15TH CENTURY.
DESPOT VUK GRGUREVIĆ
AS THE BAN OF JAJCE

Abstract

On the following pages the goal is to present activities and duties of Hungarian border officials in the context of border society, and to describe the role of Serbian despot Vuk Grgurević as ban of Jajce, which he performed near the end of his life. If our assumptions in correct, it is possible to prolong period of his service also to the years after 1481, as is it had been considered until now in historical literature. This conclusion is supported by the fact that he acted as a mediator in diplomatic negotiations. In addition, it is not unfounded to assume that the famous warrior stayed in this position until his death in 1485, as evidenced by the fact that next ban of Jajce is not mentioned in known sources until 1486, and also folk tradition remembers the despot Vuk as Jajčanin (i.e. a man from Jajce).

Keywords

Hungary, despot Vuk Grgurević, Ottoman Empire, Banate of Jajce, Bosnia, border, diplomacy

* I hereby would like to show my gratitude to Dr. Ljiljana Pešikan-Ljuštanović for the proofreading.

Osmanlije su čvrst mostobran u Evropi načinile osvajanjem Galipolja 1354. godine, čime je počeo postupak postepenog osvajanja Balkanskog poluostrva. Uprkos poteškoćama i nemirima unutar osmanske države, koji su u periodu između 1402. i 1413. godine doveli u pitanje i sam opstanak države, do sredine XV veka granice zemalja osmanskih sultana našle su se na obalama Save i Dunava.¹ Na drugoj strani reke stajala je Kraljevina Ugarska, koja je u svojim granicama držala celu Karpatsku kotlinu i do kraja 14. veka i sama pokušavala da pod svoju vlast stavi balkanske susede. Male balkanske države bile su prinuđene da vode politiku održavanja ravnoteže između sultana i ugarskog kralja, koja je obezbeđivala privremeni opstanak uz značajne žrtve.² Kada su pale Srpska despotovina i Kraljevina Bosna, ove dve moćne države postale su susedi koji su se borili više od vek i po, dok Osmansko carstvo nije odnelo prevagu.³ Na granici dve velike države nastalo je jedno pogranično područje sa svojim osobenim pravilima života i mentalitetom. Premda nam cilj ne može biti iscrpljivanje složene teme života na krajištu, koja sama po sebi može biti jedna inspirativna tema, ovde ćemo se ograničiti samo na skicu uslova koji su vladali u pograničnom području s namerom da ovim okvirom kontekstualizujemo jedan period u karijeri srpskog despota Vuka Grgurevića, koji je u ugarskoj službi obavljao i funkciju jajačkog bana.

Taktika osmanskih osvajanja bila je postepena i dugotrajna, s ciljem da se protivnik oslabi, postepeno ekonomski potkopa, da mu se nakon otvorenog sukoba na bojnopolju podrije odbrambena snaga i da se on dovede u položaj haračara. Brojni su izvori koji opisuju osmansku strategiju osvajanja. Bertandon de la Brokijer je prilično slikovito opisao zadatke pograničnih sandžakbegova. Prema njegovim rečima sandžakbeg u Kruševcu imao je zadatak da nadgleda i čuva granicu od Vlaške do Bosne. Osim toga kod Stalaća stajala je i manja flotila

1 Deo rezultata rada u nastavku su objavljeni ranije na mađarskom jeziku. Međutim, kako su oni zbog jezičke barijere ostali neprimećeni u južnoslovenskim historiografijama u nastavku ćemo rezultate, uz potrebne dopune, navesti i na srpskom jeziku. Obradovic, 2021, 467–473. Kako je rad pisan latiničnim pismom, kao i činjenice da je dobar deo korišćene literature pisan istim pismom, u ovom radu smo ćirilčne naslove donosili u njihovoj latiničnoj transliteraciji. Inaldžik, 1974, 34–50. Mantran, 2002, 38–110; Vaten – Ágoston, 2022, 25–109.

2 Rokai, 1996, 145–150; Engel, 1998, 561–577.

3 O osmanskoj politici kralja Matije Korvina vidi: Rázsó, 1975, 305–348. O fazama borbe između Osmanlija i Ugarske vidi: Szakály, 1986, 11–57.

šajki.⁴ Konstantin Mihailović iz Ostrovice kao vojnik u osmanskoj službi potvrđuje reči burgundskog putopisca govoreći da protiv Ugara stoji smederevski vojvoda i njegov pomoćnik, vojvoda Kruševca. Protiv Vlaha se borio, prema njegovim rečima, nikopoljski i vidinski vojvoda, a na zapadu (*protiv Hrvata i Karantanaca*) je delovao vrhbosanski i njegov pomoćnik, sitnički vojvoda.⁵ Pogranični sandžakbegovi su slobodnije delovali od uobičajenih osmanskih upravnika i kao jedno od sredstava zastrašivanja i postepenog potkopavanja protivnika mogli su se koristiti lakim konjanicima, akindžijama. Konstantin Mihailović je u svom delu, posvećenom poljskom kralju Jovanu Albertu, tačno opisao akindžije. Prema njegovim rečima oni su *kao kišni pljuskovi koji padaju iz oblaka. A od ovih pljuskova velike poplave nastaju...Ali ne traju dugo. Isto tako ni turski brzi konjanici, kao ni kišni pljuskovi, niti traju niti se zadržavaju dugo, ali dokle zahvate, sve pokupe, opljačkaju, pobiju i unište tako da za mnogo godina tu petao zapevati ne može.*⁶

Podrivanje odbrambene snage protivnika nije se uvek moralo dešavati nasilnim putem. Ponekad su pribegavali iskorišćavanju lokalnih međusobica, a neretko su Osmanlije obećavanjem položaja, imanja i drugim merama nastojali da za sebe pridobiju kako elitne delove stanovništva, tako i šire mase kmetova iz susednih krajeva. Bosanski kralj Stefan Tomašević (1461–1463) je putem svog poslanstva papi detaljno opisao prefinjeniji način pridobijanja stanovnika koji su osmanske starešine koristile u Bosni. Kako je poručivao papi Piju II, Osmanlije su prost svet pridobijale obećavanjem slobode, za koju su ovi verovali da će biti trajna. Zbog toga su mnogi napustili svoje gospodare, što je podrilo odbrambenu sposobnost pojedinih plemića.⁷ Neretko su nakon osvajanja osmanske vlasti ostavljale vlastelinima nekadašnje posede kao timar, posebno ako su oni ležali nedaleko od granice u pravcu daljih osmanskih osvajanja. Ideja je bila da se

4 De la Brokijer, 1950, 127, 129.

5 Mihailović iz Ostrovice, 1986, 159.

6 Isto, 159.

7 Turchi in meo regno munitiones aliquas construxere, et in agrestes mitem animum ostedunt: dicunt futuros liberos, quicunque ad se deficiunt, blandeque complectuntur. Rusticorum rude ingenium non intelligit artes, et libertatem perpetuo duraturam existimat. Facile his dolis illectę plebes a me deficient, nisi tuo p̄sidio munitum viderent, nec diu nobiles in suis arcibus perseverabunt deserti a rusticis. Pii Secundi pontificis maximi commentarii, 1993, 534; II. Piusz pápa feljegyzése, 2001, 503–505; Rázsó, 1975, 309; Lovrenović, 2006, 342–343.

stanovništvo pograničnih krajeva uključi u osmanski vojni sistem. Upravo zbog toga je na području Smederevskog sandžaka u periodu nakon uspostavljanja sultanove vlasti prisutan veliki broj hrišćana-spahija. Osim među spahijama balkansko stanovništvo je moglo svoje mesto naći i u pomoćnim vojnim jedinicima, kao što su to bili: vojnuci, martolosi, derbendžije, vlasi, i drugi.⁸

Sultani su, delom usled širenja teritorija, a delom i zbog svojstava kapu kulu i timarskog sistema, znatno lakše mogli obezbediti materijalna sredstva i neophodnu vojsku za svoje poduhvate.⁹ Zbog toga je carstvo znatno manje oskudevalo u vojnicima nego li njegov sused Ugarska.

Kraljevina Ugarska je nakon Nikopoljske bitke 1396. godine prešla u odbranu i nastojala da svoje granice što je moguće bolje zaštiti. Sve do sredine XV veka ovom cilju su služile i Srpska despotovina i Kraljevina Bosna, koje su formirale pojas tampon država oko južnih ugarskih granica.¹⁰ Postavši ugarski vazali, susedne države su uspevale da neko vreme zadrže osmanske upade na ugarsku teritoriju, ali je vremenom njihovo slabljenje pod naletima osmanskih Turaka otvaralo sve više prolaza akindžijama prema zemlji ugarskog kralja. Za uzvrat su vladari ovih zemalja očekivali pomoć ugarskih jedinica, koje nisu uvek ispunjavale očekivanja. Nestankom pojasa tampon država na južnoj ugarskoj granici Ugarska i Osmanlije su postali susedi na granici koja se protezala od Dunava do Jadranskog mora.

Nakon 1463. godine ugarski vladar je, suočen sa pretnjom, odlučio da granice svoje države pomera prema jugu, koliko je to bilo moguće (1463, 1476) i formiranjem banovina (Jajačka, Srebrnička, Šabačka, Beogradska) koje su trebale da preuzmu funkciju odbrambenog područja. U tom zadatku glavni ugarski oslonac je bio niz tvrđava koje su se ređale na granici, približno od Crnog do Jadranskog mora, a čija gradnja i ojačavanje počinje još u doba kralja Žigmunda.¹¹ Kako bi Ugarska održavala svoj odbrambeni sistem na jugu zemlje njena elita je bila primorana da iznalazi načine da obezbedi odgovarajuća finansijska

8 Miljković-Bojanić, 2004, 73–74, 241–268. O martolosima vidi: Vasić, 1964, 11–65; Vasić, 2005.

9 Hegyi – Zimányi, 1986, 5–21.

10 Prlender, 1991, 23–41.

11 Kubinyi, 1992, 65–76; Fenyvesi, 1993, 235–287; Pálffy, 1996, 167–168; Petrovics, 2010, 257–275; Feld, 2019, 63–81. Tezu o lancu tvrđava u novije vreme ubedljivo je kritikovao, razradio i precizirao Davor Salihović u svojoj doktorskoj disertaciji. (Salihović 2020, 82 do kraja).

sredstva i vojnike. Sredstva dovoljna za održavanje vojske i pogranične odbrane ugarski vladari su mogli da prikupe samo s najvećim poreskim iscrpljivanjem kmetova, kako je to bilo upravo u doba kralja Matije. Uprkos tome, čak i s najvećim naporima, budimski dvor je mogao da sakupi tek približno polovinu novca kojom je sultanska blagajna raspolagala.¹² Za odbranu ovog dugačkog pojasa postojala je stalna potreba za vojnicima koji će braniti utvrđenja i zemljoradničkim stanovništvom koje će ih opskrbljivati.¹³ Kako je u ugarskom odbrambenom sistemu postojala velika potreba za vojnicima, doseljenici iz Bosne, Srbije i drugih balkanskih krajeva su prihvatani u velikom broju od strane ugarskih vladara. Neretko su pridošlice u sklopu vlaške organizacije donele sa sobom i svoju društvenu hijerarhiju i značajno vojno iskustvo. Pridošlo stanovništvo sa Balkana je tako u ugarskoj odbrambenoj politici imalo i privredni značaj. Vojnici na koje se mogla osloniti Kraljevina Ugarska bili su svrstani u banderije prelata i barona, u jedinice županija, portalne vojske¹⁴ i u redove domaćih i stranih najamnika. Od svih njih najboljima se pokazala vojska najamnika, jedna prelazna grupa sitnih plemića, koji su osim svoje obaveze učestvovanja u odbrani dobijali i novac kako bi mogli izvršiti svoju službu, i najamnici u klasičnom smislu. Upravo zbog toga su ugarski vladari i vlastela nastojali da u svoju državu presele stanovništvo susednih osmanskih područja, koristeći se kako silom tako i raznim povlasticama. Ugri su koristili osmansku taktiku pustošenja i podrivanja susednih teritorija. Među najznačajnijim ovakvim poduhvatima koje su sačuvali izvori jesu ugarski prodori prema Srebrenici, Kučlatu i Zvorniku 1476. godine, prilikom kojih je stanovništvo ovog kraja ubijano ili odvođeno u južnu Ugarsku,¹⁵

12 Fügedi, 1982, 484–506.

13 Lemajić, 2006, 94.

14 Portalna vojska (*militia portalis*, telekkatonaság) uvedena je na saboru u Temišvaru 1397. godine. Prema odredbi sabora svaki vlastelin je trebao prema broju kmetovskih sesija opremiti jednog vojnika. Kada je ova mera uvedena bilo je propisano da se od svakih dvadeset kmetova opremi jedan strelac. Prelati su, međutim, davali određeni broj vojnika prema visini desetine, a ne broju sesija. Kralj Matija Korvin nakon 1471. godine nije upotrebljavao ove jedinice i uglavnom je nastojao da službu ovakvih vojnika slabe vrednosti zameni novčanim prihodima za vrbovanje najamnika. (Borosy, 1971; Kubinyi, 1990, 66–67; Pálffy, 1996, 167; Engel – Kristó – Kubinyi, 2005, 132, 241; Pálosfalvi, 2005, 27–28; Pálosfalvi 2018, 18–25.)

15 Thallóczy – Áldásy, 1907, 265–268; Stojanović, 1927, 250; Ćirković, 1964, 339.

veliki pohodi prema Vrhbosni i Kruševcu 1480. i 1481. godine kada su na ugarsku stranu prevedene hiljade ljudi i naseljene, uglavnom u Potamišju,¹⁶ Pomorišju i drugim južnim ugarskim krajevima.¹⁷ Poseban značaj je imalo i pridobijanje preostale elite s balkanskih područja. Kada je reč o srpskom stanovništvu na njih je posebno imao veliki uticaj prelazak u Ugarsku nezakonitog člana dinastije Branković, Vuka Grgurevića, braće Jakšić i Miloša Belmuževića.¹⁸ Kako bi se novopridošli naseljenici pridobili za ostajanje, ugarski feudalci su pribegavali davanju poreskih olakšica, o čemu svedoči dogovor pečujskog biskupa Janusa Panonijusa i Mateja Morovičkog od 9. oktobra 1466. godine, a koje je preuzeo i kralj Matija Korvin u svom zakonodavstvu.¹⁹

U dosadašnjoj naučnoj literaturi s pravom je isticano da je život u pograničnom području bio nesiguran, težak i izložen svakodnevnim opasnostima koje nisu pogodovale zemljoradničkom životu.²⁰ Kakve je posledice ostavljalo sistematsko osmansko pustošenje na napadnutim područjima poznato je iz više različitih izvora. Područje Srema je bilo dobrim delom devastirano, i prema rečima pisma Jovana Rosingena iz 1463. naseljavanje stanovnika iz Srbije je donekle ublažilo velike gubitke.²¹ Jakob Unrest je zabeležio da se u Slavoniji ponegde nije moglo na deset milja naći kuća niti čovek.²² Pogranične ugarske županije, Kovinska i Krašovska su gotovo prestale da funkcionišu. Nije ništa bilo

16 U srednjem veku se područje koje se danas naziva Banatom, odnosno njegov ravničarski deo na kome protiče Tamiš, nazivalo Potamišje, na mađarskom Temesköz. L. Fenyvesi, 1993, 235–238; Blazovich, 1994, 78, 669.

17 Fraknoi, 1895, 158, 183, 195–198; Thallóczy – Áldásy, 1907, 272, 273; Stojanović, 1927, 253; Kovács, 1971, 254–258, 274; Bojanić, 1969, 33–50; Miljković – Krstić, 2007, 50.

18 O delatnosti Brankovića u Ugarskoj, Jakšićima i Milošu Belmuževiću vidi detaljnije: D. Dinić-Knežević, 1975, 5–44; Spremić, 2007, 45–73; Spremić, 2010, 33–63; Magina, 2010, 135–142; Božanić, 2012, 115–128; Krstić, 2013, 161–185; Božanić – Kisić-Božić, 2016, 119–132; Ivanov, 2016, 19–27; Krstić, 2021, 177–213.

19 MNL OL, DF 218 913; Rokay, 1971, 5–16; Rokai 1972, 87–91; Bak, 2019 749, 754–755. https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono.

20 Krstić, 2009, 45–72; Isailović, 2016, 116–117; Krstić, 2018, 205–207.

21 Bachmann, 1892, 27–28; Filipović, 2015, 223–224.

22 tetten da grossen wuest mit pranndt, mordt und lewtverfuerung, das oft in zehn meylen kain haws noch mensch ist. Unrest, 1957, 44; Csu-kovits, 2015, 203.

drugačije ni na pograničnim područjima Srpske despotovine. Tokom pokoravanja Despotovine u Braničevu je prema nekim procenama nestalo oko polovine naselja.²³

Premda su ratna zbivanja i česta pustošenja onemogućavala uobičajeni život zemljoradnika, pogranični krajevi su pružali priliku za brzo napredovanje i sticanje plena plemićima, vlaškim starešinama, ratnicima i svima koji su živeli od mača.²⁴ Tako su u bosanskom kraljevstvu Nikole Iločkog ugarski sitniji plemići mogli da postanu istaknute ličnosti.²⁵ Kastelan Breznice, Nikola Dombai (Dombai Miklós) postao je tako palatin bosanskog kraljevstva (*Nicolaus de Dombo, alias regni Bosne palatinus, castellanus castelli Berzewcze*), bački lektor Stefan Istroi (Isztrói István, *Stephano de Iztro*) kancelar kralja Nikole ili Ambrozije Terek (Török Ambrus) provizor kurije u Jajcu.²⁶ Uprkos tome, najveći ugled u ugarskom feudalnom društvu imali su izbegli članovi nekadašnjih vladajućih dinastija. Među njima se pre kraja 1464. godine našao i srpski despot Vuk Grgurević.²⁷ Prelazak ovako ugledne ličnosti, koja je u očima svojih sunarodnika predstavljala vladara,²⁸ uticao je na jačanje ugarske odbrane i pridobijanje stanovništva s osmanske strane granice.

Kao iskusan ratnik koji je dobro poznao Osmanlije, njihovu državu i način ratovanja, srpski despot Vuk Grgurević je značajan deo svog života proveo na južnim granicama Ugarske kao banderijalni vlastelin. Ratničko umeće koje je pokazao više puta tokom pohoda koje je kralj Matija vodio na raznim poprištima pribavilo mu je nadimak Zmaj Ognjeni Vuk i mesto legendarne osobe u junačkoj epici balkanskih naroda. Premda je do sada o njegovoj ličnosti pisano više puta u naučnoj literaturi, nedostatak izvorne građe ostavio je mnogo nepoznanica o despotu Vuku. Među malobrojnim sačuvanim ispravama nalazi se i jedno pismo koje je despot Vuk izdao kao ban Jajačke banovine.

23 Miljković – Krstić, 2007, 45.

24 Salihović, 2017, 73–107.

25 O Bosanskom kraljevstvu Nikole Iločkog vidi: Kubinyi, 1958, 373–384; Isti, 1973, 48–57; Salihović, 2016.

26 DL 33 432; DL 88 544; Theiner, 1860, 447–448; Kubinyi, 1958, 380, 381; Kubinyi, 1973, 52; Salihović, 2017a, 104; Salihović, 2017b, 408.

27 Ćirković, 1970, 285–287.

28 Letopisi su u belešci o smrti despota Vuka naveli i godine njegove vladavine, računajući od 1459. godine (Stojanović, 1927, 254; Ćirković, 1970, 286–287; Mitrović, 2003–2004, 28.)

Prema najnovijim rezultatima Davora Salihovića, prihvatamo datovanje nastanka banovine sa sedištem u Jajcu u vreme nakon smrti bosanskog kralja Nikole Iločkog 1477. godine.²⁹ Premda se ugarski vlastelin Petar Doci spominje kao vojvoda u pismima koja su razmenjena između kralja Matije, sultana Mehmeda II i smederevskog sandžakbega 1478. godine, a kao ban Bosne i ban Jajca 1480 godine,³⁰ najčešće se uzima da je njegovo bansko dostojanstvo počelo upravo 1480. godine.³¹ Premda položaj jajačkog bana nije spadao u baronska dostojanstva Ugarskog Kraljevstva, nosiocima je on davao veliku stvarnu vlast na terenu i istaknutu ulogu u ugarskoj odbrani od Osmanlija.

Sledeća ličnost koja se u izvorima zatiče na mestu jajačkog bana bio je despot Vuk Grgurević. Kada je preuzeo dužnost jajačkog bana izvori nam ne kazuju, ali je najverovatnije na tom mestu nasledio Petra Docija. Ako je ovo mišljenje ispravno onda je na dužnost mogao stupiti nakon 14. ili 21. novembra 1480, kada se Doci potpisuje kao ban Jajca,³² i 2. marta 1481. godine. Naime, poznato je da se u svojstvu bana Jajačke banovine despot Vuk pojavljuje u pismu od 2. marta 1481. godine (*Despotus Wok Rascie atque Jaycze banus*) u kome obaveštava Jovana Šuranjija (Surányi János)³³ o tome da nije uspeo da mu izdejstvuje milost.³⁴ Dugo je smatrano u nauci da je to i njegov jedini

29 Starija historiografija je nastanak Jajačke i Srebrničke banovine smeštala u vremenski period odmah nakon osvajanja Jajca i drugih područja severne Bosne. (Kalić, 1982, 397; (S. Ćirković); Mrgić-Radojčić, 2002, 122–132; Rokai, 2015, 259–271; Salihović, 2016, 24–26, 82.)

30 DF 292 991; Fraknoi, 1893, 381–383, 419; Fraknoi, 1895, 388–390; Kovács, 1986, 79–80; Kovács, 1971, 263; Porčić – Isailović, 2019, 414–418; Darvas – Szekér, 2023, 716–719.

31 Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi, 2017, 140.

32 Izveštaj koji su vođe pohoda prema Vrhbosni poslale ugarskom kralju može se datovati i u 14. i 21. novembar, prema rekonstrukciji priređivača. Isprava je datovana samo danom (utorak pre podne) i godinom. Porčić – Isailović, 2019, 415–417.

33 Ovaj službenik se sreće i ranije u izvorima kada mu je 6. februara 1477. godine kralj Nikola Iločki potvrdio da je on uredno položio svoje račune. Istom prilikom se navodi kao provizor kurije u Iloku i da je premešten na položaj u Jajce. Septembra iste godine se spominje u vezi sa preuzimanjem novca od drugih familijara Nikole Iločkog. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomataikai Levéltár (DL) 95 397; Kubinyi, 1973, 52; Salihović, 2017 b, 412.

34 DL 95 411.

pomen kao nosioca ovog zvanja. Međutim, despot Vuk se u izvorima zatiče kao posrednik u pregovorima između osmanskog sultana Bajazita II i ugarskog kralja Matije. Kao posrednik u pregovorima koji su se odvijali verovatno 1482–1483. godine srpski despot je svoja ćirilična pisma potpisao kao *despot Vuk i kapetan bosanskih gradova*.³⁵ Postavlja se pitanje šta je tačno značila druga titula srpskog despota? Odgovor se treba tražiti u preostalim poveljama vremenski najbližih jajačkih banova.

Petar Doci se 1480. godine u izvorima pominje i kao bosanski i kao jajački ban.³⁶ U leto 1486. godine spominje se familijar jajačkog bana Fičora (reč je o Ladislavu Čulaji Fičoru).³⁷ Podban Georgije Čegeji svog pretpostavljenog Ferenc Harastija tituliše u svojoj povelji od 7. juna 1493. godine kao *banus de Jaycza*.³⁸ Ladislav Kanjiški i Jovan Bebek od Pelšeca se 29. juna 1495. u jednoj povelji titulišu kao *bani de Jaycza*.³⁹ Ovi primeri pokazuju da se zvanje jajačkog bana učestalije koristilo. Međutim, isti Ladislav Kanjiški i Jovan Bebek od Pelšeca se intitulišu kao *bani regni Bozne* u svojoj povelji 11. februara 1496. godine kojom potvrđuju da je njihov neposredni prethodnik (*predecessor noster immediatus*) Baltazar Baćanji, *alias banus de Jaycza* njima predao tvrđavu i grad Jajce.⁴⁰ Kako bi primopredaja išla glatko, poveljom od 13. juna 1495. godine kralj Vladislav II se obavezao Baćanjiu da će mu isplatiti prinadležnosti ako *banus noster de Jaycza* preda *banatum ipsum simulcum castro nostro Jaycza ac ceteris castris nostris Boznensibus*.⁴¹ Dakle, iako je preovladavala upotreba titule jajački ban kako bi se označilo zvanje pograničnih zapovednika sa sedištem u Jajcu,⁴² jasno je da se ponekad bosanski gradovi i zvanje bana Bosne pojavljuju paralelno sa učestalijom titulom, te bi se moglo zaključiti da je *kapetan bosanskih gradova* despota Vuka u stvari drugi naziv za položaj jajačkog bana.⁴³

35 Radojčić, 1953–1954, 353–355; Mitrović, 2006, 63–83.

36 Kovács, 1971, 263; Porčić – Isailović, 2019, 415–416.

37 Thallóczy – Barabás, 1897, 409.

38 DL 101 782.

39 DL 102 268.

40 DL 101 789.

41 DL 101 786.

42 DL 102 261, DL 102 271.

43 Obradovic, 2021, 467–473.

Ukoliko je gornji zaključak tačan moglo bi se tvrditi da je despot Vuk bio ban Jajačke banovine i 1482. i 1483. godine. Srpski ratnik se tokom ovog perioda obreo na više ratišta. Bio je prisutan u opsadi Hajnburga 1482, ali je isto tako aktivno delovao protiv Osmanlija kada je komandovao levim krilom u bici kod Bečeja 9. septembra iste godine.⁴⁴ Poslednji put, barem koliko je poznato prema sačuvanim izvorima, sukobio se s Osmanlijama u bici na Uni 1483. godine. Dok ugarski kralj u svom pismu papi od 6. novembra 1483. godine pominje samo opšti tok bitke,⁴⁵ dotle nam narativni izvori govore nešto i o ulozi despota Vuka. Istoričar kralja Matije, Antonio Bonfini samo ukratko navodi da su osmanske akindžije porazili despot Vuk, ban Matija Gereb i Bernardin Frankopan.⁴⁶ Unrest je despotovu ulogu osvetlio nešto detaljnije. Prema rečima korušskog sveštenika despot Vuk, za koga pogrešno smatra da je Hrvat koji je dugo bio u osmanskoj službi (*eyn Krabat genant Wolff, der was lanng under den Turckhen gewesen*), čuvao je prelaz preko reke (*Der Wolff behuett das urfar*). Kako svedoči Unrest, nije bio spreman da propusti Osmanlije ni kada su mu ponudili novac.⁴⁷

Odnosi Osmanlija i Ugara su krajem devete decenije XV veka zašli u mirnije vode. Bilo je to prouzrokovano činjenicom da je kralj Matija bio zauzet svojim pohodom protiv cara Fridriha III, dok je sultan Bajazit II nakon dolaska na vlast imao teškoća sa učvršćivanjem svog položaja i bio zauzet borbom sa svojim bratom Džemom.⁴⁸ Zbog toga su obe strane težile da održe mir. Zaključivanje mirovnog ugovora između Ugarske i Osmanskog carstva bilo je plod žive diplomatske aktivnosti. Tokom pregovora koji su vođeni 1482. i 1483. godine despot, i sva je prilika jajački ban, Vuk bio je jedan od najvažnijih pregovarača. Do nas je dospeo samo odlomak diplomatske prepiske, čiji deo čine i pisma srpskog despota upućena Ali begu Mihalogluu i sultanu Bajazitu II. Jedno od pisama jeste Vukov odgovor sultanu koji je poslat iz Kupinika 5. jula

44 De Bonfinis, 1941, 119–120; Bonfini, 2019, 464–465. O borbama je nemačke kneževe izbornike obavestio i kralj Matija Korvin, ne pominjući ulogu srpskog despota, u svom pismu od 25. septembra 1482. godine. Fraknoi, 1895, 235.

45 Kovács, 1986, 158–159.

46 de Bonfinis, 1941, 123–124; Bonfini, 2019, 969.

47 Prema svemu sudeći Unrest nije bio svestan da su despot i Vuk ista osoba. Unrest, 1957, 141.

48 Matuz, 1990, 61–65; Herczegh, 2019, 68–74.

najverovatnije 1482. godine.⁴⁹ Prema srdačnom tonu pisma i njegovoj sadržini moglo bi se zaključiti da je sultan ponudio obnavljanje Srpske despotovine, što je despot svesrdno prihvatio.⁵⁰ Kako je u pregovorima s osmanske strane važnu ulogu imao smederevski sandžakbeg Ali beg, despot je i njemu uputio pismo s molbom da pošalje na Portu poslanike Jovana i Murata. Verovatno je u isto vreme poslao i verovno pismo za dvojicu poslanika koji su upućeni sultanu.⁵¹ Sva tri pisma je potpisao kao *despot* i *kapetan bosanskih gradova*. Prepiska se nastavila i kasnije, tako da je despot uputio pismo sultanu iz Iriga 27. juna najverovatnije 1483. godine, u kome se zahvaljuje na poslatom konju i obaveštava osmanskog sultana da je njegove i reči njegovih poklisara razumeo.⁵² Ono što je posebno interesantno iz poslednjeg pisma jeste činjenica da je ugarski kralj poverio despotu Vuku zapovedništvo nad pograničnim ugarskim snagama, koje su trebale ići u susret osmanskoj vojsci ako se sultan ne zaustavi kod Niša i Kruševca, odnosno Smedereva.⁵³

Vreme koje je despot Vuk proveo na funkciji jajačkog bana nije poznato. Ono što je poznato jeste da je umro 16. aprila 1485. godine,⁵⁴ a kako se kao jajački ban nakon njegove smrti prvi put pominje Ladislav Čulaji Fičor 1. jula 1486. godine,⁵⁵ ne može se potpuno odbaciti pomisao da je despot Vuk bansku dužnost obavljao do smrti. Čini se da u prilog takvom zaključku ide i činjenica da je despot Vuk tokom svog delovanja uglavnom bio posvedočen u okolini Jajca,⁵⁶ odnosno da je poznavao to područje, kao i to da ga je i narodna tradicija zapamtila kao Jajčanina.⁵⁷

Podaci o delatnosti despota Vuka Grgurevića, učestvovanje u borbama, prevashodno na granici, posredovanje u pregovorima sa osmanskim Portom u potpunosti odgovaraju zadacima koje su

49 Olga Zirojević je bila mišljenja da ne treba pismo despotu Vuku i jedno poslato dvorskom sudiji Stefanu Batoriju datovati u 1481. godinu. Prihvatamo datovanje Katarine Mitrović. Zirojević, 2008, 19.

50 Radojčić, 1953–1954, 353; Mitrović, 2006, 71–73; Polomac 2023, 129.

51 Radojčić, 1953–1954, 354–355; Mitrović, 2006, 74–76; Polomac 2023, 130–131.

52 Mitrović, 2006, 78; Polomac, 2023, 133.

53 Stojanović, 1934, 487–489; Polomac 2023, 134–135.

54 Stojanović, 1927, 254.

55 Tóth – Horváth – Neumann – Pálosfalvi, 2017, 140; Salihović, 2022, 139.

56 Katarina Mitrović smatra da je možda učestvovao u osmanskim pohodima na Bosnu 1463. i 1464. godine. Mitrović, 2003-2004, 27.

57 Pešikan-Ljuštanović, 2002, 11.

obavljali pogranični ugarski banovi. Ne može se odbaciti pomisao da je od kralja dobio ovlašćenje da tokom pregovora zaustavi ugarsku vojsku i flotu kao nosilac zvanja jajačkog bana. Posredovanje između dve strane je neretko bio zadatak pograničnih vojnih zapovednika. Već smo pominjali diplomatsko delovanje bana Petra Docija, ali i kasnije je bilo sličnih slučajeva kada su ugarski banovi igrali ulogu posrednika između vladara dve susedne države. Možda je najpoznatiji slučaj severinskog bana Barnabe Belaija (Bélay Barnabás). Ovaj ugarski vlastelin nije samo bio u diplomatskoj službi, već ga je sultan Selim I vodio u svoje pohode na istoku predstavljajući ga kao ugarskog kralja, držeći ga godinama u zatočeništvu.⁵⁸ Premda diplomatska aktivnost srpskog despota nije bila nepoznata stručnoj javnosti, čini nam se da je mogućnost da je on tada ujedno bio i jajački ban nije bila primećena.

Zaključak

Borba osmanskih sultana i ugarskih kraljeva je na pograničnim područjima dve države stvorila jedno osobeno društvo sa svojim posebnim pravilima života i njegovog shvatanja. Ono je umnogome bilo obeleženo izvesnom merom lišenosti emocija i uzdizanjem vojničkih vrlina. Premda ovo područje, zbog čestih međusobnih pustošenja i gotovo stalnog rata, bilo nepogodno za život zemljoradnika, ono je ostavljalo mogućnost brzog uspona na društvenoj lestvici svima onima koji su se posvetili ratovanju kao svojoj profesiji ili ih je društveni status na to obavezivao. Među onima koji su na ovom pograničnom području živeli bio je i srpski titularni despot Vuk Grgurević koji je u proleće 1481. godine posvedočen kao jajački ban. Ovo njegovo zvanje nije bilo nepoznato u istoriografiji, ali se osim same činjenice o njemu nije pisalo. Prema ćirilčkim ispravama koje su ostale iza pregovora između osmanskog sultana i ugarskog kralja, poznato je da je jedan od posrednika, ako ne i glavni pregovarač, despot Vuk, nosio i titulu kapetana bosanskih gradova. Ukoliko posmatrajući isprave sledećih jajačkih banova ukažemo na povezanost titule jajačkog bana sa bosanskim gradovima koji su mu bili potčinjeni, mogli bismo zaključiti da je kapetan bosanskih gradova u stvari jajački ban. Pošto se prepiska između dve strane uglavnom datuje u 1482–1483. godinu,

iz toga proizilazi da je despot Vuk bio na čelu Jajačke banovine i u tim godinama. Ovome nimalo ne protivreči njegovo delovanje na bojnim poljima tih godina. Premda za to nema neposrednih podataka, ako se uzme u obzir ugled i iskustvo despota Vuka u borbama na granicama sa Osmanlijama i u diplomatiji, nije nemoguće da je na položaju bana ostao sve do svoje smrti 1485. godine.

Conclusion

Life on the Frontier between Hungary and Ottoman Empire was imbued with daily warfare. This type of life in insecurity was not suitable for serfs in agricultural production, but it gave a possibility for the nobles whose estates were near the borders, mercenaries and other warriors. Results in fights, courage and military capabilities could open the way for rapid ascent and acquisition of possessions. Despot Vuk Grgurević was one of the leaders of Hungarian warriors on the border. For his bravery he got some estates, mainly in Slavonia and Syrmia, but also was mentioned in sources as Ban of Jajce. According to some letters remaining from negotiations between Hungarian king and Ottoman sultan from 1482–1483, which he signed as captain of Bosnian fortresses, it is possible that he was on duty of the ban of Jajce after 1481. Time of the end of his service in Jajce is unknown, but it is possible that he held this title until the end of his life.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- » Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomatikai Levéltár (DL).
- » Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)
- » Bachmann, Adolf. *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Fridrich III*, Abteilung II, Wien 1892.
- » Bak, János M. *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae, The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, Logan, Utah 2019. https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=lib_mono. (pristupljeno: 15. 9. 2024).

- » De Bonfinis, Antonius. *Rerum ungaricarum decades* IV-I, (ed. József Fögel, Béla Iványi, László Juhász), K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest 1941.
- » Bonfini, Antonio. *A magyar történelem tizedei*, (ford. Péter Kulcsár), Osiris, Balassi Kiadó, Budapest 2019.
- » De la Brokijer, Bertrandon. *Putovanje preko mora* (prev. Rajičić M.), Naučna knjiga, Beograd 1950.
- » *Mátyás király külügyi levelei 1458–1479*, A Fraknoi Vilmos által 1893-ban kiadott leveleket latinról Darvas Mátyás, németről Szekér Barnabás fordította és látta el jegyzetekkel, kéziratból továbbiakkal bővítette Darvas Mátyás, Magyarorsággutató Intézet, Budapest 2023.
- » Fraknoi, Vilmos. *Mátyás király levelei I (1458–1479)*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1893.
- » Fraknoi, Vilmos. *Mátyás király levelei II (1480–1490)*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895.
- » *Magyar humanisták levelei XV-XVI. század* (ed. Sándor V. Kovács), Gondolat 1971.
- » *Mátyás király levelei 1460–1490* (ed. Sándor V. Kovács), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1986.
- » Mihailović iz Ostrovice, Konstantin. *Janičarove uspomene ili turska hronika* (prir. Đ. Živanović), Prosveta – Srpska književna zadruha, Beograd 1986.
- » *Pii Secundi pontificis maximi commentarii* (ed. I. Belus, I. Boronkai), Balassi Kiadó, Budapest 1993.
- » *II. Piusz pápa feljegyzései II/2* (trans. I. Belus, I. Boronkai), Balassi Kiadó, Budapest 2001.
- » Porčić, Nebojša – Isailović, Neven. *Dokumenti vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama*, Arhiv Srbije, Beograd 2019.
- » Radojčić, Nikola. „Pet pisama s kraja XV veka“, *Južnoslovenski filolog* 20/1–4, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Institut za srpski jezik, Beograd 1953–1954, 345–367.
- » Polomac, Vladimir. *Srpski kao diplomatski jezik u XV i XVI veku. Filološki pristup*, Filum, Kragujevac 2023.
- » Salihović, Davor. „Nonnulla documenta pertinentia ad Nicolaum de

- Wylak, regem ultimum regni Bosnae“, *Scrinia Slavonica* 17, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2017, 403–418. (Salihović, 2017 b).
- » Stojanović, Ljubomir. *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Srpska Kraljevska Akademija, Sr. Karlovci 1927.
 - » Stojanović, Ljubomir. *Stare srpske povelje i pisma I/2*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd–Sr. Karlovci 1934.
 - » Theiner, August. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustratia* II, Typis Vaticanæ, Romæ 1860.
 - » Thallóczy, Lajos – Áldásy, Antal. *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1907.
 - » Thallóczy, Lajos – Barabás, Samu. *A Blagay-család oklevéltára*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1897.
 - » Unrest, Jakob. *Österreichische Chronik* (hrsg. K. Grossmann), Hermann Böhlau Verlag, Weimar 1957.
 - » Zay, F. *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót és így esött*, (ed. István Kovács), Magyar Helikon, Budapest 1980.

Literatura

- » Ágoston, Gábor. *Az oszmán hódítás és Európa*, Rubickon Intézet, Budapest 2022.
- » Blazovich, László. „Bánát”, *Korai magyar történeti lexikon (9.–14. század)*, (ed. Gyula Kristó), Akadémiai Kiadó, Budapest 1994, 78.
- » Blazovich, László. „Temesköz”, *Korai magyar történeti lexikon (9.–14. század)* (ed. Gyula Kristó), Akadémiai Kiadó, Budapest 1994, 669.
- » Bojanić, Dušanka. „Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480)-prema Ibn Kemalü”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14-15, Orijentalni institut, Sarajevo 1969, 33–50.
- » Borosy, András. *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*, Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 60, Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- » Božanić, Snežana. „Politička i kulturna delatnost despota Đorđa

Brankovića u Sremu“, *Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije*, Zbornik radova (ur. Vladan Gavrilović), Filozofski fakultet, Novi Sad 2012, 115–128.

- » Božanić, Snežana – Kisić-Božić, Milica. „O prvoj generaciji Jakšića na tlu Ugarske – Stefanu i Dmitru u delu *Rerum ungaricarum decades*“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 41-2, Filozofski fakultet, Novi Sad 2016, 119–132.
- » Csukovits, Enikő. *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkoriban*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2015.
- » Ćirković, Sima. *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964.
- » Ćirković, Sima. „O despotu Vuku Grgureviću“, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 6, Matica srpska, Novi Sad 1970, 283–290.
- » Dinić-Knežević, Dušanka. „Sremski Brankovići“, *Istraživanja* 4, Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad 1975, 5–44.
- » Engel, Pál. „A török-magyar háborúk első évei 1389–1392“, *Hadtörténelmi Közlemények* 111/3, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 1998, 561–577.
- » Engel, Pál – Kristó, Gyula – Kubinyi, András. *Magyarország története 1301–1526*, Osiris Kiadó, Budapest 2005.
- » Feld, István. „A déli végvárrendszer Mátyás idején“, *Matyás király emlékkönyv* (ed. András Bódvai), Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest 2019, 63–81.
- » Fenyvesi, László. „A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718)“, *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*, (ed.: Tivadar Petercsák, Jolán Szabó), Heves Megyei Múzeumi Szervezet Eger 1993, 235–287.
- » Filipović, Emir O. „Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur...Contribution to the History of Bosnia in the Second Half of 1463“, *Pad srednjovekovnog Bosanskog Kraljevstva 1463. godine* (ur.: Srđan Rudić, Dubravko Lovrenović, Pavle Dragičević), Istorijski institut Beograd – Filozofski fakultet u Sarajevu – Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Beograd – Sarajevo – Banja Luka 2015, 195–226.
- » Fügedi, Erik. „Mátyás király jövedelme 1475-ben“, *Századok*

- 116/3, Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1982, 484–506.
- » Hegyi, Klára – Zimányi, Vera. *Az Oszmán Birodalom Európában*, Corvina, Budapest 1986.
 - » Herczegh, Géza. *Magyarország külpolitikája 896–1919*, Magyar Szemle Könyvek, 2019.
 - » Inaldžik, Halil. *Osmansko carstvo. Klasični period 1300–1600*, Srpska književna zadruga 1974.
 - » Isailović, Neven. „Living by the Border: South Slavic Marcher Lords in the Late Medieval Balkans (13th –15th centuries)“, *Banatica* 26, Muzeul Banatului montan, Reșița 2016, 105–117.
 - » Ivanov, Aleksandar D. „Vojvoda Miloš Belmužević u Šleskoj“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 94, Matica srpska, Novi Sad 2016, 19–27.
 - » *Istorija srpskog naroda* II. *Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371–1537)* (ur. J. Kalić), Srpska književna zadruga, Beograd 1982.
 - » Krstić, Aleksandar. „Smederevski kraj u drugoj polovini 15. i početkom 16. veka“, *Smederevski zbornik* 2, Muzej u Smederevu, Smederevo 2009, 45–72.
 - » Krstić, Aleksandar. „Novi podaci o vojvodi Milošu Belmuževiću i njegovoj porodici“, *Inicijal* 1, Centar za napredne srednjovekovne studije, Beograd 2013, 161–185.
 - » Krstić, Aleksandar. „Okolina Beograda u poznom srednjem veku (Od početka XV do prvih decenija XVI stoleća)“, *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti* IX (gl. ur. Gordana Jovanović), Narodna biblioteka „Resavska škola“, Institut za srpski jezik SANU, Despotovac 2018, 197–222.
 - » Krstić, Aleksandar. „Posedi Jakšića u Slavoniji i Sremu“, *Istorijski časopis* 70, Istorijski institut, Beograd 2021, 177–213.
 - » Kubinyi, András. „Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Újlaky“, *Studia Slavica* 4, Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 1958, 373–384.
 - » Kubinyi, András. „Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog“, *Županijski zbornik* 4, 1973, 48–57.
 - » Kubinyi, András. „Mozgósítás és hadsereg ellátási problémák

- Mátyás alatt“, *Hadtörténelmi Közlemények* 103/1, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest 1990, 66–73.
- » Kubinyi, András. „Magyarország déli határvárai a középkor végén“, *Castrum Bene* 2, 1992, 65–76.
 - » Lemajić, Nenad. *Srpska elita na prelomu epoha*, Istorijски arhiv „Srem“, Filozofski fakultet, Sremska Mitrovica – Istočno Sarajevo 2006.
 - » Lovrenović, Dubravko. *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo 2006.
 - » Magina, Adrian. „Un nobil sârb in Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević“, *Analele Banatului*, seria nouă 18, Muzeul Banatului, Timișoara, 2010, 135–142.
 - » *Istorija Osmanskog carstva* (prir. Rober Mantran), Clio, Beograd 2002.
 - » Matuz, Josef. *Az Oszmán Birodalom története*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
 - » Miljković-Bojanić, Ema. *Smederevski sandžak 1476–1560. Zemlja-naselja-stanovništvo*, Istorijски institut - Službeni glasnik, Beograd 2004.
 - » Miljković, Ema – Krstić, Aleksandar. *Braničevo u XV veku. Istorijско-geografska studija*, Narodni muzej Požarevac, Požarevac 2007.
 - » Mitrović, Katarina. „Vuk Grgurević između Mehmeda II i Matije Korvina (1458–1465)“, *Braničevski glasnik* 2, Udruženje istoričara Braničeva i Timočke krajine, Požarevac 2003–2004, 19–33.
 - » Mitrović, Katarina. „Pet pisama despota Vuka Grgurevića“, *Braničevski glasnik* 3-4, Udruženje istoričara Braničeva i Timočke krajine, Požarevac 2006, 63–83.
 - » Mrgić-Radojčić, Jelena. *Donji kraji. Krajina srednjovekovne Bosne*, Filozofski fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Banjaluci, istorijски institut Beograd, Beograd 2002.
 - » Obradovic, Nenad. „Vuk despota jajcai bánsága. Adalék a Mátyás-kor archontológiájához“, *Fons. Forráskutatás és történeti segéd tudományok* 28/3, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest 2021, 467–473.
 - » Pálffy, Géza. „A török elleni védelmi rendszer szervezetének

- története a kezdetektől a 18. század elejéig”, *Történelmi Szemle* 38/2-3, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest 1996, 163–217.
- » Pálosfalvi, Tamás. *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*, Zrínyi Kiadó, Budapest 2005.
 - » Pálosfalvi, Tamás. *From Nikopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfer, 1389–1526*, Brill, Leiden 2018.
 - » Pešikan-Ljuštanović, Ljiljana. *Zmaj despot Vuk–mit, istorija, pesma*, Matica srpska, Novi Sad 2002.
 - » Petrovics, István. „A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején“, *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*, Zbornik radova (eds. Marta Font, Tamás Fedeles, Gergely Kiss), Pécsi Tudományegyetem BTK, Történettudományi Intézet, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, Pécs 2010, 257–275.
 - » Prlender, Ivica. „Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi“, *Historijski zbornik* 44, Društvo za hrvatsku povijesnicu, Zagreb 1991, 23–41.
 - » Rázsó, Gyula. „Hunyadi Mátyás török politikája“, *Hadtörténelmi Közlemények* 22/2, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 1975, 305–348.
 - » Rokay, Péter. „Egy ismeretlen Janus Pannius-levél“, *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 9, 1971, 5–16.
 - » Rokai, Péter. „Prilog poznavanju položaja Srba u Ugarskoj u XV veku“, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 6, Matica srpska, Novi Sad 1972, 87–91.
 - » Rokai, Péter. „Kralj Žigmund i Ugarska prema Srbiji posle Kosovske bitke“, *Glas SANU* 378, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, Beograd 1996, 145–150.
 - » Rokai, Péter. „Guverner, banovi, kraljevi i herceg Bosne posle njenog pada 1463. godina“, *Pad srednjovekovnog Bosanskog Kraljevstva 1463. godine* (ur. Srđan Rudić, Dubravko Lovrenović, Pavle Dragičević), Istorijski institut Beograd – Filozofski fakultet u Sarajevu – Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Beograd – Sarajevo – Banja Luka 2015, 259–271.
 - » Salihović, Davor. *An Interesting Episode: Nicolas of Ilok’s Kingship in Bosnia 1471–1477*. MA thesis, Central European

University, Budapest 2016.

- » Salihović, Davor. „For a Different Catastrophe: a Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. An Initial Inquiry”, *Inicijal* 5, Centar za napredne srednjovekovne studije, Beograd 2017, 73–107. (Salihović, 2017 a).
- » Salihović, Davor. *Definition, Extent, and Administration of the Hungarian Frontier toward the Ottoman Empire in the Reign of King Matthias Corvinus, 1458–1490*, PhD Dissertation, University of Cambridge - Magdalene College, Cambridge 2020.
- » Salihović, Davor. „In confinibus Turcorum: The Men of Matthias Corvinus’s Regime in the Late Fifteenth-Century Hungarian-Ottoman Borderlands”, *Povijesni prilozi* 62, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2022, 107–156.
- » Szakály, Ferenc. „A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)”, *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*, Zbornik radova (ed. Lajos Ruzsás, Ferenc Szakály), Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 11–57.
- » Spremić, Momčilo. „Srpski despoti u Sremu“, *Srem kroz vekove. Slojevi kulture Fruške gore i Srema*, (ur. Miodrag Maticki), Vukova zadužbina, Institut za književnost i umetnost, Beograd – Beočin 2007, 45–73.
- » Spremić, Momčilo. „Porodica Jakšić u Banatu“, *Banat kroz vekove, slojevi kulture Banata*, (ur. Miodrag Maticki, Vidojko Jović), Vukova zadužbina, Beograd 2010, 33–63.
- » Tóth, Norbert C. – Horváth, Richárd – Neumann, Tibor – Pálosfalvi, Tamás. *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2017.
- » Vasić, Milan. „Martolosi u periodu uspona osmanske države“, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 14, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1964, 11–65.
- » Vasić, Milan. *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo 2005.
- » Zirojević, Olga. „Smederevski sandžak-beg Ali-beg Mihaloglu“, *Turci u Podunavlju I*, Istorijski arhiv Pančevo, Pančevo 2008, 7–29.

OBAVJEŠTAJNE AKTIVNOSTI U ZAPISIMA DINASTIJSKOG HRONIČARA IDRISA BIDLISIJA

Apstrakt

Čitajući hroniku Idrīsa Bidlīsija na mnogim mjestima nalazimo zapise o aktivnostima špijuna kao o elementu ratne strategije Osmanske države, bilo kroz direktne ili indirektne reference. Ovaj članak filološkim metodama istražuje zapise o obavještajnim aktivnostima Osmanske države u imperijalnoj ekspanziji, koje nalazimo u dinastijskoj hronici Idrīsa Bidlīsija i njegovim izvještajima iz misije osmansko-safavidskog sukoba. Dinastijska hronika datirana do prve decenije 1500-tih, iako sa šturim podacima, vrijedan je historijski izvor koji daje sliku rada i doprinosi špijunskih mreža u vojnopoličkoj strategiji osmanske imperijalne politike. Bidlīsijeva pisma kao izvještaji komplementarni su izvori Bidlīsijevoj hronici.

Ključne riječi

Osmansko carstvo, osmanska vojna historija, obavještajne aktivnosti, hronika Hešt bihešt, pisma Idrīsa Bidlīsija

INTELLIGENCE ACTIVITIES IN THE RECORDS OF THE DYNASTIC CHRONICLER IDRIS BIDLISI

Abstract

While reading Idrīs Bidlīsī's chronicle, we find records of spies' activities in many places, either through direct references or indirect ones, as an element of the war strategy of the Ottoman state. This article uses philological methods to investigate the records of the intelligence activity of the Ottoman state in the imperial expansion, which we find in the dynastic chronicle of Idrīs Bidlīsī, as well as those in the reports of Bidlīsī as a participant in the east of the Empire during the conflict between the Ottoman Empire and the Safavids. The dynastic chronicle dates to the first decade of the 1500s, and although with meager data, is a valuable historical source that gives a view of the work and contribution of spy networks in the military-political strategy of the Ottoman imperial policy. Bidlīsī's letters as reports are complementary sources to Bidlīsī's chronicle.

Keywords

Ottoman Empire, Ottoman military history, intelligence activities, Hasht bihesht chronicle, letters of Idrīs Bidlīsī

Uvod

Osmansko carstvo rasprostranjeno na tri kontinenta preživjelo je stoljećima zahvaljujući visokom nivou organiziranosti i vojnopolitičkoj strategiji u osvajanjima tokom kojih su se pažljivo pratila vojna i politička zbivanja u okruženju. Historiografija je bilježila događanja i gibanja na osnovu izvora, a dokumenti i hronike bilježe pored ostalog i komponente vojnopolitičke strategije Osmanskog carstva i njegove državotvorne vizije. Osmanska politička i vojna povijest primarno se sagledava kroz ratove, pri čemu se ponekad zanemaruju ostali faktori koji su pratili tu vrstu aktivnosti. Carstva koja su na ratištima pokušavala međusobno uspostaviti političku i vojnu nadmoć, oslanjala su se i na ostale metode djelovanja, poput uhođenja, prikupljanja obavještajnih informacija, tajne diplomacije, atentata, podmićivanja, podsticanja na pobune, sabotáže i drugo. U tom smislu, historijski gledano, obavještajne mreže koje su organizovali država i njeni podanici smatraju se komplementarnim elementom državotvorne vizije. Podaci o ovim aktivnostima u prošlosti su bili relativno rijetko predmet istraživanja osmanske vojne povijesti, često zbog oskudnih izvora ili njihovog potpunog nedostatka. Novija istraživanja pokazuju da su Osmanlije prikupljale informacije o drugim državama, njihovim strukturama i zajednicama u svom okruženju, i u miru i u ratu.¹

Čitajući hroniku *Hešt bihešt (Osam rajeve)* Idrisa Bidlīsija (dalje Bidlisi), u narativima koji se odnose na vojnopolitičku strategiju Osmanskog carstva i njegovu ekspanziju, zabilježene su špijunske aktivnosti koje su provodile neimenovane osobe unutar manjih organizovanih mreža. Tragom tih bilješki koje je Idris Bidlisi unio u svoju hroniku, istražili smo zabilježene slučajeve kako bi shvatili način na koji je funkcionisala špijunska (obavještajna) mreža.² S obzirom na imperijalnu konkurenciju u okruženju, jedna od strateških mjera je bila neizbježna špijunaža koja se prepoznaje filološkim analizama teksta hronike, a na historičarima je da u daljim istraživanjima i analizama istraže u kojem je obimu, tehnici i svrsihodnosti funkcionisala u tadašnjim okolnostima.

1 Faroqhi, 2004.

2 Ovo je podrazumijevalo isprepletene mreže države i mreže visokih državnih dužnosnika, koje nisu bile centralizovane i obuhvatale su grupe doušnika, uhoda, izviđača i drugih neimenovanih osoba koje su pribavljale informacije.

Uhode ili špijuni igrali su ključnu ulogu u ranim premodernim imperijalnim rivalstvima. Uhoda ili špijun (špija) je osoba koja tajno prikuplja vojne, ekonomske, privatne i slične podatke za drugu stranu. Uhođenje ili, savremeni izraz, špijunaža, odnosno obavještajni poslovi se odnose na odavanje ili saopćavanje drugoj strani (osobi, državi ili ustanovi) prikupljenih podataka ili činjenica koje predstavljaju tajnu (vojnu, službenu, ekonomsku, poslovnu i slično). Prikupljeni podaci ne moraju bezuvjetno biti tajni, već se mogu odnositi na različite aktivnosti i pojave čijim se poznavanjem i razumijevanjem stiču pretpostavke za donošenje ispravnih ekonomskih, političkih i vojnih odluka. U tom smislu razlikujemo civilnu i vojnu obavještajnu djelatnost.

Osmanski svijet informacija bio je dominantno usmeni. U 15. i 16. stoljeću nije bila razvijena pisana politička kultura, tako da je svijet informacija bio oslonjen na usmenu komunikaciju, posebice pri prenošenju važnih poruka. U okviru obavještajne mreže (barem u vrijeme prvih osam sultana) nisu se pisali izvještaji, već su prikupljene informacije cirkulisale u kratkim jezgrovitim porukama zajedno s glasnicima koji su prenosili najvažniji dio poruke.³ Izvori koje nalazimo u depoima Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) i Mühimme Kalemi (MD i MZD) ne nude detaljne informacije koje bi pomogle da se sklopi slika osmanskog mehanizma prikupljanja informacija osim 'taktike malih koraka'.⁴ Špijunski izvještaji sačuvani u zbirci Evrak u TSMA, od kojih su neki i objavljeni, ukazuju na postojanje mreže i tiču se pojedinačnih slučajeva.⁵

Jedan od izvora za sklapanje slike vojnopolitičke strategije i njenih mehanizama među kojima su obavještajne mreže i djelovanje uhoda jesu hronike, koje direktno ili indirektno referiraju na špijunske aktivnosti i poslove tajne diplomacije bilo unutar države bilo tokom osvajanja novih zemalja.

Idris Bidlisi, dinastijski hroničar Osmanlija

Autor hronike Idris Bidlisi (Idrīs b. Husāmeddīn Alī el-Bidlīsī) rođen je u Rejju (Iran) 1457. godine. Kao obrazovan i uspješan birokrata

3 Gürkan, 2012, 423.

4 Isto, 29.

5 Vidi: Turan, 1962, 539-555; Ménage, 1965, 112-132; Skilliter, 1976, 47-59; Fodor, 2003, 121-131 i drugi.

služio je dugi niz godina na Akkojunlu dvoru u Tabrizu, vrlo aktivnom centru promocije nauke, umjetnosti i kulture. Do svoje četrdesete godine bio je povjerljivi službenik na dvoru i saradnik sultana Jakuba i njegovih nasljednika. Nakon uspostavljanja Safavidske države i dolaska na vlast šaha Ismaila, emigrirao je i našao utočište na dvoru osmanskog sultana Bajezida II.⁶ S obzirom da je živio u veoma turbulentnom vremenu, bio je svjedok neprestanih žestokih rivalskih sukoba: Osmanlije – Akkojunlu, Osmanlije – Mameluci i Osmanlije – Safavidi, koji su se natjecali u svakom pogledu, a posebno kao lideri muslimanskog svijeta. Nakon pada dinastije Akkojunlu i kratkotrajnog pokroviteljstva Safavida, Idris Bidlisi je stigao u Osmansku državu početkom 1500-ih godina. S obzirom da je aktivno putovao tadašnjim muslimanskim svijetom, bio je svjedok ratova, stradanja i lomova u muslimanskim zemljama.⁷

Bidlisijev razvojni put od sufije, učenjaka, birokrate i kancelara na dvoru Akkojunlu, zatim autora prestižne dinastijske hronike Osmanlija do političkog emisara Selima I na istoku, kroz različite kulturne i političke projekte na osmanskome dvoru priskrbili su mu novi 'identitet'. On je oblikovan u antropogeografiji imperijalističkih aspiracija Akkojunlue – Safavida – Osmanlija, pa čak i Mameluka. Gradovi u kojima je živio – Rejj, Tabriz, Baku, Širvan, Širaz, Sofija, Istanbul, Mekka, Konja, Dijarbekir, Bidlis, Damask, Jeruzalem i Kairo, bili su njegova kulturna i politička maršruta koja ga je oblikovala u eruditu, pisca i sposobnog državnog službenika.⁸ Prema Vuralu Gençu *Bidlisi, kao osebujuća ličnost, veoma se trudio uvesti i braniti znanja i iskustva svog perzijskog svijeta - koja je usvojio u intelektualnim krugovima Irana gdje je proveo dvije trećine svog života - u Rumi-svijetu kroz djela koja je napisao.*⁹

Pored hronike *Hešt bihešt*, autor je više djela, a važan dio njegovog pisanog korpusa koji je za sobom ostavio nedvojbena su i njegova pisma.¹⁰ Bidlisi je stasao na književnom stilu *inšā*

6 Fleischer, 1989, 75–76.

7 Genç, 2019b, 445.

8 Genç, 2019a, X.

9 Genç, 2019a, XI.

10 İdris-i Bidlîsi-Lâmi'î Çelebi, *Mecmuatü'l-Münşeât: el-Münşeât min kurbî zuhurü'd-devleti'l-Osmâniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel min tahrirati İdris el-Bidlîsi va Lâmi'î va gayruha*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3879.

tradicije koja je cvjetala u Iranu s kraja 12. stoljeća. Njegovi uzori u historiografiji Atamelik Džuvejnī, Vassāf i Šerefeddīn Alī Jazdī postali su općeprihvaćenim uzorom tokom razdoblja Ilhanida i Timurida.¹¹ Snagom svoga pera u *inšā-stilu* u diplomatskoj korespondenciji nastojao se istaći i postaviti u privilegovani položaj napisavši brojna pisma i *fethnāme*, dok je bio pod okriljem Akkojunlu dvora u Iranu, što mu je otvorilo put na osmanski Dvor. Njegova zbirka pisama obuhvata lična pisama, kao i pisma Akkojunlu sultāna osmanskim, mamelučkim i indijskim vladarima, koja je on za njega napisao kao *munšt*.¹²

Kao hroničar sultana Bajezida II Idris Bidlisi je imao pristup bogatoj zbirci dvorske biblioteke, kao i privatnim kolekcijama sa zbirkama rijetkih primjeraka. Osim toga, koristio se arhivskim materijalom, kao što su razni registri (uvid u knjigovodstvo i troškove), dvorskom i privatnom korespondencijom, vakufnamama i in'amat defterima (registri darova) do kojih je mogao doći bilježeći pomno povijesne podatke o vremenu koje mu je prethodilo i onom u kojem je on živio. U svoju hroniku je, također, brižno bilježio pripovijesti svjedoka, sudionika bitaka i izvjesnih događaja. Hronika je podijeljena na osam poglavlja (osam rajeva), koja se odnose na prvih osam osmanskih sultana.¹³ Djelo je strukturirao u vojničkoj formaciji, to jest u podjeli je koristio terminologiju formacijskog borbenog rasporeda vojske: prethodnica (talī'a), glavnina (qalbu'l-katībe), desno krilo (maymane), lijevo krilo (maysare) itd. Glavni historijski narativi su naslovljeni s *dastān* (epsko kazivanje), a pojedinačni historijski događaji sa *qissa* (pripovijest).¹⁴

Kao izvor u ovom radu koristili smo u kaligrafskom smislu izuzetan primjerak rukopisa ispisan nestalikom koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u okviru Orijentalističke zbirke *Ottenfels* (br. 2), prepis iz 1571. godine. Od devedeset pet rukopisa hronike *Hešt bihešt* u svjetskim bibliotekama, samo devet primjeraka predstavlja cjelovitu hroniku, tj. uvod, osam poglavlja o sultanima i zaključak. Ovaj rukopis iz Ottenfels zbirke, nažalost, nije uziman u razmatranja ni u starijim kao ni u recentnim studijama i člancima o Idrisu Bidlisiu,¹⁵ budući da nije digitaliziran. Ovaj rukopis je prepis

11 Meisami, 2012, 1–56.

12 Idris-i Bidlīsī, *Mecmû'a-i Münşeât*, İÜ, Nadir Eserler Ktp., F. 906.

13 Bajraktarević, 1959, 75–130.

14 Gačanin, 2023, 97.

15 Genç, 2019a; Markiewicz, 2015; Dimitriadou, 2000; Yıldırım, 2019. Imazawa, 2005, 859–896. i drugi objavljeni članci.

iz autografa koji se čuva u Nuruosmaniye nr. 3209 (Istanbul), kojeg je autor Idris Bidlisi lično potpisao za Selimovog sina i nasljednika Sulejmana Zakonodavca.¹⁶

Bidlisijevi zapisi i opservacije o aktivostima uhoda

Bidlisi je tokom karijere bio ambiciozan i poduzetan, a kao analitičan promatrač tokom svojih putovanja opservirao je humanističke, društvene, kulturne, ekonomske i političke aspekte muslimanskih zajednica. Stoga je kao pronicljiv i iskusen intelektualac i dvorski službenik bio svjestan da se uhode u obavještajnim mrežama smatraju ljudskim resursima u tajnoj diplomaciji unutar veće grupe 'informacijskih' posrednika.

Organizovanje i strukturiranje obavještajnih aktivnosti u to vrijeme razlikuje se od modernih metoda, ali je njihova svrha ista. Čitajući Bidlisijevu dinastijsku hroniku koja prati prvih osam sultana, nalazimo direktne reference za špijune¹⁷ (*ādam, zabāngīr, ġāsūs, kārāgāh, 'āmil, ḥabarčīn, muhḥbir*) i indirektne, vrlo suptilne naznake o špijunskim aktivnostima. Autor indirektne reference naznačava s riječima *vijest (ḥabar)*, situacija, stanje (*vaz'*), nakon izviđanja *doznalo se, istražilo se, došle su vijesti* ili jednostavno slijedi narativ o događanjima i dijalozima u suprotnom taboru koje, vjerovatno, prenosi lice koje je neposredno bilo sudionik (doušnik) i prenijelo važne informacije suprotnoj strani. Arapsku leksemu *ġāsūs* u značenju uhoda, špijun,¹⁸ koja ima negativnu konotaciju, jer ukazuje na nepoželjnu moralnu odliku na koju referira kur'anski ajet *I ne uhodite jedni druge (va lā taġassasū ...)*¹⁹, Bidlisi koristi za neprijateljske uhode. Što se tiče obavještajnih poslova osmanske vojske i nosilaca tih aktivnosti on koristi lekseme i sintagme čije denotacije nisu semantički opterećene nepoželjnom konotacijom. Drugim riječima, Bidlisi blagonaklono gleda na obavještajne aktivnosti kao nužne metode vojne strategije osmanske vojske.

16 Markiewicz, 2015, 404.

17 Leksema *jezik* je metonimija za uhodu. Ruvarac, 1934, 505; Dehqan – Genç, 2018, 199.

18 Korijen arapske lekseme *ġāsūs* izvodi se iz korijena glagola *ġ s s*, prva vrsta, što znači izvidjeti, istražiti, nastojati saznati, uhoditi; imenica *ġāsūs* znači uhoda, špijun, agent.

19 *Kur'an*, 49:12.

Već u prvoj knjizi o Osmanovoj vladavini²⁰ nalazimo primjere koji navode na pomisao da je špijunska mreža postojala od samog osnivanja Osmanske države. Primjer za to je bitka kod Bafeona (Koyunhisar) 1302. godine koju navodi i Bidlisi²¹, iako se o njoj podrobnije saznaje na temelju drugih izvora. Tako se navodi da kada je bizantska jedinica pod zapovjedništvom Mouzolona stigla u Yalovu kako bi pomogla bizantskim upraviteljima u regiji koji su bili uznemireni Osman-begovim aktivnostima, iznenada su se sučelili s Osman-begovim vojnicima.²² Feridun Emecen smatra da to nije slučajnost i da je vezano s obavještajnim aktivnostima Osmanove države.²³ O aktivnostima uhoda u knjizi o *Osmanu* Bidlisi navodi i sljedeći zapis:

[Osman] krenuo je prema zemlji Inegol, odabravši sedamdeset iskusnih ratnika za noćni prepad. Međutim, među mudžahidinima bio je špijun tih zlih nevjernika koji je o njihovim planovima izvještavao vladara i narod Inegola. S grupom svojih hrabrih ljudi postavili su im zasjedu u uskom tjesnacu na putu kuda će Osman-beg s manjim brojem svojih boraca prolaziti [...] Osman-beg je također imao svog glasnika i doušnika (barīd va ġasūsī) po imenu Eratun među vojnicima Aya Nikole, koji je izvijestio Osman-bega o njihovom planovima. Eratun je saznao detalje njihovih planova i obavijestio je Osman-bega i muslimane o smicalicama nevjernika i zasjedi. Osman-beg se o ovom pitanju posavjetovao s Akča Hodžom, Abdurrahmanom Gazijem, Konur Alpom, Turgut Alpom i Ajgut Alpom, vođama plemena. Svi su se složili da započnu ovaj rat.²⁴

Drugi upečatljiv primjer je bitka između Orhan-bega (u. 763/1362)²⁵ i bizantskog cara Andronika III (1297-1341)²⁶ kod Pelekanona (Bitinija) 1329. godine.²⁷ Vojska se pod zapovjedništvom bizantskog

20 İnalçık, 2007a, 443–453.

21 HR-HAD-750. Obitelj Ottenfels, *Hešt-i bihešt*, no. 2, 61a–62b. (dalje *Hešt bihešt*).

22 İnalçık, 1993.

23 Navedeno prema Gürkan, 2017, 14.

24 *Hešt bihešt* 47a.

25 İnalçık, 2007b, 375–386.

26 Nicol, 1993, 167–185.

27 Vidi Bartusis, 1997.

cara iznenada našla oči u oči s osmanskim snagama koje su ga čekale kod Gebze, do koje je stigao za tri dana nakon polaska iz Konstantinopolja.²⁸ Uzimajući u obzir situaciju u kojoj se nalazio Orhan-beg, udaljenost njegovog boravišta i činjenicu da je došao pod Konstantinopolj spreman za rat, nedvojbeno je bila posljedica učinkovitosti obavještajne mreže.²⁹

Pragmatična strana nomadskog života turkmenskih plemena koja su utemeljila državu s djelotvornim mehanizmima uvjetovala je nužnost uvježbanih glasnika koji se brzo kreću sa zadatkom prikupljanja i dostavljanja vijesti. To ukazuje na njihovu primarnu motivaciju *opstanaka*, što je uvjetovano načinom nomadskog života u kojem je temeljna potreba da se u takvom okruženju *preživi i održi*. Informacije su bile nužno potrebne za opstanak ratničkih zajednica koje su stasale na nomadskom životu, pljački i vjerskom žaru u okviru vojne organizacije.

U vrijeme sultana Murata I³⁰ zabilježeni su brojni primjeri osvajanja u kojima nisu striktno naglašene obavještajne aktivnosti, već se suptilnim referencama nagovještava prikupljanje informacija o gradovima-metama osvajanja. Primjer za to je pokušaj osvajanja Soluna, od čega se odustalo nakon prikupljenih informacija, iako su bili stigli u njegovu okolinu:

Kada su velikim trudom Timurtaš-bega ratne potrebe rumelijske vojske dovedene u red i dobro organizirane, sultan Gazi je uspješno okončao pitanje ratnih potreba i vojske iz raznih krajeva Carstva [...] Godine 784/1382, fermanom, kojem je svijet dužan da se pokorava, glavnom komandantu u Rumeliji Timurtaš-begu bi naređeno da sakupi svu vojsku iz rumelijskih pokrajina i da je brzo dovede u te krajeve. Odatle je s pobjedonosnom muslimanskom vojskom krenuo prema gradu Solunu. Za dva-tri dana koja je proveo u uzastopnim i neprekidnim borbama i napadima na zidine, Timurtaš beg je ispitao stanje ovog tvrdog grada i naroda i doznao da zauzeće grada prelazi njegove mogućnosti i snagu i da se osvojenje pokrajine može očekivati nakon dužih obimnih priprema. Vojska je bila pod velikim pritiskom i imala je znatnih problema u borbi oko Manastira i Prilepa, za vrijeme njihove opsade iscrpila je svu

28 *Hešt bihešt* 93a-b.

29 Gürkan, 2017, 15.

30 İnalçık, 2020, 156–164.

snagu. Zato Timurtaš napusti zidine Soluna, a okolna područja pozva da slijede islam i da se pokoravaju carskim naredbama.³¹

Bidlisi je, između ostalog, zabilježio neobičnu bitku koju je predvodio vojskovođa Hadži Ilbegi (Hağğ Il-bayī)³² u vrijeme sultana Murata (1360–1389). Sultan se u ekspanziji na Rumeliju suprotstavio tadašnjim moćnim zemljama Bosni, Vlaškoj i Ugarskoj koje su sklopile savez u cilju potiskivanja sultanove vojske pod vodstvom Lala Šahina. I ovog puta je obavještajna mreža dostavila informacije koje su pomogle zapovjedniku da osmisli strategiju na licu mjesta, s obzirom na malobrojnost njegove vojske u odnosu na ogromnu neprijateljsku vojsku saveznika. To je podrazumijevalo mjere koje bi danas nazvali kontraobavještajnim aktivnostima, to jest privođenje neprijateljskih špijuna.³³

Godine 766. [1364–1365] despot je s nevjerničkim saveznicima opremio ogromnu vojsku da iskorijene muslimane iz Rumelije i protjeraju sultanovu vojsku na anadolijsku stranu. Lala Šahin, saznaši za ovaj savez, ispitao je njihovo brojno stanje i utvrdio da broj muslimanske vojske ne prelazi ni jednu desetinu od broja nevjerničke vojske. Stoga je zatražio pomoć od sultana i sultanove vojske iz Jedrena [...] U to doba Lala Šahinu je stigla vijest da je neprijateljska vojska pristigla blizu, na dva dana hoda udaljenosti od Jedrena, na obali rijeke Marice razapeli velike čadore; namjerili su da se za dva-tri dana svom snagom sruče na grad Jedrene i da će sigurno, pošto su se pripremili za probijanje gradskih zidina, grad Jedrene sa zemljom sravniti. Ako se muslimanska vojska povuče u gradske zidine i dozvoli da bude opkoljena krvoločnim nevjernicima koji će navaliti svim snagama, tada neće biti izlaza za odstupnicu. Sultan još nije bio prešao preko mora, a pomoć je bila hitno potrebna. Hadži Ilbegi je bio vojni zapovjednik tog krajišta, najrazboritiji u bitkama i strateškim odlukama, stoga ga ostali komandanti odabraše da sa svojim borcima bude izvidnica na dan hoda, da uhvati neprijateljskog špijuna (dušmanān-i zebāngīrī), dozna i pošalje informacije o svemu što se pokaže važno i uputno. Tada bi bilo izgleda za pobjedu ove malobrojne vojske pravovjernih [...] Hadži Ilbegi uzjaha brzoga konja i, oslanjajući se na Boga, približi

31 *Hešt bihešt* 161a.

32 Vidi Trako, 1974, 159–204.

33 *Hešt bihešt* 137b–138b.

se nevjerničkom vojnom logoru. Osmatrajući logor, ugledao je gomilu strašnju i crnju od noćne tame i bujniju od kovrdžavih kosa nevjernika. Njihovo mnoštvo, sjaj i oprema višestruko su nadilazili broj muslimanske vojske, i to na desetine hiljada. Slikovito rečeno, kad bi u noći pozaspali dubokim snom kao da su lancima okovani, ova grupa muslimanske vojske ne bi stigla da ih poubija ni za nekoliko dana. Uspješno suprotstavljanje nije bilo nikako moguće [...] [Hadži Ilbegi] je dan i noć potajno osmatrao položaje nevjerničke vojske, razmišljajući o strategiji: oni su nadajući se pobjedi svaku noć uživali u piću i zabavi, prema posloviци 'San je brat smrti', umorni će mirno i bezbrižno pospati na svojim ležajima, eto to je pogodna prilika - nadajući se pomoći s Božije strane – izvršiti noćni prepad na ovu vojsku. Moguće je da na putu vjere u ovoj tamnoj noći ostvarimo svoju namjeru i podvigom noćnog prepada pobjedimo [...] U tom važnom poduhvatu on izvrši pripreme i svoje borce podijeli na šest odreda i posla sa šest strana nevjerničkog logora. Oni tvrdoglavi nevjernici pijani i umorni, iznenada su probuđeni povicima muslimanskih napadača i izbezumljeno su skakali iz sna [...] Usljed pijanstva i konfuzije jedni druge su mačevima ubijali misleći da je neprijateljska vojska. Do zore su nesrećni vojnici po logoru jedan drugoga ubijali, ne znajući u suštini šta se događa sve dok noć boli i tuge ne stiže sa zorom do željenog cilja i kraja i dok sunce želja vjernika zasja na horizontu brda tuge. Hadži Ilbegi sa svojom malobrojnom vojskom s brežuljka je promatrao nevjernički logor gledajući kako padaju ubijeni nevjerenci a da ruka muslimanskih boraca nije mača dotakla. Mnogi su stradali u rijeci Marici, a mnogi su se glavom bez obzira razbježali [...] Količina ratnog plijena je bila tolika da malobrojna vojska Hadži Ilbega nije bila u mogućnosti da ga ponese.³⁴

U vezi s ovim Bidlisi bilježi pozadinske borbe za vlast u igri frakcijske politike, uz koje su iza kulisa redovno bile vezane obavještajne aktivnosti i zavjere. Ovo ilustrira slučaj Hadži Ilbegove spomenute pobjede.

Hadži Ilbegi i njegova pratnja prepričavali su ovaj izvanredni događaj iznoseći razne detalje u vezi s opremom i brojnošću neprijatelja. Oni vojnici koji su slušali nisu mogli povjerovati u tako nesvakidašnje događaje. Ostale vojskovođe, a posebno Lala Šahin, glavni komandant, neizostavno su željeli pogledati svojim očima poprište pobjede. Složiše se da ih Hadži Ilbegi

sa svojim borcima povede tamo, na mjesto poznato sada kao Srf sindigi (mjesto stradanja Srba). Tada su vidjeli više nego što su u prepričavanju događaja čuli. Vojsci dopade ogromni plijen i svi se zdravi svojoj kući povratili. Međutim, ovaj nesvakidašnji vojnički podvig, na čast Hadži Ilbegiju, izazva zavist ostalih vojskovođa. Prividno se i Lala Šahin ovom radovao, no zavideći na takvoj časti, toliko ga obuze zavist i zlovolja - sudionici prenesoše - da je iz čiste ljubomore i zloće otrovao Hadži Ilbegija, koji otrovan pade kao šehid.³⁵

Obavještajne aktivnosti su podrazumijevale uhođenje i prislušivanje ratnih planova ili korištenje dostupnih informacija koje su donosili doušnici i uhode (uvijek uz naknadu). Bidlisi često opširnim narativima bilježi događanja i dijaloge u neprijateljskim taborima s takvim detaljima koji nesumnjivo upućuju na prisustvo špijuna ili doušnika na mjestu zbivanja. Brojni su primjeri zapisani, ali ćemo to ilustrirati tek s njih nekoliko.

Ukratko, godine 773. (1371–1372) kada je sultan ponovo našao razlog za vojni pohod na krajeve Rumelije, prvo je pošao na zemlju (memleket) Kostantina koja se sada zove Kustendil. Taj kraj se nalazi u sredini Rumelije, ušuškan među golemim gorjem, pa je pristup izuzetno težak i nepristupačan [...] Drugo mjesto u ovim krajevima je šehar i pokrajina Sofija, koja je oduvijek vojni logor, i u vrijeme nevjerničkih i islamskih vladara. Čim je sultan krenuo s pobjedonosnom vojskom na tu pokrajinu, Konstantin, koji je bio car i vladar ovih zemalja, saznajući za to, uzdrhta od straha da mu ne ode vlast i bogatstvo, zbog toga se danima nije smirivao i noćima nije spavao. Posavjetovao se s državnim dostojanstvenicima i zaključio da nije pametno suprotstaviti se sultanu gaziji, odličnom ratniku i dobrom strategu koji se pokrenuo u ratni pohod. Nije pametno se boriti sa ljutim lavom kao sebi jednakim protivnikom. Konstantin smisli da pošalje carske darove te pripremi pristojne poklone, uputi se sultanskom prijestolju, te uz ostale poklone predade ključeve tvrđava i otvori sva vrata utvrđenih gradova u znak potpune pokornosti sultanu.³⁶

Zbog logističkih i komunikacijskih poteškoća u tadašnjim prilikama ranog modernog doba, donošenje odluka se temeljilo na nepreciznim

35 *Hešt bihešt* 143b.

36 *Hešt bihešt* 151b–152a.

i često pogrešnim informacijama otvorenim za manipulaciju. Nedostajale su tačne informacije koje su bile dragocjene, a za njih su države bile spremne potrošiti bogatstva. U tom smislu Bidlisi navodi pohod sultana Murata I i otpor Lazara osmanskoj vojsci što je rezultiralo promjenom plana i osvajanjem Niša. Pohod sultana Murata na Srbiju i organizovanje otpora kneza Lazara Bidlisi je prikazao detaljnim narativom i dijalozima sudionika. To ukazuje na prisustvo doušnika koji su detalje dijaloga prenijeli obavještajnoj vezi u osmanskoj vojsci. On ga je zabilježio na sljedeći način:

U proljeće 777. godine [1375] on je s brojnom carskom pratnjom, opremom i još brojnijom sultanskom vojskom krenuo put Rumelije. Prešao je preko mora u Galipolju i ne zaustavljajući se krenuo je prema Srbiji da skrši Lazara (Lāsoğlu), vladara ove nevjerničke zemlje. Kada onaj nevjernik doznade za sultana i silnu vojsku uz njega, uznemiri se i poče vijećati s najbližim saradnicima o nedaći koja pristiže. Zaključiše da suprotstavljanje tako brojnoj vojsci nije u njihovoj moći niti je razumno borbom se suprotstaviti hrabrom vladaru. Stoga bi najbolje bilo napustiti naselja; stoku, blago i narod u planine skloniti na sigurno, tjesnace utvrditi, puteve i prolaze zasjesti i čvrsto osigurati, a od hrane ništa ne ostaviti. Kada pristigne silna vojska u puste zemlje, ne gine im oskudica, a s dolaskom zime vojska će se rasuti i u svoj se zavičaj u Anadoliju povratiti da se odmara. Tada ćemo poslati svoju vojsku za njima goneći ih konak po konak te se osvetiti za Jedrene i prestonicu im do temelja srušiti [...] Sultan je pristigao s velikom vojskom u ovu zemlju isukavši sablju iz korica protiv tvrdoglavih nevjernika, ali nikoga ne nađe na bojnem polju, niti zateče šta od ljudskog truda. Sultan je četiri mjeseca hodao po pustoj zemlji, ali se niko ne pojavi iz tajnih skrovišta. Dalje zadržavanje u ovim krajevima postade teško i neizvjesno. Budući da Lazar posjeduje lijep grad-tvrđavu u blizini Smedereva, po imenu Niš, dobro snadbjeven potreštinama za vojsku, najbolje se uputiti tamo i osvojiti tu tvrđavu Niš. Tako ćemo izbaviti muslimansku vojsku iz teških neprilika i spasiti od iznurenosti, nestašice hrane i malodušnosti. Tamo je nakrcano svo blago Lazarevog naroda. Osvajanje srpske zemlje vezano je za zauzimanje ove tvrđave, pa se sultan odluči za ovaj plan i izvrši pripreme, što je oraspoložilo i sultana i vojsku. Svi su se radovali osvajanju toga grada i te zemlje pune svakovrsnog plijena i blaga.³⁷

Na koncu Niš je osvojen, a Lazar je nakon vijećanja sa svojim prvacima i zapovjednicima donio odluku da se pokore i pristanu na traženje sultanove milosti i zaštite plaćanjem harača. Pristao je da svake godine daje carskoj blagajni 50 vukji srebra, a svaka vukja iznosi 400 dirhema položivši odmah trogodišnju sumu. Sultan je postavio zapovjednike i posadu tvrđave Niš, ostale krajeve predao je na upravu Lazaru. Bidlisi navodi da je ova pobjeda teško pala Lazarevim pristalicama i da se nespokoj i očaj uvukao u narod i vojsku.³⁸

U okviru obavještajnih aktivnosti i rada špijuna tokom osvajanja koristile su se razne varke, atentati, podmićivanja, zavjere i druga lukavstva. Zapisan je takav slučaj prilikom osvajanja Sofije u vrijeme sultana Murata I:

Zanimljiv je slučaj kod zauzeća Sofije i okolnih područja u doba sultana gazije i bitki muslimana. Neki čovjek poznat kao vrlo vješt lovac na zvijeri i ptice prebjegao je od muslimana vladaru Sofije. Neko je vrijeme ostao kod njega i za to ga je vrijeme pratio u lovu. Jednog dana zajedno krenuše u lovište i počеше pratiti trag zvijeri. Slugama i pratnji bi naređeno da izostanu. Kako je onaj sokolar bio vrlo mlad, čvrste građe i snažan, a njegova misao i srce čisti u pogledu prave vjere, iznenada zaskoči tekura, sveza mu ruke i noge, stavi ga na konja i brzo povede u pravcu Plovdiva i tako ga dovede u muslimansku vojsku. On je tako donio islamskim borcima ključ za osvajanje Sofije, podstakavši time borce na to. Islamska vojska je povelala sa sobom zarobljenog vladara Sofije i pomoću tog pametnog plana predali su im grad i tvrđavu te ova pokrajina s brojnim ljepotama dođe pod vlast muslimanskih boraca.³⁹

U vrijeme događaja koji prethode Kosovskom boju, prenesene su sljedeće informacije od doušnika koje se tiču sastanka Lazara s vladarima i vojnim zapovjednicima Bogdanske (Moldavije), Vlaške i Ugarske i drugih prisutnih uoči boja. Idris Bidlisi u narativu o tim događanjima navodi sljedeću priču:

Glavni vojskovođa evropske vojske, te glavni komandanti Bogdanske, Vlaške i Ugarske, obavezaše se da će na dan boja odmah s vojskom udariti na samog sultana. Lazar je u velikom vijeću izjavio: Ko uhvati muslimanskog padišaha smatram ga

38 *Hešt bihešt* 155b–156a.

39 *Hešt bihešt* 165a–b.

dostojnim da mu dam svoju kćer i deset tvrđava s pripadajućim područjima. Vlada Bosne je na to rekao: Ja mu dajem pet tvrđava s okolicom [...] Uoči borbe, neprijateljski prvaci, među kojim su bili i onih sedam uglednih vladara, vijećali su dugo o strategiji borbe s muslimanskom vojskom. Te noći kada se sultan gazi u osami molio Bogu, nevjernici su prema starom običaju priredili gozbu s izobiljem pića, te tako pijani i nerazumi raspravljali su o borbi. Lazović (Lāsoġlu), koji je najugledniji i najvažniji i koji se isticao ozbiljnošću i zdravorazumskim rezonom, posavjetova se s ostalim nevjerničkim vođama [i reče im]: Predlažem da večeras napadnemo muslimansku vojsku, jer su u odnosu na nas malobrojniji, pa da ih tokom noći zbunimo i rastjeramo. Ostali se složiše i to prihviše, osim jednog od onih sedam vođa paklenskih furija po imenu Jorgi, zapovjednika pet hiljada vojnika koji se pouzdao u brojnost svoje vojske. On na to odvrati: Kada bi ih noću napali, pod velom tmine, većina muslimana spasila bi se od propasti, ropstva i osvetničkog mača bijegom u planinu i pustaru. Ova bijedna muslimanska vojska je samo jedan ručak ovim crnomorskim kitovima. Zašto svojom rukom puštati lovinu iz zamke da iskoči i spasi se?⁴⁰

Čak je Bidlisi naveo detalje razgovora i natjecanja u pijančenju vojske u taboru Lazara, što su mogli prenijeti doušnici ili uhode koji su bili prisutni na tom okupljanju. Očigledno su uhode s laškoćom prelazile civilizacijske granice i ovladale kulturnim kodovima obje strane dostavljajući informacije:

Nevjerničke vođe bahato su obećavali svojim slugama muslimansko roblje i plijen, a i nemoćnima i djeci svojih vojnika. Čak su dogovorili da svaki konjanik pripremi čvrste konopce za muslimanske zarobljenike, da ih pohvataju i prodaju za dobru cijenu narodu po Evropi (mardum farangistān) kako bi kupili pehare za svoje pijanke. Jedan od njihovih vojnika, poznat po duhovitim dosjetkama zabavljao je vladara svoga naroda izvodeći marifetluke. On tom društvu koje je pripremalo konopce i lance za hvatanje muslimana dobaci: Na osnovu onoga što smo više puta vidjeli i u što smo se uvjerali, kao i na osnovu onoga što smo toliko puta čuli od ljudi koji prenose i prepričavaju ranije događaje, znamo da je turska vojska (laškar-i turk) zbog smjelosti i junaštva uvijek vezala u lance i

konopce zarobljene nevjerničke jedinice (tavāyif kuffār). Nikada ljudi nisu vidjeli turske borce u nevjerničkim okovima. Zato nije čudo što pripremate konopce za pobjedu muslimana i poput svilene bube sami sučete niti i užad zarad vlastite propasti.⁴¹

U kasnijim stoljećima dinastije, već u vrijeme Mehmeda II Fatiha, kompleksan odnos između informacija i politike potencira važnost prikupljanja i brižljivog proučavanja informacija. U tome je sultan Mehmed II bio veoma agilna,⁴² a sve u cilju dekonstrukcije donošenja odluka i uspostave optimalne strategije kreiranja politike. Važan faktor vojnog uspjeha Mehmeda II predstavlja postojanje snažne obavještajne mreže i špijunaže. On je imao mrežu špijuna i doušnika koji su odavali informacije o snagama i slabostima njegovih neprijatelja⁴³, što mu je omogućilo planiranje pohoda i bitki u skladu sa stanjem na terenu.

Osvajanje Bosne bilo je strateško pitanje⁴⁴ za Mehmeda II,⁴⁵ te je bilo predmet opsežnog planiranja i pripremanja, u što je bila prethodno uključena obavještajna mreža na terenu. O tome kazuju Bidlisijevi navodi o potrazi za bosanskim kraljem:

Mahmud-paša i njegova pobjednička vojska napredovali su brzo poput strijela odapetih iz lukova šezdeset vještih i snažnih strijelaca opkolivši tvrđavu sa svih strana. Stigle su nove informacije koje su bile rezultat raspitivanja i izviđanja da je kralj prije dolaska muslimanske vojske pobjegao u dvorac Sokol (Sūqol)⁴⁶, koji ima zapanjujuće jake bedeme, namjeravajući da se skloni i ne suprotstavlja muslimanskoj vojsci. Mahmud-paša je bez zaustavljanja sa svojom vojskom slijedio kralja. Kada se muslimanska vojska približila tvrđavi Sokol, kralj je odmah napustio tvrđavu i sklonio se u tvrđavu Ključ (Kulūče), u čiju je utvrđenost i bedeme imao više povjerenja. Bio je u strahu da će ga sultanov vezir slijediti, ali uvjeren da je utvrđeni dvorac siguran i nepristupačan, budući da se na putu između dvije tvrđave nalazio derbend (klanac), uzak i mračan, čak mračniji od ojađenih srca nevjernika.⁴⁷

41 *Hešt bihešt* 180a.

42 İnalçık, 1960, 408–427.

43 Arı, 2004, 45.

44 Šabanović, 1957, 177–220

45 *Hešt bihešt* 468b; İnalçık, 2003, 395–407.

46 Kurtović – Filipović, 2011, 83–114.

47 *Hešt bihešt* 472a.

Međutim, zapovjednik koji je raspolagao obavještajnim podacima, napravio je procjenu i donio je odluku o narednim koracima, ne uvažavajući prijedloge drugih zapovjednika. Na licu mjesta su napravljeni planovi zbog teškog terena. Ovi navodi ilustruju s koliko su preciznih informacija iz neposrednog kraljevog okruženja kojeg su pokušali uhvatiti raspolagali osmanski zapovjednici i s koliko su pažnje pristupali njihovoj analizi i procjenama:

Tokom savjetovanja većina se složila da će u onaj demonski prolaz kralj postaviti zamku i da je sama pomisao o uvođenju velike vojske bez vodiča u onaj uski i opasni tjesnac nerazborita, a prema poznatoj poslovice: Zrak najbolje poznaje sunce svoje zemlje. Trebalo bi se usmjeriti na sultanovu zapovijed koja se odnosi na samu opsadu tvrđave Jajce, a kralj će zbog poricanja biti uništen i prema ajetu: Pa, ti se okani onoga ko se [od Opomene Naše] okrenuo⁴⁸. Međutim, glavni komandant, gorljivi vojnik i predani vjernik, hrabri vezir nije prihvatao predložene preporuke. Nije se obazirao na njihovu malodušnost, ignorirao je njihove sugestije i nimalo razumne savjete koje su mu uputili. Bio je uvjerenja da je najispravnije pouzdati se u Boga, za šta je iznio uvjerljive argumente: Sultanov glavni cilj u ovom ratnom pohodu je bio prokleti kralj, a ne osvajanje tvrđava i teritorije. Kralj je poput lovine koja je utekla iz zamke i on je sada uznemiren, pritisnut strahom i umorom. Sigurno su ljudi u okolnim naseljima ustrašeni dolaskom zastava mudžahidina i od njihovih napada, bojeći se za život, imovinu i porodicu. Nikom od njih na um ne pada da se brine o nadzoru i zaštiti ovog uskog prolaza (tangnāy-i darband).⁴⁹

Daljni napredak vojske i odluka prolaska kroz opasni tjesnac (klanac) donesena je na osnovu prikupljenih informacija doušnika i izviđača:

Iako je bila mrkla tmina, put uzak i neravan, prošli su kroz derbend a da ni noga nije prokrvarila ni od jedne grupe silne muslimanske vojske. Omer-beg, sin Turhan-bega, koji je bio u prethodnici vojske, odlučno i junački je odjahao u blizinu kraljeve tvrđave u istraživanje te prikupio od doušnika (zebangīr mardum) sve novije informacije o kralju, pojedinostima i rizicima puta do tvrđave, kao i neopreznosti samog kralja. Sa

48 *Kur'an* 53: 29.

49 *Hešt bihešt* 472b.

dobrim vijestima poslao je glasnika uspješnom [Mahmud] paši i zamolio ga da požuri s vojskom kad dobije vijesti.⁵⁰

Iako je Bajezid II (1481–1512)⁵¹ vodio prilično umjerenu, kako vanjsku tako i unutrašnju politiku, to ne znači da nije planirao i izvodio pohode i da nije koristio obavještajne mreže. Godine 1482. osvaja prostore Hercegovine i utvrđeni (Herceg) Novi, koji mu je uz prethodnu obavještajnu pripremu, tajnu diplomaciju i podmićivanja predan, a 1484. godine osvaja dvije važne luke na obali Crnog mora, Akkerman i Kiliju⁵². O tome u hronici stoji sljedeći zapis:

Početkom 891. godine s kilijske i akermanske strane stalno su dolazile vijesti da je buntovni moldavski vladar došao pred dvorac Aq Kirmā⁵³ naoružan i opremljen topovima i puškama, da ga zauzme i da ima namjeru da ga opsjedne uz podršku brojne vojske drugih nevjernika. Čuvši za ovaj postupak vladara Moldavije, to uzbuni sultana i razorna vatra njegova bijesa se podiže do neba. Odmah je postavio Malkočoğlu Bali-bega na čelo hrabrih vojnika koji su krenuli u rat na Allahovom putu i vojnika pokrajine Silistra, koja je nasuprot pokrajine Moldavije. Poslao ga je na tu granicu da smrska glave tvrdoglavim i prezrenim nevjernicima. Naredio je da se skupe rumelijske akindžije i gazije, da im se za zapovjednika postavi Malkočoğlu Bali-beg, da se zemlja Moldavija opljačka i sravni sa zemljom, prelaskom preko Dunava kao i prije. Ako vladar tog mjesta povede rat, zastavom džihada treba hrabro mahati protiv njega. U skladu s ovom svetom odredbomiskusni borci su se okupili. Svaki od njih, kao i uvijek, žudio je za borbom. U to se vrijeme moldavski špijun (ğāsūs-i boğdān) infiltrirao među ove veterane rata i nakon što je prikupio potrebne podatke vratio se svom vladaru.

50 *Hešt bihešt* 472b.

51 Tansel, 1966; Parry, I, 1119–1121.

52 Kilija (ukr. *Кілія*) grad i luka u oblasti Odese, na jugu Ukrajine na istoimenom rukavcu dunavske delte, 47 km udaljen od Crnog mora. Pozicioniran je u području povijesne Besarabije (Budjak).

53 Grad Bilhorod-Dnistrovskiy, povijesno poznat kao Aq Kirmān (turski: Akkerman), lučki grad u oblasti Odese, jugozapadna Ukrajina. Nalazi se na desnoj obali Dnjestarskog estuarija koji vodi u Crno more, u povijesnoj regiji Budjak. Tu se nalazi velika teretna luka Dnistrovsky koja je dodana kako bi se razlikovao od Belgoroda (na ukrajinskom Bilhorod), grada u Rusiji, kada su oba bila dio Sovjetskog Saveza.

Moldavski vladar smjesta je poslao svoje poklisare vladarima Ugarske i Poljske tražeći pomoć, budući da su bili istovjernici i susjedi. Ovaj put situacija je bila ozbiljna i sultanova vojska mogla je smjesta uništiti zemlju Moldaviju. Nakon završetka Moldavije, na red bi došla Ugarska i Poljska za napad i razaranje.⁵⁴

Još jedan zapis opisuje nakane Osmanlija u osvajanju Drača. Godine 1501. godine Bayezid II je osvojio Drač, čemu su prethodile temeljite pripreme i špijunske aktivnosti, kako Osmanlija tako i Mlečana, što navodi Bidlisi:

Nije se činilo mogućim da prethodni sultani osmanske dinastije zauzmu ovaj grad i tvrđavu smještenu na Franačkom moru bez pokretanja brodova. Bilo je nemoguće oduprijeti se Francima [Mlečanima] na moru. Očekivalo se da sultan lično učestvuje u osvajanju ovog grada. Kada su pokrajina Elbasan i uprava krajištem povjereni Mehmed-begu, sinu Isa-bega, on je kao i njegovi preci nastavio tradiciju džihada. Tvrđava Drač bila je sa svih strana okružena muslimanskom zemljom. Baš kao što se pripovjeda u sedmoj knjizi u kojoj se govori o sedmom muslimanskom vladaru, veći dio albanske zemlje osvojili su njegov otac i djed, to jest Isa-beg i Ishak-Beg. Spomeniti emir, rođen iz korica sablji mudžahida i odgojen među ratnicima, namjerio je da zauzme tu čvrstu utvrdu Drač. Zaokupljen tom idejom preduzimao je potrebne mjere i vršio pripreme, pa su stigle informacije da u tvrđavama i kulama nije postavljen veliki broj stražara, kao i da oni koji su postavljeni nisu vješti ratovanju, nikada nisu ratovali, nisu iskusili te teškoće zato što su ti ništavni nevjernici uživali sigurnost i mir zahvaljujući uhodama, doušnicima i pomoći koje su dobivali od svojih istovjernika.⁵⁵

Osmanlije su imali i jednostavne oblike kontraobavještajne kontrole i bili su vrlo aktivni u tom pogledu.⁵⁶ Za ilustraciju toga može poslužiti naredi primjer iz hronike iz vremena Bajezida II:

Država je imala svoje vrlo uspješne metode, s kojima je pobjeđivala muslimanska vojska i u korijenu sasijecala pobunu nevjernika. Prokleti vladar Engurusa, koji je bio

54 *Hešt bihešt* 575b–576a.

55 *Hešt bihešt* 624a–625b.

56 O osmanskoj kontraobavještajnoj aktivnosti vidi: Gürkan, 2012, 1–38.

glavni među nevjerničkim vladarima koji su pružali pomoć franačkom narodu i koji je držao sve obavještajne kanale o situaciji kod muslimana, poslao je svoju dvojicu uhoda na muslimansku teritoriju da bi se informisao o posadi tvrđave i situaciji unutar nje. Evrenosoğlu Ahmed-beg, koji je upravljao smederevskim krajištem, zarobio je tu dvojicu uhoda i poslao ih na dvor. Uhode su doveli baš u vrijeme kada su priveli neke nesretnike za pogubljenje. Postavili su ih gdje su stajali muslimani i vojska da posmatraju scene pogubljenja. Nakon toga uhode su poslali nazad Ahmed-begu, a on dalje zalutalom kralju Engurusa da od riječi do riječi ispričaju sve što su vidjeli i doživjeli, kao i da upozore ugarske zapovjednike, jer 'najsigurnija je vijest ono što se vlastitim očima vidi'.⁵⁷

Sukobi oko prijestolja Bajezida II i njegova brata Džema (u. 900/1495)⁵⁸ u *Hešt biheštu* ispričani su sofisticiranom naracijom (556b-566a), u kojoj Bidlisi Bajezida poredi sa Aleksandrom Velikim, a Džema s perzijskim vladarem Darijem, za kojeg je neizbježno da ga porazi Aleksandar. I ovaj slučaj je povezan sa obavještajnom mrežom i uhadama koji su bili uključeni tokom 12-godišnjeg boravka Džema u rukama kršćanskih vladara u Evropi. Bajezid II je slao tajne agente u zemlju pape (Italiju) da pronađu princa Džema budući da je stalno bio premještan na tajne lokacije, da provjere okolnosti njegovog boravka u 'zatočeništvu' u Evropi i da ga, navodno, likvidiraju (otruju), o čemu postoji izvještaj Baraka Reisa iz 1486. godine⁵⁹ – što Bidlisi ne spominje. No u tom kontekstu i u vezi s glasinama da je s istim zadatkom⁶⁰ Bajezid II poslao i Kodža Mustafa-pašu⁶¹ 1490. godine kao zvaničnog emisara papi u Rim, u prvoj verziji hronike Bidlisi je napisao da je *paša otišao u Farangistan da riješi neka državna pitanja*.⁶² U revidiranoj verziji iz 1512. korigirao je narativ navodeći da je *morao da ode kod Džema Čelebija kako mu je stavljeno u dužnost te da je nakon opasnog pomorskog putovanja uspio postići*

57 *Hešt bihešt* 618b–619a.

58 Şakiroğlu, 1993, 283–284.

59 Turan, 1962, 539–555; Ménage, 1965, 112–132.

60 İnalçik, 1979, 214.

61 Kodža Mustafa-paša (u. 918/1512) je bio glavni rizničar Bajezida II, a 1511. godine imenovan je za velikog vezira. (Koca Mustafa Paşa, TDV İA, C. 26 (2002), 131–133).

62 İdris-i Bidlîsî, *Hešt Behişt*, Esad Efendi, No 2198, 358a.

*dogovor s franačkim vladarima u vezi sa sultanom Džemom.*⁶³ Da bi suzbio špekulacije u vezi sa umiješanošću Kodža Mustafa-paše (u svojstvu Bajezidovog agenta) u trovanje princa Džema Čelebija, nadalje navodi: *Kao što je poznato, papa je poslao osobu prerusenu u berbera i brijača u službu sultana Džema. Ovaj je, kako bi ubio Džema Čelebija, stavio smrtonosnu mješavinu otrova na oštricu svoje britve. Jednog je dana tom otrovnom britvom obrijao glavu Džemu Čelebiju. Smrtonosna bolest je kasnije onesposobila tog moćnog princa. Na ovaj način, Džem Čelebi je umro pored padišaha Efrendže.*⁶⁴

Na vijest o smrti Džema Čelebija, sultan je poslao svoje agente da provjere autentičnost vijesti, što je Bidlisi također zabilježio:

Kada je vijest o sultanovoj smrti stigla do Rumelije, sultan je poslao svoje agente (muḥbirān) na franačke granice da ispituju istinitost vijesti. Franački vladari iskazali su veliko poštovanje prema tijelu umrlog sultana Džema i poslali ga, zajedno s grupom muslimana, na počivalište njegovih predaka. Godine 897. doveli su ga u Rumeliju skelom preko Galipolja i ukopali na mezarju njegovih predaka u Bursi.⁶⁵

Uhode su bile instrument i u frakcijskim previranjima, u prilog čemu govori zapis o događajima s kraja vladavine sultana Bajezida II i natjecanje njegovih nasljednika za tron. Princ Selim pokušao je preuzeti vlast u martu 1511. godine uz pomoć oca svoje supruge, Menli Giraja krimskog hana, krenuvši sa svojom vojskom k Jedrenama (Edirna). Selim je iskoristio odsustvo sultana da uđe u Jedrene kako bi preuzeo riznicu i postavio svoje ljude, o čemu hroničar navodi sljedeći zapis:

Više puta je [Selim] na to ukazivao svome ocu [sultanu Bajezidu], šaljući mu svoje izaslanike. Međutim, njegove su se poruke izmijenjene prenosile sultanu. Budući da je između njih bio princ

63 *Hešt bihešt* 565b.

64 *Hešt bihešt* 567a. Papa Aleksandar VI je 1494. godine predao princa Džema francuskom kralju Karlu VIII koji je bio u pohodu na Italiju s ciljem preuzimanja Napuljskog kraljevstva. Džem je umro 1495. godine u tvrđavi Castel Capuano u Napulju, od posljedica trovanja (Jem Soltan, El' , Vol XIV, Fasc. 6, 623–624).

65 *Hešt bihešt* 567a. Sultanovi agenti, koje spominje Bidlisi, prema drugim izvorima bili su uhvaćeni i pritvoreni, jer su čuvari tražili 500 dukata za lijes s tijelom princa Džema (Fisher, 1948, 49).

Ahmed, prinčev izaslanik nikako nije uspijevaio dospjeti do cilja. Dopušteno mu je da dođe u raskošni dvor da obavi poslove, ali nije da stigne do cilja zato što se svako pribojavao mladog princa. Kada je shvatio da dostojanstvenici djeluju podmuklo, pokušao je da stvar uzme u svoje ruke. Bio je dostojan vladarskog trona, razmišljao je da preuzme vlast u carstvu. Krenuo je iz Ermenije prema očevoj prijestolnici Carigradu. Krenuo je brodom sa sjevera i preplovio more kao sjeverni vjetar. U regiji Kefe je s mora prešao na kopno. Njegova vojska je bila spremna. Valovi vojnika zatvorili su izlaz na more kao što brâne zatvore rijeke. Kopneni put su kontrolisali uhode (ğāsūsān), sabljama su osiguravali prolaze. Prešli su preko Tatarske ravice, prešli su nekoliko rijeka i more te se uputili prema Rumeliji. U zemlji Bogdan prešli su Dunav i sastali se na putu za Akkerman. Brzo je napredovao sa svojom vojskom. Niko ga nije mogao odgovoriti od ovoga pohoda, niti mu bilo šta drugo predložiti. Kada je stigao u Rumeliju, njegova se zastava podigla u nebesa.⁶⁶

Bidlisijeve aktivnosti na istoku Carstva

Na istočnim granicama pojavilo se novo žarište i novi rival u 16. stoljeću – Safavidska država. Osmansko-safavidsko rivalstvo uvjetovalo je formiranje špijunskih mreža u obje države kako bi se prikupljale informacije na širokom graničnom području, na kojem su vladala kurdska plemena.⁶⁷ Stoga se u biti u ovom informacijskom ratu između Osmanlija i Safavida uspjeh obje države temeljio na informacijama kurdskih kneževa i pojedinaca iz njihovog društva. Njihov potencijal da djeluju kao posrednici u informacijama bio je izvor njihove moći i utjecaja, što im je omogućilo da jednog pokrovitelja zamijene drugim. Kurdski emiri koji su sarađivali i trgovali informacijama i s osmanskim i sa safavidskim gospodarima bili su strateški akteri i kao takvi nastojali su iskoristiti politički položaj na granici kako bi postigli svoje osobne ciljeve.⁶⁸

Razvijena mreža uhoda je uspostavljena kako bi se pomno pratio vojni napredak, plemenska kretanja i ekonomska sposobnost novih šiijjskih suparnika. Bidlisi je dobio novu ulogu, čiji je status iskusnog birokrate, intelektualca i historičara dobio na značaju na dvoru sultana

66 *Hešt bihešt* 666b–667a.

67 Walsh, 1962, 206.

68 Dehqan – Genc, 2018, 200.

Selima I. Nakon ustoličenja 1512. godine, sultan Selim I pozvao je Bidlisija u Istanbul s namjerom da ga promovira u svog emisara i iskoristi iskustvo bivšeg perzijskog munšija kurdskog porijekla, koji je proveo veći dio svog života u Iranu. Sultan ga je uključio u svoje političke projekte koji se tiču ujedinjenja kurdskih plemena protiv Safavida.⁶⁹ Tako je Bidlisi, koji je bio dugogodišnji iskusni službenik dvora Akkojunlu i hroničar osmanske dinastije, postao diplomat s posebnim statusom, izravno odgovoran sultanu, a da nije imao vojni ili upravni čin. Tačnije, nakon bitke kod Čaldirana postao je sultanov izaslanik i putujući propovjednik (*Dao je skromnim ljudima poput mene priliku da vode i savjetuju sve vladare i namjesnike u ovim krajevima*)⁷⁰. Zanimljivo je da je Bidlisi jedini hroničar koji spominje da je sultan Selim I prije pohoda na safavidskog šaha Ismaila poslao svoje pisare po cijeloj Anadoliji da naprave popis kizilbaških pristaša šaha Ismaila za pogubljenje.⁷¹

Nakon bitke kod Čaldirana (2. redžeba 920/23. avgusta 1514)⁷², Bidlisi je postigao uspješne pregovore s kurdskim emirima iz oblasti Dijarbekira. Većina njih bili su sunije, a pripajanje ove regije Osmanskom carstvu, kao i savez s Kurdima protiv Safavida, bila je značajna prednost za osmansku državu. Prednost Bidlisijevog poznavanja geografskog područja, jezika i tradicije kurdskih plemena bila je od presudnog značaja za ovaj politički projekt.

Bidlisi je ostao u tom području gotovo dvije godine, organizirajući s velikim uspjehom integraciju kurdskih plemena, kao i otpor protiv Safavida. Sultan mu je 1515. godine ukazao poštovanje i povjerenje dajući mu punu ovlast za organiziranje novostečenih područja na način kako smatra da je prikladno uz nespacificirane berate (za investiture) sa sultanovim potpisom.⁷³ Postavio ga je na čelo deset hiljada ljudi kao pomoć dijarbekirskom beglerbegu Bijikli Mehmed-paši⁷⁴, koji je bio na čelu regionalne špijunske mreže. Bidlisi je bio odličan organizator i napravio je preraspodjelu zemlje kurdskih

69 Bidlisi spominje da su mu ponudili *društveno-etički angažman uz pismo, moleći ga da se brine za okupljanje naroda Kurdistanu i da će mu zauzvrat biti ispunjene sve želje* (TSMA, E. 1019).

70 TSMA, E. 8333-2.

71 Genç, 2019b, 438.

72 Emecen, 2009, 407–414.

73 Ménage, 1960, 1207–1208.

74 Markiewicz, 2015, 227.

begova koja je podijeljena na dvadeset četiri dijela. Od toga je jedanaest bilo pod osmanskom vlašću, dok su ostali bili autonomni ili pod labavim osmanskim protektoratom.⁷⁵ Ovo je bio način kojim je Bidlisi pridonio mirnom uključivanju Kurdistanu u Osmansku državu.⁷⁶

Bidlisijeva pisma s terena upućena Selimu I, koja se čuvaju u Arhivu muzeja Topkapi saraja (TSMA), između ljeta 1514. i proljeća 1516. godine izvor su jedinstvenih podataka. Ona predstavljaju pet dugih izvještaja, koji detaljno opisuju aktivnosti na istoku Carstva, *u zemljama Kurdistanu*, te njegove odnose s kurdskim emirima, dopunjene izvještajima uhoda iz obavještajne mreže koju je organizirao. Usporedbom informacija koje su slali Bijikli Mehmed-paša i Šadi-paša kao i izvještaja Šeref-hana Bidlīsija⁷⁷, koji se također čuvaju u Arhivu muzeja Topkapi saraja (TSMA)⁷⁸, vidi se da su organizovali zasebne obavještajne mreže šaljući gotovo istovjetne prikupljene informacije na dvor, odvojeno jedan od drugog.⁷⁹

U izvještaju Selimu sastavljenom u muharremu 921/marta 1515. godine, Bidlisi navodi svoje zadatke: obilaziti kurdske begove, dijeliti počasti (*tašrifat*), provoditi naredbe (*ahkām*) i izvještavati sultana o razvoju događaja, to jest (prikupljene od doušnika i špijuna) obavještajne podatke proslijediti na Dvor radi kreiranja vojno-političke strategije.⁸⁰

Njegovi izvještaji bili su znatno opširniji od izvještaja Bijikli Mehmed-paše i Šeref-hana. Bidlisi kao sultanov koordinator političkog projekta imao je tim povjerljivih ljudi i obavještajnu mrežu. Tako je kontrolišući prostor *cijelog Kurdistanu*, počevši od *Amid-i Mahrusa do granica Širaza*.⁸¹

Između ostalih vijesti, koje su uzimane u razmatranje, glasina kao i informacija od doušnika i uhoda, zapisao je:

Kao što se razumije iz pravih vijesti pristiglih putem glasina ili pouzdanih špijuna, kao i onih otkrivenih osobnim

75 Isto, 228–230.

76 Hammer, 1979, I, 307–309.

77 Glassen, 1990, 76–77.

78 Bacque-Grammont et Adle, 1986, 90–118.

79 Genç, 2016, 147–208.

80 TSMA, E. 8333-2.

81 TSMA, E. 1019.

promatranjem, vijesti o Horasanu su sljedeće: Mīrzā Babur⁸² se pojavio nakon osvajanja Humāyūna [bitka kod Čaldirana] i zauzeo mnoge zemlje Horasana. Čak niti jedan pripadnik kizilbaša u Horasanu nije mogao ući u Irak. Prema vijestima koje se šire, svi su ubijeni, a njihova imovina opljačkana.⁸³

Nikome nije tajna da su poraženi i zarobljeni protivnici u Dijarbekiru bili poseban odabrani rod neprijateljske vojske. Od sada će biti lakše osvajati zemlje i uništavati neprijatelje. Proučili smo slabosti neprijatelja vjere kroz vijesti koje su nam donosili doušnici i špijuni. Ovih je dana prezreni siromah [Bidlisi] proučavao izvještaje uhoda koje je poslao u Tabriz, pokrajinu Urmiju [Iran] i kurdske eliti Bradost [plemena Goran oko Šahrizola i Urmije]. Došla su pisma Jusuf-bega Gazikirana [Gazi Kiran b. Sultan Ahmed] i Jusuf-bega Sultana Ahmeda Bradosta. Prema tim pismima, šah Ismail, koji je skrenuo s puta, nalazio se na visorani Eškenber-Keleber, između Sehenda i Merenda, i prilično loše stoji s vojskom i oružjem, jer nema više od 2 do 3 hiljade vojnika uz sebe.⁸⁴

Njegovi izvještaji su se oslanjali na vlastite procjene prikupljenih informacija, naglašavajući da je safavidska vojska toliko slaba, da ima samo petnaest opremljenih deva koje su premjestili iz Tabrīza u Ūdžān. Dalje Bidlisi izvještava: *Štoviše, prema obavještajnim podacima koji su stigli zahvaljujući špijunima i ljudima od povjerenja, kurdska plemena su ostvarila brojne pobjede, a vojska Safavida brojala je samo oko sedam hiljada, a nedostajala im je i oprema i oružje.*⁸⁵

Ovakve procjene u Bidlisijevom izvještajima smatraju se pretjerivanjem, jer su imale za cilj da privole sultana za novi pohod u ovu regiju. Neka plemena koja je prikazao kao borce protiv Safavida nisu bila uključena u ovu aktivnu borbu. Ustvari, nema podataka da je šah Ismail izgubio kontrolu u regiji, budući da su se njegove opservacije temeljile na informacijama koje je pribavio zahvaljujući špijunskoj mreži te savezu s tamošnjim kurdskim emirima lojalnim Osmanlijama.⁸⁶ No, drugi put je priznao utjecaj Safavida u regiji i

82 Mīrzā Bābur Hindāl (u. 958/1551), timuridski princ kojeg je šah Ismail imenovao za guvernera Horasana 1511. godine.

83 TSMA E. 8333-1.

84 TSMA, E. 8333-1.

85 TSMA, E. 1019.

86 Genç, 2019b, 441.

izrazio zabrinutost zbog sultanove ravnodušnosti prema razvoju događaja riječima: *I tamno oko potlačenih i oko puno nade i umorno srce ovog slabog sluge čeka da sunce sultanove zastave ponovo zasja s rođenjem sreće i blagostanja na horizontima perzijske zemlje i nesretnih ljudi cijelog svijeta.*⁸⁷

Zaključak

Mreže za prikupljanje informacija, kao i priče o špijunima koji djeluju između različitih prostornih tačaka s vjerskim, jezičkim i kulturnim razlikama, ukazala je na propusnost civilizacijskih granica, kao i na poseban tip ljudi koji su bili navikli djelovati u graničnim regionima, „oni koji dolaze i odlaze“, kako ih je historičar Emilio Sola naslovio u svojoj knjizi.⁸⁸

Obavještajne aktivnosti, o kojima možemo sklopiti sliku na osnovu Bidlisijskih podataka kroz narrative, bile su sveprisutne kao dio vojnopolitičke strategije Osmanskog carstva. Njihov osnovni cilj bio je pravodobno prikupljanje i prenošenje tačnih obavještajnih podataka, budući da su oni koji su odlučivali (zapovjednici vojske ili politički odgovorne osobe) nastojali nadvladati u ratu informacija pokušavajući blagovremeno djelovati ili zavarati protivnike.

Navedeni primjeri iz hronike ilustruju kako su Osmanlije razvile obavještajnu taktiku, iako vrlo jednostavnu prema savremenim kriterijima, koja je davala rezultate u provođenju zacrtane vojne strategije. Uz aktivnosti u sferama diplomacije, razvijana je obavještajna i kontraobavještajna mreža kako bi koristeći prikupljene informacije nadmudrili neprijatelje. Uporedo s tim skrivali su ratne ciljeve i vojne pripreme kako na moru tako i na kopnu od neprijateljskih špijuna i stranih poklisara, dovodeći neprijatelja u zabludu dajući im lažne informacije. Pri tome su na terenu i niži vojni zapovjednici koristili brojne trikove i varke kako bi stekli prevlast na bojnom polju, koristeći ciljano prikupljene informacije od uhoda i doušnika.

Brojni su primjeri koje bi mogli navesti na osnovu zapisa, ali zbog ograničenog prostora navedeni su samo neki od njih. Osmanlije su bili vješti u manipuliranju informacijama, dostavljanjem dezinformacija

87 TSMA, E. 8333-3.

88 Termin koji se često pojavljivao u dokumentima AGS (Archivo General de Simancas, Valladolid) (Sola, 2005).

neprijatelju, kao i drugim varkama,⁸⁹ a iskusni zapovjednici cijenili su dobivene prednosti na osnovu informacija prikupljenih iz obavještajnih izvora. Iako autor polemiše o etičnosti uhođenja, očigledno je da vjerska uvjerenja nisu određivala obavještajnu politiku već su to činile racionalne strategije. Dvostruki standard osmanskih izvora prema etičkoj strani ratne varke i špijunaže, o čemu govori izbor leksema koje nemaju negativnu konotaciju, dokazuje da su bili svjesni njezine važnosti na vojnom i političkom polju. Osmanlije su optuživali svoje suparnike za sklonost lukavstvu i dvoličnost, a istovremeno su u ličnostima osmanskih vojnih zapovjednika koji su koristili slična lukavstva, vidjeli pronicljive vojne zapovjednike, prekaljene i iskusne u ratovanju.

Prikupljanje informacija u osmanskom društvu nije bilo centralizovano i više je imalo policentrični karakter. To je povremeno rezultiralo postojanjem frakcijskih interesa političke elite čija kompleksnost otežava rekonstrukciju odnosa moći i prevlasti u osmanskom društvu. Osmanske obavještajne mreže funkcionisale su većinom na usmenoj komunikaciji⁹⁰, a tajna služba bila je više lična nego institucionalna.⁹¹

Obavještajni agenti ili, shodno vremenu o kojem govorimo, uhode su ovladali kodovima dviju kultura te lahko prelazili granice i cirkulirali kanalima između imperijalnih rivala.⁹²

I sam hroničar Bidlisi, bio je osebujna ličnost koji je savladao brojne, tada još uvijek vrlo propusne nacionalne granice, čiji je kulturni identitet potvrđen unutar islamskog civilizacijskog kruga. U Bidlisijevom slučaju radilo se samo o prelasku imperijalnih granica. U zrelih godinama, nakon dugogodišnje službe, njegova porodična i vjerska pozadina, njegove jezička, stručna i diplomatska kompetencija, kao i iskustvo preporučile su ga sultanu za misiju na istočnim granicama. Pokazao se kao odgovoran i odlučan sultanov emisar, kao i djelotvoran promotor za pridobijanje kurdskih kneževina za lojalnost osmanskoj državi.⁹³ Za misiju koju mu je sultan namijenio organizirao je svoju obavještajnu mrežu, to jest mrežu doušnika i uhoda koji su slali izvještaje o ekonomskoj i vojnoj situaciji u perzijskom Kurdistanu, o čemu svjedoče njegova pisma.

89 Gürkan, 2019, 437–454.

90 Gürkan, 2012, 423.

91 Isto, iv.

92 Isto, 185.

93 Genç, 2019b, 439–444.

Njegova pisma sultanu Selimu I, odnosno izvještaji najbolji su primjeri funkcioniranja policentričnih mreža na graničnom području kurdskih kneževina, budući da je on sam bio na čelu jedne takve špijunske mreže, dok su namjesnici i zapovjednici imali svoje mreže. Sudeći prema Bidlisijevim zapisima i prema evidentiranim uspjesima policentrične osmanske obavještajne mreže su davale dobre rezultate. Izvještaji su pažljivo proučavani, prosljeđivani ili se prema njima postupalo na licu mjesta. Usprkos opisanom načinu funkcionisanja mreža, što bi se prema zapadnim standardima moglo smatrati neodostacima, Osmanlije su uspješno razvile funkcionalan mehanizam prikupljanja informacija koji je sam po sebi bio koherentan.⁹⁴

Usluge uhoda i doušnika, kao i drugih ličnosti u toj mreži, imale su svoj doprinos u raspoređivanju resursa i kreiranju unutarnje i vanjske politike, kako na dvoru tako i na terenu tokom osmanskih osvajanja. Hronika kao izvor nikada ne navodi imena ili neke druge bliže odrednice na osnovu kojih bi se mogli identificirati akteri mreže, budući da ne pružaju čitatelju detaljne informacije o akterima političkog života osim o sultanima i najvažnijim državnim službenicima. Istraživanja historičara pokazuju da su iz pragmatičnih razloga Osmanlije koristile usluge i kršćana i muslimana za obavještajne mreže (trgovce, robove, inženjere, svećenike, prevodioce, oficire, vojnike, diplomate, tazbinske srodnike, korsare, majstore i druge).⁹⁵

U nedostatku obimnijeg korpusa ego-dokumenata (osmanske pripovijesti u prvom licu, osobna literatura i autobiografski materijal), podaci u hronici, čak i u ovom obliku, od velike su vrijednosti i pouzdani su izvori za istraživanja kako socijalne tako i vojnopolitičke historije. Kao značajan izvor koji pobliže daje uvid u ovu oblast istraživanja jesu Bidlisijeva pisma, koja bi se mogla svrstati u ego-dokumente, jer on iz svoje lične perspektive daje opservacije u vezi s prikupljenim informacijama, savjetuje sultana i predlaže aktivnosti.

U novije vrijeme historičari istražuju kao alternativne izvore (koji pobliže ocrtavaju pojedinačne i korporativne interese) za političku i vojnu historiju izvještaje evropskih diplomata, primjerice izvještaje (*relazioni*) venecijanskih poklisara (*bailo* pl. *baili*)⁹⁶ i drugih diplomata-doušnika zaduženih za izvještaje svojim vladama.⁹⁷ Na taj način se upotpunjuje

94 Gürkan, 2012, 437.

95 Isto, 100–147.

96 Vidi: Gürkan, 2012, 77–79; Ibid, 2018, 50; Ibid, 2015, 107–128.

97 Vidi: Šunjić, 1989, 139–157.

slika o obavještajnim aktivnostima Osmanlija, mehanizmima djelovanja i ostalim aspektima ove oblasti vojnopolitičke historije Osmanskog carstva i njegovog okruženja.

Conclusion

Intelligence activities, about which we can form an image based on Bidlisi's data through narratives, were ubiquitous as part of the military-political strategy of the Ottoman Empire. Their primary objective was the timely collection and transmission of accurate intelligence, as decision-makers (military commanders or political leaders) sought to prevail in the information war by trying to act in a timely manner or deceive the enemy.

The cited examples from the chronicle illustrate how the Ottomans developed intelligence tactics, although very simple according to contemporary criteria, which produced results in the implementation of the planned military strategy. In addition to activities in the spheres of diplomacy, an intelligence and counterintelligence network was developed in order to use the collected information to outwit the enemies. At the same time, they hid war aims and military preparations both at sea and on land from enemy spies and foreign emissaries, misleading the enemy by giving them false information. At the same time, in the field, lower military commanders also used numerous tricks and deceptions in order to gain supremacy on the battlefield, using targeted information collected from spies and informers.

There are numerous examples that could be cited based on the records, but due to limited space, only some of them are listed. The Ottomans were adept at manipulating information, delivering disinformation to the enemy, as well as other deceptions, and experienced commanders appreciated the advantages gained based on information gathered from intelligence sources. Although the author debates the ethics of stalking, it is obvious that religious beliefs did not determine intelligence policy, but rational strategies did. The double standard of Ottoman sources regarding the ethical side of war trickery and espionage, as indicated by the choice of lexemes that do not have a negative connotation, proves that they were aware of its importance in the military and political field. The Ottomans accused their rivals of being cunning and duplicitous, and at the same time, they saw shrewd military commanders, hardened and experienced in warfare in the

personalities of the Ottoman military commanders who used similar tricks.

The collection of information in Ottoman society was not centralized and had more of a polycentric character. This occasionally resulted in the existence of factional interests of the political elite whose complexity makes it difficult to reconstruct the relationship of power and supremacy in Ottoman society. Ottoman intelligence networks functioned mostly based on oral communication, and the secret service was more personal than institutional service.

Intelligence agents or, according to the time we are talking about, spies have mastered the codes of the two cultures and easily crossed borders and circulated through channels between imperial rivals.

Bidlisi's letters to Sultan Selim I, i.e. reports are the best examples of the functioning of polycentric networks in the border area of the Kurdish principalities, since he himself was at the head of such a spy network, while governors and commanders had their own networks. Judging by Bidlisi's records and the recorded successes of the polycentric Ottoman intelligence networks, they produced good results. The reports were carefully studied, forwarded or acted upon on the spot. Despite the described way of functioning of the networks, which according to Western standards could be considered shortcomings, the Ottomans successfully developed a functional information gathering mechanism that was coherent in itself.

The services of spies and informants, as well as other figures in that network, had their contribution in the allocation of resources and the creation of internal and external policy, both at court and on the field during the Ottoman conquests. As a source, the chronicle never mentions names or any other closer determinants on the basis of which the actors of the network could be identified, since they do not provide the reader with detailed information about the actors of political life except for the sultans and the most important civil servants. Research by historians shows that for pragmatic reasons the Ottomans used the services of both Christians and Muslims for intelligence networks (traders, slaves, engineers, priests, translators, officers, soldiers, diplomats, in-laws, corsairs, craftsmen and others).

In the absence of a larger corpus of ego-documents (Ottoman first-person narratives, personal literature and autobiographical material), the data in the chronicle are of great value even in the form, and are reliable sources for research of both social and military-political history.

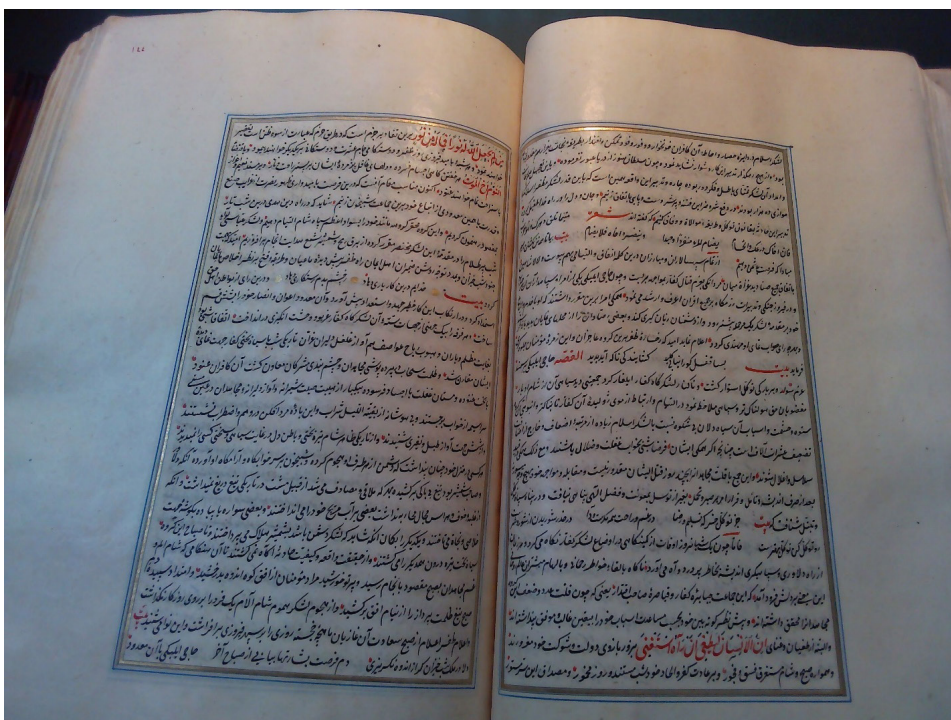
Bidlisi's letters, which could be classified as ego-documents, are an important source that gives a closer insight into this area of research, because he gives observations regarding the collected information from his personal perspective, advises the sultan and suggests activities.

Prilozi

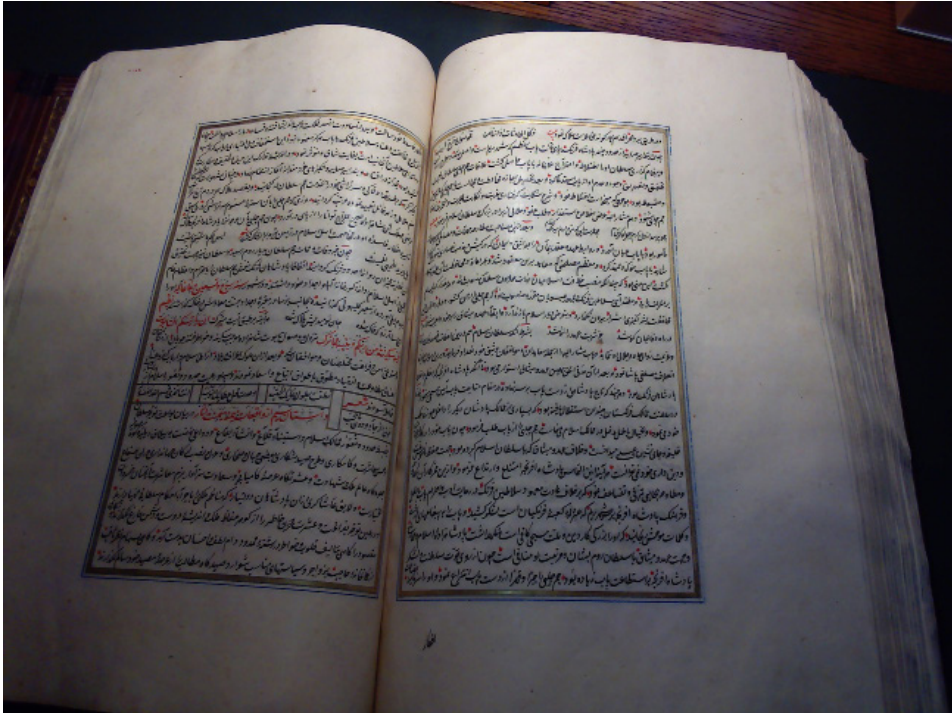

Narativ o epizodi Hadži Ilbегоve pobjede HR-HDA-750. Obitelj Ottenfels, Hešt bihešt, no. 2, 142b-143a

HISTORIJSKA MISAO 9 (2023), TUZLA 2024.

Narativ o epizodi Hadži Ilbegove pobjede
HR-HDA-750. Obitelj Ottenfels, *Hešt bihešt*, no. 2, 143b-144a

Sultanovi agenti u Italiji zbog slučaja sultana Džema
HR-HDA-750. Obitelj Ottenfels, *Hešt bihešt*, no. 2, 567a

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- » HR-HDA-750. Obitelj Ottenfels, *Hešt bihešt*, no. 2.
- » Turkiye, Süleymaniye Kütüphanesi, İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, No. 2198.
- » İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeât*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp., F. 906.
- » Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) E. 1019.
- » Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) E. 8333-1
- » Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) E. 8333-2
- » Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) E. 8333-3

Literatura

- » Arı, Bülent. "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy: Studies in Diplomacy* (ed. A. Nuri Yurdusev), Palgrave Macmillan, London 2004, 36–65.
- » Bacque-Grammont, Jean-Louis. "Quatre lettres de Seref Beg de Bitlîs (1516-1520)", *Études Turco-Safavides XI, Der Islam* 63/1, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1986, 90–118.
- » Bajraktarević, Sulejman. "Ottenfelsova orijentalistička zbirka u zagrebačkom Državnom arhivu", *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 2, JAZU, Zagreb 1959, 75–130.
- » Bartusis, Marc C. *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204–1453*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1997.
- » Dehqan, Mustafa – Genç Vural. "Kurds as Spies: Information-gathering on the 16th-Century Ottoman–Safavid Frontier", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 71/2, 2018, 197–230.
- » Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*, I. B. Tauris, New York – London 2004.
- » Fisher, Sydney N. "Foreign Relations of Turkey, 1481-1512," *Illinois Studies in the Social Sciences* 30/1, University Illinois Press, Urbana 1948.
- » Fleischer, Cornell H. "Bedlîsî, Ḥakîm-Al-Dîn Edrîs", *Encyclopaedia*

- Iranica* 4/1, 1989, 75–76.
- » Fodor, Pál. “Ottoman Spy reports from Hungary. In: U. Marozzi (ed.)”, *Turcica et Islamica: studi in memoria di Aldo Gallotta I*, Università degli Studi di Napoli L’Orientale, Napoli 2003, 121–131.
 - » Gačanin, Sabaheta. „Pomorska historija iz hronike Osam rajeva“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* LXXI, Kotor 2023, 95–111.
 - » Genç, Vural. “İdris-i Bidlîsî’nin II. Bayezid ve I. Selim’e Mektupları”, *The Journal of Ottoman Studies* 47, 2016, 147–208.
 - » Genç, Vural. *Acem’den Rum’a bir bürokrat ve tarihçi İdris-i Bidlisi (1457–1520)*, TTK, Ankara 2019a.
 - » Genç, Vural. “Rethinking Idris-i Bidlisi: An Iranian Bureaucrat and Historian between the Shah and the Sultan”, *Iranian Studies* 52 /3–4, 2019b, 425–447.
 - » Glassen, Erika. “Bedlîsî, Şaraf-al-Dîn”, *Encyclopedia Iranica* IV/1, 1990.
 - » Gürkan, Emrah Safa. *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, PHD Thesis, Georgetown University, Washington DC 2012.
 - » Gürkan, Emrah Safa. “Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560–1600”, *Journal of Early Modern History* 19, 2015, 107–128.
 - » Gürkan, Emrah Safa. *16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
 - » Gürkan, Emrah Safa. „Dishonorable ambassadors? Spies and Secret Diplomacy in Ottoman Istanbul”, *Archivum Ottomanicum* 35, 2018, 47–61.
 - » Gürkan, Emrah Safa. “Hile ü Hud’a: Deception, Dissimulation and Manipulation of Information in 16th-Century Ottoman Empire”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 72/4, 2019, 437–454.
 - » Hammer, Joseph von. *Historija Turskog (Osmanskog) carstva* 1–3, prevod i izdavač Nerkez Smailagić, Zagreb 1979.

- » İnalçık, Halil. "A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies*, In Memoriam Ali Nihad Tarlan 3, 1979, 209–230.
- » İnalçık, Halil. "Mehmed II", *TDV İA* 28, 2003, 395–407.
- » İnalçık, Halil. "Mehmed the Conqueror (1432–1481) and his Time", *Speculum* 35/3, University of Chicago Press, 1960, 408–427.
- » İnalçık, Halil. „Murad I“, *TDV İA* 31, 2020, 156–164.
- » İnalçık, Halil. "Orhan", *TDV İA* 33, 2007, 375–386.
- » İnalçık, Halil. "Osman", *TDV İA* 33, 2007, 443–453.
- » İnalçık, Halil. „Osman Ghazi’s Siege of Nicaea and the battle of Baphaeus“, Zachariadou Elizabeth (ed.), *The Ottoman Emirate (1300–1389). Halcyon Days in Crete I. A*, Symposium held in Rethymnon, 11–13 January 1991, Crete University Press, Rethymnon 1993, 77–99.
- » Kurtović, Esad – Filipović, Emir. „Četiri bosanska Sokola“, *Pregled: časopis za društvena pitanja* 1/1, Sarajevo 2011, 83–114.
- » Markiewicz, Cristopher A. *The Crisis of Rule in Late Medieval Islam; A Study of Idrīs Bidlīsī (861–926/1457–1520) and Kingship at the Turn of the Sixteenth Century*, Ph.D. dissertation, The University of Chicago, Chicago 2015.
- » Meisami, Julie Scott. "History as Literature", *Persian Historiography*, Charles Melville (ed.), I. B. Tauris, London-New York 2012.
- » Ménage, Victor L. "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 97/2, London 1965, 112–132.
- » Nicol, Donald M. *The Last Centuries of Byzantium 1261–1453*, 2nd edition, Cambridge Press University, Cambridge 1993.
- » Özgüdenli, Osman G. "Jem Soltan", *Encyclopaedia Iranica*, XIV/6, 623–624.
- » Parry, John V. "Bāyazīd II", *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, I, 1119–1121.
- » Ruvarac, Ilarion. "O jeziku", *Zbornik Ilariona Ruvarca. Odabrani historiski radovi* 44, Srpska kraljevska akademija, Beograd

1934, 504–507.

- » Šabanović, Hazim. „Bosansko krajište“, *Godišnjak Istorijskog društva BiH* IX, Sarajevo 1957, 177–220.
- » Skilliter, Susan A. “The Sultan’s Messenger, Gabriel Defrens an Ottoman Master Spy of the Sixteenth Century”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* LXVIII, Wien 1976, 47–59.
- » Sola, Emilio. *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clasico del siglo XVI*, Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares 2005.
- » Šunjić, Marko. “Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)”, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 29, Sarajevo 1989, 139–157.
- » Tansel, Selâhattin. *Sultan II. Bâyezid’in Siyasî Hayatı*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1966.
- » Trako, Salih. „Pretkosovski događaji u Hešt Bihištu Idrisa Bitlisija“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 20-21/1970-71 Sarajevo 1974, 159–204.
- » Turan, Şerafettin. “Barak Reis’in, Şehzade Cem Mes’eleleriyle ilgili olarak Savoie’ya Gönderilmesi”, *Bellekten* XXVI/103, Ankara 1962, 539–556.
- » Walsh, John R. “The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Historians of the Middle East* (eds. B. Lewis, P. M. Holt), Oxford University Press, London 1962, 197–211.

MEDŽIDA SELMANOVIĆ (1937–2009) I NJEN DOPRINOS OSMANISTICI – POVODOM PETNAESTO- GODIŠNJICE SMRTI

Apstrakt

U ovom radu su, u povodu petnaestogodišnjice smrti Medžide Selmanović, prezentirani biografski podaci, kao i informacije o njenom tridesetšestogodišnjem radu u Orijentalnom institutu u svojstvu arhiviste u stručnim zvanjima arhiviste-turkologa i višeg arhiviste, potom u svojstvu istraživača-osmaniste te istraživača-saradnika-osmaniste, u kojem ostaje do odlaska u penziju 2002. godine. Uz redovne poslove u arhivu Orijentalnog instituta, Medžida Selmanović je veći dio svoga radnoga vijeka posvetila stručnoj obradi deftera i prijevodu osmanskih historijskih izvora. Uz radove sa historijskom tematikom, objavila je i nekoliko značajnih radova iz oblasti diplomatike i paleografije, te islamske umjetnosti i islamske minijature. Priložena bibliografija radova ove autorice omogućuje potpuniji uvid u njen istraživački rad.

Ključne riječi

Medžida Selmanović, Orijentalni institut, arhiv, defteri, diplomatika, islamska umjetnost

MEDŽIDA SELMANOVIĆ (1937–2009) AND HER CONTRIBUTION TO OTTOMAN STUDIES – ON THE 15TH ANNIVERSARY OF HER DEATH

Abstract

On the occasion of the fifteenth anniversary of the death of Medžida Selmanović, this paper presents the biographical data, as well as information about her thirty-six years of work at the Oriental Institute as an archivist, where she held the professional title of an Archivist-Turkologist and Senior Archivist, then of Researcher-Ottomanist, and finally of Researcher-Associate-Ottomanist, which she kept until her retirement in 2002. In addition to her regular duties in the Oriental Institute archives, Medžida Selmanović devoted most of her working life to the scholarly processing of defters and translation of Ottoman historical sources. Apart from works on historical themes, she published several significant works in the field of diplomatics and palaeography, as well as Islamic art and miniatures. The attached bibliography of this author's publications provides a more complete insight into her research.

Keywords

Medžida Selmanović, Oriental Institute, archive, defters, diplomatics, Islamic art

Biografski podaci

Medžida (Šefkije) Selmanović rođena je u Sarajevu 12. marta 1937. godine. U rodnom gradu završila je osnovnu i srednju školu. Po završetku gimnazije upisala je studij turskog, arapskog i perzijskog jezika na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, koji je završila 19. 6. 1963. godine i stekla zvanje profesora turskog jezika sa književnošću.¹ U oktobru 1966. godine zasnovala je radni odnos na Orijentalnom institutu na mjestu arhiviste-turkologa. Pred Ispitnom komisijom Arhiva BiH (17. jula 1969. godine) položila je ispit za stručno zvanje arhivist,² dok joj je Komisija za polaganje stručnih ispita i sticanje viših zvanja Arhiva BiH (27. marta 1977. godine) dodijelila zvanje viši arhivist.³ Na Sveučilištu u Zagrebu 1971. godine upisala je postdiplomski studij arhivističko-bibliotekarskog smjera te odbranom magistarskog rada *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici* 30. 6. 1977. stekla zvanje magistra znanosti iz Arhivistike.⁴ Voditelj rada je bio akademik prof. Nedim Filipović.⁵ Komisiju za ocjenu rada sačinjavali su: akad. prof. Nedim Filipović, prof. Hamid Hadžibegić,⁶ dr Ivan Beuc⁷ i Božo Težak.^{8,9} Naučno zvanje asistent istraživač-osmanista stekla je

- 1 Arhiv Orijentalnog instituta – Personalni dosje, (dalje: AOIS-PD), „Prepis diplome o završenom studiju drugog stupnja na Filozofskom fakultetu u Sarajevu“, Sarajevo, 25. IV. 1964.
- 2 AOIS-PD, „Uvjerenje Arhiva BiH“, br. 02-315/2“, 22.7.1969. U potpisu predsjednik Ispitne komisije Slavko Mićanović, bez svojeručnog potpisa.
- 3 AOIS-PD, „Uvjerenje Arhiva BiH“, br. 02-540/1“, 23.3.1977. U potpisu, predsjednik Komisije Božo Madžar, svojeručno potpisan. Uz Uvjerenje priloženo službeno obavještenje Arhiva BiH, br. 02-224/1-77 o dodijeljenim zvanjima „viši arhivist“ Fehimu Spahi i Medžidi Selmanović. U potpisu sekretar Komisije Lemana Tadić, svojeručno potpisana.
- 4 AOIS-PD, „Uvjerenje Centra za postdiplomski studij Sveučilišta u Zagrebu“, br. X-18/c-100, Zagreb, 18. srpnja 1977.
- 5 Janković, 1985, 13-16; *Okrugli sto Naučno djelo Nedima Filipovića*, Enver Redžić (ur.), ANUBiH, Sarajevo 2000. Vidjeti bibliografiju radova: Kupusović, 1985, 221–228.
- 6 Bavčić, Hadžibegić, 2004, 351–354; Pelidija, 2020, knj. 2, 171–183; Maslo i Hatibović, 2022, 169–186.
- 7 BEUC, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024)*, mrežno izdanje
- 8 Plenković, Težak, 2007, 20–31.
- 9 Posebnu zahvalnost dugujem kolegi Ameru Masli koji mi je skrenuo pažnju na online katalog Muzejskog dokumentacijskog centra u Zagrebu u kojem je pohranjena Zbirka magistarskih radova i doktorskih

1985. godine, te potom i zvanje istraživač-saradnik-osmanista 1999. godine, u kojem je ostala do odlaska u penziju koncem 2002. godine. Umrula je u Sarajevu 10. marta 2009. godine.

Uz redovne poslove u Arhivu Orijentalnog instituta, Medžida Selmanović je veći dio svoga radnoga vijeka posvetila stručnoj obradi deftera (katastarskih knjiga).¹⁰ Zajedno sa dr. Ademom Handžićem¹¹ obradila je *Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine*,¹² a *Defter za Bosanski sandžak iz 1528-1530*¹³ obradila je samostalno.

Objavila je nekoliko značajnih radova iz oblasti osmanske diplomatike i paleografije,¹⁴ koji su postali nezaobilazna literatura u ovoj oblasti, na bosanskom jeziku. Pisala je i radove koji obrađuju teme iz islamske umjetnosti, s akcentom na minijature.¹⁵

Rad u Arhivu Orijentalnog instituta

Arhiv Orijentalnog instituta je nastao iz Turskog arhiva Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Uredbom Vlade NR BiH o Orijentalnom institutu, u Članu 6. navodi se da u sastav Orijentalnog instituta, pored Turskog arhiva iz Zemaljskog muzeja, ulaze i „zbirke orijentalnih knjiga i rukopisa,”¹⁶ kao i „sav orijentalno-arhivski materijal, koji se

disertacija, te kolegici Snježani Radovanlija Mileusnić, knjižničarskoj savjetnici MDC-a koja mi je nesebično izašla u susret i ustupila podatke za magistarski rad Medžide Selmanović i sastav komisije koja je ocijenila njen rad. <https://katalog.mdc.hr/hr/Predmet/23857/7> (pristup 22.08.2024).

- 10 Više o terminu defter i radu na defterima u: Šabanović, 1964, 615; Aličić, 2000, iii-xxxvii; *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2008, 260; Gačanin, 2023, 24–25.
- 11 Više o djelu Adema Handžića u: *Djelo dr. Adema Handžića: Zbornik radova sa znanstvenog simpozija* (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 2008; Filipović, 2016, 399–402. Vidjeti bibliografije radova: Bavčić, 1999, 191–199; Bavčić, 2007, 193–203.
- 12 Grozdanić, 1976, 22.
- 13 AOIS-PD, „Prijava na Konkurs za reizbor u zvanje istraživač-saradnik-osmanista“, br. 02-80/99, Sarajevo, 26 maja/svibnja 1999.
- 14 Selmanović, 1978, 115–129; Selmanović, 1986, 169–209.
- 15 Selmanović, 1984, 295–299; Selmanović, 1991, 383–392. Isti rad objavljen u: *Behar* XXIII/121, 2014, 63–65.
- 16 Uredba o Orijentalnom institutu, *Službeni list NRBIH* VI/20, Sarajevo, 20. maja 1950.

nalazi u Državnoj arhivi NRBiH...“¹⁷ Ovom Uredbom je započeo rad Orijentalnog instituta, te potom i rad institutskog Arhiva koji je prvobitno bio raspoređen u Arhivsko-istorijsko odjeljenje sa Turskim arhivom,¹⁸ kasnije preimenovano u Odjeljenje za osmanistiku,¹⁹ Odjeljenje za dokumentaciju,²⁰ Odjeljenje za biblioteku i dokumentaciju te od 2014. ponovo u Odjeljenje za dokumentaciju.²¹

Do zasnivanja radnog odnosa Medžide Selmanović i Fehima Spahe u oktobru 1966. godine, u Arhivu Orijentalnog instituta značajan dio radnog vijeka proveli su poznati orijentalisti/osmanisti: Muniba Spaho,²² dr. Ahmed Aličić²³ i dr. Džemal Čehajić,²⁴ na čelu sa profesorom Hamidom Hadžibegićem,²⁵ koji je bio šef arhivističkog odjeljenja u novoosnovanom Orijentalnom institutu.

Medžida Selmanović je posao arhiviste, te potom i višeg arhiviste, obavljala do kraja 1985. godine, kada je izabrana u naučno zvanje asistent-istraživač osmanista pri Odjeljenju za dokumentaciju Orijentalnog instituta.

Nepune dvije decenije rada u Arhivu, Medžida Selmanović je zajedno sa kolegom Fehimom Dž. Spahom²⁶ (1943–1993) radila na obradi obimne arhivske, originalne, mikrofilmovane i fotokopirane građe.²⁷ Pojedinačni dokumenti su inventarisani, izrađivana su regesta za svaki pojedinačni predmet, te hronološke i tematske

17 Isto.

18 Opširnije: Hadžibegić, 1961, 205.

19 Opširnije: Spaho, 1976, 45.

20 Zlata, 2015, 10.

21 Isto, 16.

22 Korkut-Spaho – Šiljak, 1999, 75–104; Kasumagić, 2008, 63.

23 Nametak, 2014, 7–9; Kasumović, 2016, 17–22; Husić, 2016, 23–30; Duranović, 2016, 31–35. Vidjeti bibliografiju radova: Kasumović – Bavčić, 2014, 261–269.

24 Opširnije: Beglerović, 2016–2017, 13–29; Gačanin, 2019, 350–359. Vidjeti bibliografiju radova: Bavčić, 2012, 461–466.

25 Maslo – Hatibović, 2022, 172.

26 Nametak, 1995, 9–11.

27 Osim originalne arhivske građe Orijentalnog instituta koja je uništena 17. maja 1992. godine tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, stradale su i inventarske knjige sa registama, na čijoj su izradi godinama radili Muniba Spaho, Ahmed Aličić, Džemal Čehajić, Fehim Dž. Spaho i Medžida Selmanović. Više: Maslo, 2023, 60. Vidjeti i bilješke 16, 17 i 18.

kartoteke, kao i kartoteke za vlastita imena i geografske pojmove.²⁸ Sva ova građa je bila podloga za nastanak brojnih naučnih studija, u svijetu priznatih osmanista.²⁹ U ediciji *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia* do danas je objavljeno 13 izdanja nastalih upravo na ovoj arhivskoj građi, nažalost, u nepovrat izgubljenoj 17. maja 1992. godine.³⁰ Značajan broj izdanja i radova zasnovanih na arhivskoj građi Arhiva Orijentalnog instituta objavljen je u ediciji *Posebna izdanja* i u časopisu *Prilozi za orijentalnu filologiju*.³¹ Osim historičara-osmanista, dokumente Vilajetskog arhiva koji su do agresije na Bosnu i Hercegovinu čuvani u Orijentalnom institutu koristili su i drugi istraživači i objavljivali brojne radove na osnovu te građe.

Tokom svih godina rada na obradi različite historijske građe, Medžida Selmanović je savladala čitanje osmanskog jezika, te tako otvorila vrata naučnom pristupu i obradi osmanskih dokumenata, njihovom „dešifriranju“ i prevođenju. Rezultati njenog rada, djelimično prezentirani u radovima objavljenim u časopisu *Prilozi za orijentalnu filologiju*, predstavljaju značajan doprinos istraživanju historije Bosne pod osmanskom upravom.

Istraživački rad

U radu Medžide Selmanović posebno se ističe njen doprinos obradi i prevođenju defterâ i sidžila, te istraživanjima iz oblasti diplomatike i paleografije. Zapaženo je njeno interesovanje za islamsku umjetnost i minijaturu osmanskog perioda do kraja XVI stoljeća, ispoljeno u nekoliko kraćih radova.

Zajedno sa dr. Ademom Handžićem, obradila je i izvršila naučnu transliteraciju osmanskog originala izvora *Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine*.³² Detaljnije podatke o radu na ovom defteru

28 O sadržaju Arhiva prije stradanja 17. maja 1992. godine, opširnije: Spa-ho, 1976, 48-51.

29 Isto, 55.

30 Opširnije: Filipović, 1992, 30–31; Nametak, 1994, 29–30; Riedlmayer, 2001, 274, 282, 283, 284; Riedlmayer, 2002, 112, 123, 124; Gazić, 2015, 18–22.

31 Vidjeti bibliografiju: Bavčić – Hatibović, 2021.

32 AOIS - Arhiv Orijentalnog instituta UNSA, Sarajevo – Acta Ottomanica, Inv. No. 22/OIS St. Prev. OIS 3/a-g, transliteracija Detaljnog popisa Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine. 7 fascikala uvezanih (a-g) = pp. 1-1141. Pročitala i priredila mr Medžida Selmanović, 1978 (na naslovnoj

saznajemo iz njene *Bibliografije*, priložene uz prijavu na *Konkurs za reizbor u zvanje istraživač-saradnik-osmanista*,³³ u kojem pojašnjava da je rad na defteru „započet na osnovu latiničkog prepisa koji se nalazi u Arhivu B-H u Sarajevu dok se ne pribavi snimak originala iz Arhiva u Istanbulu.“ Još nekoliko navoda, ponuđenih široj čitalačkoj javnosti, o radu na ovom defteru sadrže i objavljeni članci u časopisima *Biljeg Srebrnika*³⁴ i *Baština Sjeveroistočne Bosne*.³⁵

Slijedeći defter, *Defter za Bosanski sandžak iz 1528-1530.*, koji je obrađivala samostalno, završila je najvjerovatnije koncem 2002. godine.³⁶ Njen prijevod ovog deftera u rukopisu pohranjen je u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu.³⁷ Vrijednost tog posla ogleda se u činjenici da je prijevod deftera u rukopisu poslužio istraživačima kao važan historijski izvor. Za svoje radove su ga koristili, između ostalih, i Jusuf Mulić³⁸ i Fazileta Hafizović.³⁹

U *Izvještaju o radu na Defteru za Bosanski sandžak (1528-1530)* do kraja marta 1999. godine,⁴⁰ koji je podnijela Naučnom vijeću

strani). Uporedi sa bilješkom 12.

- 33 AOIS-PD, „Prijava na *Konkurs za reizbor u zvanje istraživač-saradnik-osmanista*“, br. 02-80/99, Sarajevo, 26 maja/svibnja 1999.
- 34 Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine: original u Bašbakanlik Aršivi u Istanbulu, Tapu Tahrir Defter No. 260 (BBA TD 260), prevela mr. Medžida Selmanović, *Biljeg Srebrnika* 2, Srebrenik 2004, 54–87.
- 35 Bećarević, 2013, 72. (Bilješke 5 i 6 :“ /popis Zvorničkog sandžaka 1548. godine, rukopis Medžide Selmanović/“ i 73 (Bilješka 7 : „sve podatke vezane za popis 1548. godine, dobio sam od Medžide Selmanović iz Sarajeva...“)
- 36 AOIS-PD, „Odluka o prestanku Ugovora o radu“, br. 03-116/02, Sarajevo, 31.12.2002., prema kojoj je „dana 16.08.2002. sklopila (...),“Ugovor o radu na određeno vrijeme do 31.12.2002. (do završetka projekta Defter za Bosanski sandžak iz 1528.-30. godine)“.
- 37 AOIS UNSA – Acta Ottomanica, Inv. No. 20/OIS St. Prev. 1/a-g, prijevod Detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1528-1530. Uneseno u djelovodni protokol Orijentalnog instituta 2003. godine, pod brojem 02-24/03-03-02-2003, 7 fascikla (a-g) = pp. 1-1092. Prevela i priredila Medžida Selmanović.
- 38 Mulić, 2001, 40.
- 39 Hafizović, 2010, 239. (Bilješka 42: BOA, TD No. 157. Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1528-30. god., prijevod Medžide Selmanović, u rukopisu).
- 40 AOIS-PD, „Izvještaj o radu na Defteru za Bosanski sandžak (1528-1530) do kraja marta 1999. godine“, Sarajevo, 30.03.1999. (Izvještaj

Orijentalnog instituta (30.03.1999), navela je da se „obrada ovog deftera vrši sa fotokopija, a original (...) nalazi u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu (KOD TD 157),“ te da sadrži: hassove padišaha, hassove sandžakbega Bosne, zeamete sandžaka Bosne i timare sandžaka Bosne.

Nadalje, u istom *Izveštaju* iznosi podatke kako originalni defter ima 1.080 stranica, dok prijevod na bosanski jezik ima oko 2.500 stranica teksta. Ukazuje na poteškoće sa kojima se susretala tokom čitanja teksta zbog mrlja na fotokopijama i, pri tom, ističe da je nužno ponoviti snimanje desetak stranica sa originalnog deftera. Pored navedenog pojašnjava svoje opredjeljenje za transliteraciju originalnih geografskih pojmova i ličnih imena, koje je u bilješkama navodila uporedo, originalno ispisane pojmove u defteru i pojmove prema današnjoj upotrebi (npr. Dlamoč/Glamoč ili Istipan/Stipan). Pri tom navodi da su pojmovi koji su se odnosili na administrativne, vojne i vjerske funkcije, kao i za nazive zanata u prijevodu transliterirani u skladu sa originalnim nazivima, te da je stoga za planirano objavljivanje prijevoda deftera predviđena izrada pratećeg rječnika termina za spomenute funkcije, kao i za nazive zanata. U najnovije vrijeme na Orijentalnom institutu vrše se pripreme za objavljivanje prijevoda navedenog deftera.

U Referatu *Komisije za pripremanje prijedloga za izbor u zvanje asistent-istraživač osmanista u Odjeljenju za dokumentaciju*,⁴¹ od 16. decembra 1985. godine, koji potpisuju eminentna imena iz oblasti osmanistike dr. Fehim Nametak,⁴² mr. Ešref Kovačević⁴³ i Salih Trako,⁴⁴ nalazimo podatak da je Medžida Selmanović započela rad na bosanskom defteru iz 1540–1542. godine koji se hronološki nastavlja na prethodni defter iz 1528–1530. godine. Nije poznato da li je okončano prevođenje ovog deftera, kao ni mjesto njegovog pohranjivanja.

U *Opisu radova*, priloženom uz Prijavu na objavljeni konkurs u Službenom listu SR BiH br. 31 za reizbor u zvanje asistenta-istraživača-

svojeručno potpisan, nije protokolisan).

41 AOIS-PD, „Savjetu Orijentalnog instituta u Sarajevu: Referat“, Sarajevo, 16. decembra 1985. (Referat svojeručno potpisali dr. F. Nametak, mr. E. Kovačević i S. Trako, nije protokolisan).

42 Ljubović, 2004, 9–14; Vidjeti bibliografiju radova: Lavić – Muminović, 2003, 311–358.

43 Nametak, 1996, 9–11; Dervišević, 2016, 443–453.

44 Nametak, 2010, 7–10; Gačanin, 2021, 36–41. Vidjeti bibliografiju radova: Bavčić, 2010, 265–277.

osmaniste (stavka pod rednim brojem 2),⁴⁵ Medžida Selmanović je navela: „Samostalno sam obradila sidžil grada Jajca iz 1692-94. godine. Sa uvodnom studijom rađenom na osnovu izvornog materijala, prevod i obrada ovog sidžila treba da bude posebno izdanje“. Sudbina ovog prijevoda također nije poznata. Ratnim zbivanjima u Bosni i Hercegovini (1992-1995) zaustavljen je i ovaj projekat, kao i mnogi drugi u istraživačkim planovima Instituta.

Proučavanje osmanske diplomatike

U prvom naučnom radu Medžide Selmanović *Ferman – diplomatički osvrt*⁴⁶ predstavljen je razvojni put sultanskog dokumenta – fermana. Sam *ferman* je pratio razvitak Osmanskog carstva, koji je prvobitno bio sultanski dokument *biti* (pismo), te je „služio i kao zapovijed *ferman* i kao diploma *berat* i kao pismo *mektub*“.⁴⁷ Izraz *ferman* vodi porijeklo iz perzijskog jezika (inf. gl. *fermuden* – zapovijedati) kojeg su koristili susjedni Ilhanidi, a od njih preuzeli Osmanlije. Osmanlije su za tu vrstu dokumenta koristili i termin *emr-i şerif* – časna zapovijed, dok su neki narodi, za iste sultanske dokumente, koristili termine *tevkîr* (*tawqîr*) i *yarlig*.⁴⁸

Autorica dalje u radu detaljno analizira sastavne dijelove sultanskog dokumenta *fermana*, odnosno dokumenta *biti* i nudi ekvivalente iz zapadne diplomatike, na latinskom jeziku. Analizom strukture oba dokumenta, *fermana* i *bitija*, Medžida Selmanović zapaža da je njihova unutrašnja struktura uglavnom ista, izuzev diplomatičkih dijelova koji su se „razvijali i bogatili novim sadržajima, kao, na primjer, *inscriptio*, dok nisu dobili konačnu formu u kanunnami Mehmeda Fatiha“.⁴⁹ U poređenju sa dokumentima zapadne provenijencije ni *ferman* ni *biti* nisu sadržavali *invocatio* – obraćanje Bogu, što nije slučaj sa drugim sultanskim dokumentima koji su sadržavali *invocatio* barem u formi riječi *huve* (*On = Allah*). Oba dokumenta, kao i druga sultanska dokumenta

45 AOIS-PD, „Prijava na konkurs objavljen u Službenom listu SR BiH br. 31 od 31.10.1985. g.“, br. 03-437/1, Sarajevo, 18. 11. 1985. (uz prijavu priložene: biografija, bibliografija objavljenih radova i opis radova koji su u toku).

46 Selmanović, 1978, 115–129.

47 Isto, 115.

48 Isto, 116.

49 Isto, 117.

(berat, kanunname) su iznad teksta imali *tugru* (kaligrafski ispisan potpis sultana), koja je u *bitiju* bila jednostavnija, za razliku od *fermana*, u kojem je bila proširena tako što se pored imena sultanovog oca dodavala „titula *han* i na kraju izraz *muzaffer dâima* (uvijek pobjedonosan)“.⁵⁰ Što se tiče ostalih dijelova, sultanski dokumenti sadrže sve segmente kao i zapadni dokumenti: *inscriptio* (imenovanje onoga kome je upućen dokument); *narratio* (razlog izdavanja dokumenta); *dispositio* (naredba po kojoj treba postupiti) nakon koje su slijedile ustaljene formule *clausulae finales* koje „mogu biti: manje formule kojima se garantuje pravni čin, *sanctio* koji izriče prijetnju i kaznu, i *corroboratio* koji najavljuje sredstva i način koji pravnom činu osigurava trajnost i učinak,“⁵¹ te na kraju dokumenta *datatio* (datum i mjesto izdavanja). Nakon navedenih sastavnih dijelova *fermana/bitija*, autorica u nastavku rada detaljno opisuje dijelove *fermana*, sa svim pojedinostima koje daje na uvid u originalnom tekstu i u prijevodu. U objašnjenjima na primjerima *inscriptia* navodi se da je *inscriptio* stilizovan „za svakog funkcionera prema rangu i funkciji koju je obavljao“.⁵² Tako navodi primjere *inscriptia* (originale i prijevod) za velikog vezira, za šejhulislama i kadiaskera, potom za defterdara, za paše, za sandžakbega, za janjičarske age i grupu dvorskih aga (*üzengi ağaları*). Uz to tvrdi da u „*fermanima* koji se odnose na naše područje [današnje Bosne i susjednih zemalja] često susrećemo *inscriptio* za beglerbega“ koji se „u nešto izmijenjenom obliku upotrebljavao i za sandžakbega“.⁵³ Pri tom navodi, da se *inscriptio* za kadije, odnosno sudsko-izvršne organe, dijeli prema visini plate, dok su učenjaci i muderrisi u medresama imali zasebna *inscriptia*.

U slučaju državnika stranih zemalja sa kojima je osmanska vlast imala diplomatske odnose, autorica navodi da je mletački dužd imao zaseban *inscriptio*, a članovi Habzburške monarhije dva različita *inscriptia*, da se svaki *inscriptio* završavao dovom (*du'ā*), odnosno molitvom upućenom Bogu za trajnost nabrojanih vrlina svakog funkcionera odnosno vladara, te da su forme dove „ustanovljene kanunnamom Mehmeda Fatiha“⁵⁴ formulisane prema rangu velikodostojnika ili različitih službenika, s tim da je dova (*du'ā*) za kršćanske vladare imala drugačiju stilizaciju. Pri

50 Isto, 116.

51 Isto, 117, prema: Stipišić, 1972, 150.

52 Selmanović, 1978, 118.

53 Isto, 120–121.

54 Isto, 123.

tom ističe da se dalji tekst fermana nastavlja *narratiom* (naql, iblağ) koji počinje ustaljenom rečenicom u prijevodu: „kada dođe visoki sultanski znak neka se zna sljedeće...“,⁵⁵ na osnovu kojeg se fermani u svrhu analize mogu razvrstati u četiri kategorije, u zavisnosti od povoda njihovog izdavanja. Prethodno nabrojane kategorije fermana autorica je opisala sa svim detaljima, navodeći konkretne primjere uz obrazloženje povoda njihovog izdavanja. Treću skupinu fermana je označila značajnom „za praćenje istorijskog događaja“, jer se „hronološkim redom izdavanja fermana mogu pratiti istorijska zbivanja”.⁵⁶ Četvrtu skupinu fermana (*tevcih fermana* ili *zapt fermana*) označuje kao fermane „kojima se nekome nešto dodjeljuje, odnosno oduzima”.⁵⁷ Pored „tipskih fermana i utvrđenih fiktivnih grupa”⁵⁸ autorica navodi još neke vrste koje je teško klasificirati u neku od navedenih kategorija. Nadalje ističe da se u *dispositiu*, narednom tekstualnom dijelu fermana, „daje (...) rješenje u pogledu predmeta iznesenog u *narratiu*“, da *dispositio* „suštinski nije uvijek konačna odluka nego (...) u većini slučajeva uputstvo kako treba postupiti ili samo zapovijed određenim funkcionerima ili funkcioneru kako treba, odnosno mora postupiti...“,⁵⁹ te da se u fermanima koji se odnose na sudske procese najčešće poziva na šerijatske zakone. Uz to navodi da je na kraju teksta fermana istaknuta formulacija (*corroboratio*) u prijevodu: „(tako da znate (znaš, znaju) na moj časni znak da se oslonite (osloniš, oslone)“,⁶⁰ da se prisustvom tugre u tekstu *tevkî' refî hümâyûn* (uzvišeni sultanski znak) „...skreće pažnja na važnost dokumenta“,⁶¹ a u okviru teksta *corroboratia* terminom *alamet-i şerif* (časni znak) osigurava provođenje pravnog čina u djelo. Nadalje navodi da je u slijedećem segmentu fermana bio sadržan datum (dan, mjesec i godina po hidžri) i mjesto izdavanja fermana (donji lijevi ugao dokumenta), na čijoj se poledini nalazio *conscriptio*, „paraf lica kojim se ovjerava vjerodostojnost dokumenta, a naziva se *kuyruklu imza* (repati potpis)”.⁶²

Posebno značajan naučni rad iz oblasti diplomatike predstavlja

55 Isto, 124.

56 Isto, 125.

57 Isto.

58 Isto.

59 Isto.

60 Isto, 126.

61 Isto, 126.

62 Isto, 126.

studija *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici*.⁶³ Ova studija je skraćena verzija autoričinog magistarskog rada. I prema riječima autorice, ta studija je izuzetno značajna, jer je „najtješnje povezana sa razvitkom osmanskog feudalizma i timarskog sistema. Poznavanje te isprave - prema njenoj ocjeni - važno je za izučavanje osmanskog perioda historije naše zemlje, jer je uspostavljanjem osmanskog feudalizma i timarskog sistema berat u neku ruku zauzeo mjesto naše povelje”.⁶⁴ Podvlačeći značaj ovog rada, Ramiza Smajić ističe „znanstveni senzibilitet“ Medžide Selmanović, jer je do pojave njenih studija koje je „posvetila upravo diplomatskom prikazu fermana i berata u arhivistici“ naša javnost „dugo oskudijevala cjelovitim informacijama ove vrste“, „iako su inostrani znanstvenici, poput İ. H. Uzunçarşılıja ili F. Babingera, već odavno imali u svojim bibliografijama studije posvećene diplomatskim prikazima određenih vrsta dokumenata, odnosno njihovih dijelova (...)”.⁶⁵

Da bi čitaocu približila razloge pojave berata, Medžida Selmanović je rad koncipirala tako što je kratkim prikazom karakteristika osmanskog feudalizma naspram zapadnoevropskog i bizantijskog feudalnog sistema predočila razlike između tih sistema i konstatovala da je osmanski feudalac u odnosu na zapadne i bizantijske feudalce uživao u svom lenu i materijalnim dobrima sa tog posjeda u vidu rente, određeno vrijeme, i da „nije bio apsolutni gospodar toga lena,“⁶⁶ jer je „Vrhovno pravo na zemlju pripadalo (...) sultanu”.⁶⁷ Polazeći od berata, koji je „fundamentalni dokumenat ovog klasnopošjedovnog sistema,“⁶⁸ u daljem tekstu, uporedo sa historijskim pregledom „nastanka i razvitka timarskog lena“⁶⁹ obrazlaže historijski razvoj „*berata* kao vitalne isprave kojom se reguliraju prava posjednika lena na uživanje timara,“⁷⁰ te utvrđuje sličnosti i razlike između fermana i berata. U detaljnom prikazu berata autorica ističe da berat, za razliku od fermana posjeduje *invocatio* – obraćanje Bogu koji je redovno

63 Selmanović, 1986, 169–209.

64 Isto, 207.

65 Smajić, 2003, 252.

66 Selmanović, 1986, 169.

67 Isto, prema: Sućeska, 1974, 100.

68 Selmanović, 1986, 170.

69 Isto, 206.

70 Isto.

postavljen iznad tugre, da je „*tugri* (...) na beratu dat svečani izgled“, da se „njenom ispisivanju (...) posvećivala velika pažnja“, što pokazuju „polja slova iluminirana zlatnom bojom”.⁷¹ Primjećuje da, za razliku od fermana, u beratu nema *inscriptia* (imenovanja onoga kome je upućen dokument), da je *narratio* (razlog izdavanja dokumenta) koji počinje „uobičajenim uvodnim rečenicama...: zapovijed časnog znaka je slijedeća...” u više srodnih formi bio raznolik, jer se „berat dodjeljivao u razne svrhe”.⁷² Ističući utjecaj društvenih, ekonomskih, etničkih i regionalnih karakteristika osmanskog društva, autorica prema narratiu dijeli berate na: lenske berate (berate o dodjeli zemljišta na uživanje) koji mogu biti *tahvil*⁷³ (prenosni dokument o preuzimanju posjeda sa jednog na drugog posjednika) ili *mahlul*⁷⁴ (dokument o preuzimanju upražnjenog posjeda), potom na *muafiyet-berate* (berate o oslobađanju od izvjesnih obaveza),⁷⁵ *imtiyaz-berate* (berate za oslobađanje poreza za visoke državne službenike), berate za povlastice (berât-i *terhânî*),⁷⁶ kao i berate o imenovanju službenika u različite službe pod posebnim nazivima.⁷⁷ Autorica primjećuje da se slabljenjem osmanske države i promjenom društvenih odnosa u društvu u njoj mijenjaju vrste berata, da se, dakle, prema narratiu „razlikuju (...) berati za malikânu - doživotni zakup državnih dobara, zatim za mukat'u – zakup ubiranja državnih poreza, carina i drugo“, te berati za iltizam koji reguliraju „zakup bilo čega”.⁷⁸ Pri tom posebno podvlači njihov značaj u funkciji reguliranja „diplomatskih odnosa osmanske države sa drugim državama(...)”.⁷⁹

Nadalje ističe da slijedeći „sastavni dio berata (...) *dispozicija* – *hüküm emr*“ (naredba po kojoj treba postupiti) „počinje uglavnom kao i u fermanu izrazom: (...) ja naređujem da... ili (...) ovaj sultanski berat sam izdao i naređujem da...”,⁸⁰ da „koroboraciju imaju svi berati, odnosno svi sultanski dokumenti koji na početku teksta imaju sultanski

71 Isto, 183.

72 Isto, 183–184.

73 Isto, 185, prema: Filipović, 1952, 239–247.

74 Isto.

75 Selmanović, 1986, 185.

76 Isto, prema: *Türk Ansiklopedisi*, 1953, 143.

77 Više o tome: Selmanović, 1986, 185–186.

78 Isto, prema: Sućeska, 1960, 111–142.

79 Selmanović, 1986, 186.

80 Isto, 186–187.

znak, tugru (...)“ , da se datacija „nastavlja na završnu odredbu (...)“ i da je „mjesto izdavanja dokumenta (...) , kao i kod drugih dokumenata, u donjem lijevom uglu”.⁸¹ Nakon brižljivo provedene analize i fermana i berata, autorica jasno i pregledno prezentira razliku među njima, s obzirom na namjenu njihovog izdavanja, konstrukciju diplomatske elaboracije, tretman izloženih predmeta i njihovu strukturu, zajedničke dijelove: tugru, naraciju, dispoziciju i finalne klauzule, te finalnu inskripciju u fermandu, kao logičkoj posljedici njegove namjene.⁸²

U nastavku teksta autorica se osvrće na berate beglerbega,⁸³ izdavane u našim krajevima koji su bili pod osmanskom vlašću. U poglavlju *Berat kao javna isprava* iscrpno obrazlaže proces formiranja berata, sadržan u dvjema fazama: prvoj, koju su „sačinjavali poslovi koji prethode pravnom činu, pravni čin i naredba da se sastavi berat“, te drugoj, koju čine „poslovi ispisivanja berata, provjera ispisanog teksta i drugi popratni poslovi”.⁸⁴ S obzirom da je Osmansko carstvo bilo islamska država, u poglavlju *Berat i šerijatsko pravo* autorica objašnjava suštinski utjecaj šerijatskog prava i njegovu primjenu u pravnim i upravnim postupcima, na temelju „propisa koji su izvedeni iz Kur’ana, suneta, idžme i kijasa”.⁸⁵ Citirajući Mehmeda Begovića, navodi da su „vladari osmanske države usvojili (...) propise sunitskog pravca u kome su opet egzistirale četiri škole, pa su uz izvjesne primjedbe i ispravke u primjeni prihvatili hanefijsku školu”.⁸⁶ Pri tom zapaža da se, za razliku od fermana u kojem se šerijat direktno primjenjuje, „na većini berata šerijat (...) samo u principu odražava“, te da je njegova „nešto šira primjena“ zastupljena „samo u slučajevima koji su direktno povezani sa njim”.⁸⁷

Nadalje u radu precizno analizira paleografske osobine berata, vrstu i pripremu korištenog papira. Posebnu pažnju posvećuje ukrasima kojim su se oblagali berati. Potom se osvrće na izgled, odnosno način pohranjivanja berata u obliku svitka. Slikovito opisuje boje i vrste pisma kojim su ispisivani berati, te u poglavlju *Jezik i stil isprave*⁸⁸

81 Isto, 188–189.

82 Isto, 189–190.

83 Isto, 191.

84 Isto, 195.

85 Isto, 196.

86 Isto, 197, prema: Begović, 1976, 144.

87 Selmanović, 1986, 197.

88 Isto, 200–201.

iznosi temeljne informacije o primjenjivanom kitnjastom stilu jezika koji je zadavao teškoće u određivanju smisla tokom čitanja i prevođenja s klasičnog turskog jezika, ističući, pri tom, da su berati i fermanni u rjeđim slučajevima pisani staroslavenskim i grčkim jezikom, te za istočno područje arapskim, perzijskim, ujgurskim i drugim jezicima. U poglavlju *Estetsko-likovni osvrt*⁸⁹ detaljno opisuje dijelove berata, raspored i veličinu ukrasa, ljepotu i izgled tuge na dokumentu, te analizira skromnije berate (u pogledu upotrebe boje i ukrasa), koje su izdavali beglerbegovi u odnosu na one koje je izdavala centrala vlast. U radu je izložena koncizno formirana *Evoluciona shema*⁹⁰ nastanka fermana i berata, u formi sažetog predstavljanja njihove geneze. Završnom dijelu rada priložen je *Zaključak* i *Rezime* na bosanskom i engleskom jeziku. Kritičko analiziranje berata sažeto je obrazloženo u *Zaključku*, kao historijska potreba osmanskog sistema i kao historijsko svjedočanstvo o funkcionalnoj podudarnosti sa tipom javne isprave u zapadnom feudalnom sistemu.⁹¹

Proučavanje islamske umjetnosti

Osim radova objavljenih u svojstvu *istraživača-osmaniste* te *istraživača-saradnika-osmaniste*, Medžida Selmanović je objavila i dva rada iz oblasti islamske minijature.

Rad pod naslovom *O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana*⁹² bavi se opisom minijature Osmana Nakkaša, znamenitog majstora minijature, porijeklom iz Bosne. Nakkašova minijatura opisuje scene iz Kosovske bitke, tačnije čin ubijanja sultana Murata i pogubljenje Miloša Obilića. Ova minijatura se nalazi u čuvenoj Hünernami, knjizi životopisa sultana, koju je pisao, također, jedan Bosanac, Sinan, sin Mehmedov.

Drugi rad *Neke minijature jugoslavenskih zemalja autora Nasuha Matrakija* predstavlja referat izložen na IV kongresu Saveza društava istoričara umjetnosti Jugoslavije, koji je održan u Sarajevu maja mjeseca 1985. godine. Zbornik radova sa ovog kongresa nije štampan,⁹³ te je

89 Isto, 201–202.

90 Isto, 203–204.

91 Isto, 205.

92 Selmanović, 1984, 295–299.

93 Zahvaljujem se dr. Olgi Zirojević iz Beograda, kolegi Nenadu Filipoviću i kolegici Andrei Dautović iz Zemaljskog muzeja BiH, na pomoći i provjeri podataka u vezi sa štampanjem ovog zbornika.

rad kasnije objavljen u *Prilozima za orijentalnu filologiju* pod izmijenjenim naslovom *Matrakçı Nasuh u domeni osmanske minijature*.⁹⁴ U uvodnom dijelu rada autorica daje podatke o nastanku i razvoju minijature, kao posebne likovne forme, te pojašnjava složenost i okolnosti njenog nastanka, kao svjedoka razvitka sveukupne istočnjačke kulturne tradicije. U nastavku ove studije izneseni su biografski podaci o ovom znamenitom učenjaku bosanskog porijekla, koji je, osim ostavljenih brojnih djela iz područja historije, geografije i matematike, bio poznat i kao istaknuti autor brojnih minijatura. Nakon temeljnih informacija o okolnostima koje su utjecale na likovni izraz slikarstva tursko-osmanske minijature, M. Selmanović upoznaje čitaoca sa Nasuhom u ulozi slikara tursko-osmanske minijature, ističući u sažetom obliku osobenosti minijatura koje prate „Sulejmanovu vojsku u pohodu na Mađarsku,“⁹⁵ s prikazanim mjestima u Srbiji i Slavoniji kroz koje je prošla vojska u vrijeme pohoda (1542–1543). Navedeni rad je ilustriran sa četiri snimka obrađenih minijatura koje predstavljaju ilustracije čuvene Süleymannâme.

U kontekstu zanimanja za islamsku umjetnost, treba spomenuti i njen angažman na pisanju elaborata o islamskoj umjetnosti u našoj zemlji za potrebe iranske ambasade. Prema navodima Medžide Selmanović, u prilogu prijave na konkurs za reizbor asistenta istraživača-osmaniste,⁹⁶ saznajemo da je „zadužena od direkcije Orijentalnog instituta, uradila (...) elaborat o islamskoj umjetnosti na našem tlu Republičkom zavodu za međunarodnu, naučno-tehničku i kulturno-prosvjetnu saradnju kome se obratila iranska ambasada sa molbom da se taj elaborat uradi“. Autorica pri tom navodi da je „ovaj zadatak iziskivao (...) dosta rada i vremena u više drugih ustanova“.⁹⁷ Vrijeme izrade elaborata nije navedeno, te na osnovu datuma prijave na konkurs (novembar 1985. i godine objavljivanja članka iz oblasti islamske umjetnosti *O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana*⁹⁸ (1984) i učešća na IV Kongresu saveza društava istoričara umjetnosti Jugoslavije (maja 1985. u Sarajevu),⁹⁹

94 Selmanović, 1991, 383–392.

95 Isto, 385.

96 AOIS-PD, „Prijava na konkurs objavljen u Službenom listu SR BiH br. 31 od 31.10.1985. g.“, br. 03-437/1, Sarajevo, 18.11.1985. (Prilog uz prijavu: *Opis radova*, stavka 5).

97 Isto.

98 Selmanović, 1984, 295–299.

99 AOIS-PD, „Prijava na konkurs objavljen u Službenom listu SR BiH br.

pretpostavljamo da je elaborat rađen, najvjerovatnije, tokom 1984-1985. godine.

Ostali radovi Medžide Selmanović obuhvataju historijske teme. Rad pod naslovom *Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni*¹⁰⁰ saopćen je na naučnom skupu „Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu“, održanom od 7. do 9. marta 1991. godine, povodom četrdesete godišnjice postojanja Orijentalnog instituta. U radu je autorica ukazala na proces širenja islama kod nemuslimanskog stanovništva u Bosni, odnosno na osmansku politiku, koja je „plaćajući lojalnost i podršku vlaškoj etničkoj masi obradivom zemljom i raznim privilegijama na račun slavenske etničke mase (...) obezbijedila snažno uporište”.¹⁰¹ Na taj način je „vješto vođenom i dobro osmišljenom politikom na tlu bosanskog teritorija, sa vrha tursko-osmanskog feudalnog društva“ uspostavljena tursko-osmanska vlast u potpunosti, koja je zahvaljujući ostvarenjima takve politike omogućila „uklapanje teritorija i dijela njenog stanovništva u korištenju *erazi-miri*¹⁰² i osigurala uporište vlasti u islamizovanom dijelu bosanskog sandžaka”.¹⁰³

Tema druga dva rada iz ove oblasti odnosi se na grad Jajce u 16. stoljeću. Naslov prvog rada je *Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka*.¹⁰⁴ Autorica se u ovom radu bavi društvenim procesima koji su se odvijali u Jajcu od perioda srednjovjekovne bosanske države sve do uspostave osmanske vlasti u njemu. Kratkim analizom burnih historijskih događanja prije dolaska Osmanlija, upoznaje nas sa transformacijom Jajca iz „oblika srednjovjekovnog grada u oblik grada sa orijentalnim obilježjima”¹⁰⁵ u kojem osnovno stanovništvo većinom vodi porijeklo iz seoskih sredina, tako da je i kompletna privreda služila selu i potrebama seoskog stanovništva, te da se u čaršiji, kao gradskoj jezgri sa formiranim mahalama kao stambenim četvrtima, odvijao sav „društveni i duhovni život grada Jajca (...)”.¹⁰⁶

31 od 31.10.1985. g.“, br. 03-437/1, Sarajevo, 18.11.1985. (Prilog uz prijavu: *Opis radova*, stavka 10).

100 Selmanović, 1991, 83–97.

101 Isto, 96.

102 Šire o terminu *erazi-miri*, kao obliku državne svojine na zemlju koju je koristio samo sultan u: Sućeska, 1965, 25.

103 Selmanović, 1991, 94.

104 Selmanović, 1995, 155–190.

105 Isto, 189.

106 Isto.

U drugom radu pod naslovom *Jajačka nahija u Opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine*¹⁰⁷ predstavljen je prijevod prvog cjelovitog popisa ove nahije. Autorica ističe da je Jajačka nahija formirana „nakon konačne uspostave osmansko-turske vlasti“, u ovom dijelu Bosne, te da je u popisnom registru za Bosnu iz 1562. godine predstavljena etnička struktura stanovništva, „stepen urbanog i privrednog razvoja nekih naselja i društveno-politički i ekonomski odnosi”.¹⁰⁸ Nadalje navodi da je u okviru nahije i Gazi Husrev-begov vakuf u mjestu Dnoluci (Idnoluka), koji je Gazi Husrev-beg uvakufio za potrebe izdržavanja imareta (dobrotvorne kuhinje) u Sarajevu. U radu je priložena karta Jajačke nahije iz XVI vijeka¹⁰⁹ te faksimili *Opširnog popisa za bosanski sandžak iz 1562. godine*¹¹⁰ koji se odnose na Jajačku nahiju.

Dodatak biografiji

Nemoguće je govoriti o Medžidi Selmanović, a ne sjetiti se njene privrženosti svojim najbližim, bratu Abdulmedžidu-Džitku, njegovom sinu Osmanu, a naročito amidži Behaudinu Selmanoviću, poznatom bosanskohercegovačkom slikaru. O tome svjedoče uvodne riječi Predgovora historičarke umjetnosti Melihe Husedžinović u katalogu izložbe slika Behaudina Selmanovića: „Usamljen skoro kao kakav pustinožitelj, okružen uglavnom porodicom brata Šefkije i još nekolicinom prijatelja koji su duboko vjerovali u njega, Behaudin Selmanović – Selman je za jedino utočište i pribježište imao svoje slikarstvo.”¹¹¹ Medžida Selmanović je, slijedom svoga oca Šefkije – gotovo svu svoju energiju ulagala u borbu za osiguranje i smještaj legata svoga amidže. Pregovore njenog oca sa gradskim vlastima prekinula je njegova smrt 1979. godine, a Medžida i njen brat su nastavili očev započeti posao. Nažalost, ni do danas nije riješeno pitanje legata ovog velikog slikara.¹¹² Jedino je povodom stogodišnjice rođenja održano „najreprezentativnije i najznačajnije cjelovito predstavljanje opusa Behaudina Selmanovića (...) u organizaciji Bošnjačkog instituta – Fondacije Adila Zulfikarpašića

107 Selmanović, 1996, 207–278.

108 Isto, 207.

109 Isto, 259.

110 Isto, 260–278.

111 Husedžinović, 1987, 9.

112 Opširnije u: Abadžić-Hodžić, 2019, 155.

u Sarajevu 2015. godine”.¹¹³ Aida Abadžić Hodžić ističe da „najveći dio Selmanovićeovog opusa potječe iz porodične zbirke (za koju se do smrti brinuo njegov bratić Abdulmedžid) jer se slikar nerado i teško odvajao od svojih slika”.¹¹⁴

Amanet koji je Medžida preuzela na sebe nije napustila ni u najtežim danima agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995). Brižljivo je čuvala njegove slike, u sjećanjima na dane iz djetinjstva, jer je ovaj istaknuti slikar „najveći dio života (...) proveo u zajednici s bratom Šefkijom, njegovom suprugom, punicom te djecom: kćerkom Medžidom i sinom Abdulmedžidom u kući na Višnjiku (...) u Sarajevu”¹¹⁵ brinući o njima sa puno pažnje.

Zaključak

U radu nastalom povodom sjećanja na Medžidu Selmanović i njen doprinos osmanistici, izneseni su biografski podaci na temelju originalne dokumentacije pohranjene u Arhivu Orijentalnog instituta UNSA (AOIS), kojom se, pored ostalog, pokazuje da su stečena zvanja (magistra znanosti iz arhivistike, pred istaknutim istraživačima akademikom prof. Nedimom Filipovićem, prof. Hamidom Hadžibegićem, dr. Ivanom Beucom i dr. Božom Težakom (1977); asistenta istraživača-osmaniste (1985), te istraživača-saradnika-osmaniste (1999) u kojem ostaje do odlaska u penziju 2002. godine) bila opravdana radom u institutskom Arhivu stručnom obradom deftera (katastarskih knjiga); prevođenjem i obradom zajedno sa dr. A. Handžićem *Opširnog popisa Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine*; samostalnom obradom *Deftera za Bosanski sandžak iz 1528. godine* s njenim prijevodom u rukopisu koji je poslužio istraživačima kao važan historijski izvor; započetim radom na bosanskom defteru iz 1540–1542. godine (o čijem okončanju i mjestu pohranjivanja nisu pronađene informacije); samostalno urađenom sidžilu grada Jajca iz 1692–1694. („sa uvodnom studijom rađenom na osnovu izvornog materijala“, prijevodom i njegovom obradom koja je planirana kao posebno izdanje o čijoj se sudbini ništa ne zna zbog ratnih zbivanja od 1992. do 1995. godine); proučavanjem osmanske diplomatike: u njenom prvom naučnom radu *Ferman – diplomatički*

113 Isto.

114 Isto.

115 Isto, 10.

osvrt (1978), u kojem je predstavljen razvojni put ovog sultanskog dokumenta i brižljivo analizirana njegova struktura (u poređenju sa dokumentima zapadne provenijencije) kao i u studiji *Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici* (1986), pisanoj zbog potrebe da se naša dotadašnja nedovoljna saznanja o beratu (koji je „zauzeo mjesto naše povelje“) sagledaju u kontekstu istraživanja osmanske uprave na bosanskom prostoru; proučavanjem islamske umjetnosti: inspirativnim radovima pod naslovima *O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana* (1984), znamenitog majstora minijature, bosanskog porijekla i *Matrakçı Nasuh u domeni osmanske minijature* (1991), koji su sagledavani u njihovom kontinuitetu kao posebne likovne forme u kontekstu istočnjačke tradicije; angažmanu na pisanju elaborata o islamskoj umjetnosti za potrebe Republičkog zavoda za međunarodnu, naučno-tehničku i kulturno-prosvjetnu saradnju (rađena najvjerovatnije tokom 1984. i 1985. godine) kao i u radovima s historijskom tematikom: *Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni* (1991), u kojem obrazlaže proces širenja islama u nemuslimanskom stanovništvu, i *Jajačka nahija u Opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine* (1996), u kojem je predstavljen prijevod prvog cjelovitog popisa ove nahije, te konačno i u informacijama sadržanim u *Dodatku biografiji* (rodbinskoj privrženosti istaknutom slikaru Behaudinu Selmanoviću i njegovom slikarskom opusu) kojom se potvrđuje kako njen „znanstveni senzibilitet“ svoje uporište sadrži u naglašenom afinitetu prema umjetnosti. U radovima o fermanu i beratu, kao diplomatskim dokumentima u turskoj arhivistici, autorica podvlači „žaljenje što nije očuvano više ovih prekrasnih historijskih svjedočanstava“.

Izloženi rad, posvećen sjećanju na Medžidu Selmanović, pokazuje da je njen neopravdano zanemarivani opus, sagledan u cjelini, naučno utemeljen, te da, uz to, jasno ukazuje na dosege njenog istraživačkog doprinosa osmanistici.

Conclusion

The paper written in memory of Medžida Selmanović and her contribution to Ottoman studies presents biographical information based on the original documentation stored in the Archive of the Oriental Institute of the University of Sarajevo (AOIS), which indicates, *inter alia*, that the degrees she obtained (Master of Science in Archival Studies, before distinguished researchers Professor Nedim Filipović, Academic,

Professor Hamid Hadžibegić, Dr. Ivan Beuc, and Dr. Božo Težak (1977) of Assistant Researcher - Ottomanist (1985), and Associate Researcher - Ottomanist (1999) which she kept until her retirement in 2002, were rightfully justified by her work in the Institute's Archives and her professional processing of defters (cadastral registers); translation and processing together with Dr. A. Handžić of the *Opširni popis Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine* (*Comprehensive List of the Zvornik Sanjak of 1548*); independent processing of the *Defteri za Bosanski sandžak iz 1528. godine* (*Defters for the Bosnian Sanjak of 1528*) with the manuscript translation that served researchers as an important historical source; the work she commenced on the Bosnian defter of 1540–1542 (the information regarding whose finalization and storage location have remained unknown); her independently prepared sijil of the City of Jajce of 1692–1694 (“with an introductory study produced based on original material”, the translation and its processing, which had been planned as a separate edition, whose fate, however, remains unknown due to the 1992-1995 war events); her studying of the Ottoman diplomacy: her first scientific paper entitled *Ferman – diplomatički osvrt* (1978) (*Firman – A Diplomatic Review*), which presents the developmental path of this sultan's document and meticulously analyzes its structure, in comparison with the documents of the Western provenance, as well as the study entitled *Berat kao diplomatička vrsta u turskoj arhivistici* (1986) (*Berat as a Diplomatic Type in Turkish Archival Science*), written as a result of the need to view our up to that time insufficient knowledge of berat (which “replaced our charter” in the context of research of Ottoman administration in the Bosnian territory; the studying of the Islamic art: her inspirational works entitled *O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana* (1984) (*On a Miniature of Nakkaš Osman*), a renowned master of miniature of Bosnian origin, and *Matrakçi Nasuh u domeni osmanske minijature* (1991) (*Matrakçi Nasuh in the Domain of Ottoman Miniature*), which were viewed in their continuity as separate artistic forms in the context of Eastern tradition; her engagement with the writing of the study of Islamic art for the purposes of the Republic Institute of International, Scientific-Technical, and Cultural-Educational Cooperation (prepared most likely in the course of 1984 and 1985), as well as her papers on historical issues: *Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni* (1991) (*The Effect of Turkish-Ottoman Politics on Islamization in Bosnia*), where she elaborates on the process of spreading of Islam among non-

Muslim population, and *Jajačka nahija u Opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine* (1996) (*Jajce Nahiya in the Extensive List for the Bosnian Sanjak of 1562*), where she introduces the translation of the first integral list of this nahija, and, finally, the information contained in the *Dodatak biografiji* (*Supplement to Biography*) (her familial affection for the renowned painter Behaudin Selmanović and his collection of paintings) with which she affirms that her “scientific sensibility” has its roots in a pronounced affinity towards art. In her papers on firman and berat, the author underscores her “regret that not more of these beautiful historical testimonies has been preserved”.

The paper presented in memory of Medžida Selmanović shows that her unjustifiably neglected opus, viewed as a whole, has scientific foundations and clearly indicates the extent of her research contribution to the Ottoman studies.

Bibliografija radova Medžide Selmanović

1978.

- » 1. Ferman – diplomatički osvrt / The Ferman – a Survey in Diplomatsics /. – *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVI/1976 (1978), 115–129.
- » 2. /Rec./ Srt. A., *Sur l'etat du systeme des timars des XVIIe-XVIIIe ss.* Sofia. Editions de l'Akademie bulgare de sciences, 1968, 29x20 cm, 272 str. – *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXVI/1976 (1978), 313–316.
- » 3. /Rec./ Olga Zirojević, Carigradski drum od Beograda do Sofije (1459-1683). Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 7/1970, Beograd 1970, str. 3–196. – *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXVI/1976 (1978), 316–318.

1979.

- » 4. /Rec./ Olga Zirojević, Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683, Beograd 1974, Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 18, str. 319. – *Prilozi za orijentalnu filologiju* 27/1977 (1979), 313–314.

1984.

- » 5. O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana / On a Miniature by Nakaš Osman, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 32-33/1982-83, (1984), 295–299.

1986.

- » 6. Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici / The berat as a diplomatic document in turkish archival materials, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 35/1985 (1986), 169–209.
- » 7. /Rec./ Divna Đurić-Zamolo, Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867. Muzej grada Beograda, Beograd, 1977., *Prilozi za orijentalnu filologiju* 35/1985 (1986), 236–238.

1991.

- » 8. Matrakçi Nasuh u domeni osmanske minijature / Matrakçi Nasuh in the Field of Ottoman Miniature Painting, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990 (1991), 383–392.
- » 9. Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni / Influences of Turkish-Ottoman Policy on Islamization in Bosnia, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41/1991 (1991), 83–97.

1995.

- » 10. Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka / Jajce since its Fall under the Turks until the End of the 16th Century, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 42-43/1992-93 (1995), 155–190.

1996.

- » 11. Jajačka nahija u Opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine / The Jajce District (Nahiye) in an Extensive Census Conducted for the Bosnian Sanjak in 1562, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45/1994-95 (1996), 207–278.

2004.

- » 12. /Trans./ Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine original u Bašbakanlik Arşivi u Istanbulu, Tapu Tahrir Defter No 260 (BBA TD 260), *Biljeg Srebrnika* 2/2004, 54–87.

2014.

- » 13. Matrakči Nasuh u domeni osmanske minijature, *Behar* XXIII/2014, 121, 63–65. [Preneseno iz: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990 (1991), 383–392.]

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Neobjavljeni

- » AOIS-PD – Arhiv Orijentalnog instituta UNSA, Sarajevo
 - « Personalni dosjei uposlenika Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu
 - Personalni dosje Medžide Selmanović
- » AOIS – Arhiv Orijentalnog instituta UNSA, Sarajevo
 - « Acta Ottomanica:
 - Prijevod Detaljnog popisnog deftera Bosanskog sandžaka 1528-1530 (prevela Medžida Selmanović)
 - Transliteracija Detaljnog popisa Zvorničkog sandžaka iz 1548. (prevela Medžida Selmanović)

Objavljeni

- » Uredba o Orijentalnom institutu, *Službeni list NR BiH* VI/20, Sarajevo, 20. maja 1950.

Literatura

- » Abadžić Hodžić, Aida. *Behaudin Selmanović Selman*, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Sarajevo 2019.
- » Aličić, Ahmed S. „Uvod“, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine* I/1 (obradio Adem Handžić), Bošnjački institut Zürich - Odjel Sarajevo – Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2000, iii-xxxvii.
- » Bavčić, Mubera – Hatibović, Lamija. *Bibliografija izdanja Orijentalnog instituta: 1950.-2020.*, Orijentalni institut Univerziteta, Sarajevo 2021.
- » Bavčić, Mubera. „Bibliografija radova dr. Adema Handžića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 47–48/1997–98, Sarajevo 1999, 191–199.
- » Bavčić, Mubera. „Hamid Hadžibegić (1898-1988): (u povodu

- 15-godišnjice smrti)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53/2002/03, Sarajevo 2004, 351–354.
- » Bavčić, Mubera. „Bibliografija radova dr. Adema Handžića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56/2006, Sarajevo 2007, 193–203.
 - » Bavčić, Mubera. „Bibliografija radova Saliha Trake“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59/2009, Sarajevo 2010, 265–277.
 - » Bavčić, Mubera. „Bibliografija radova Džemala Čehajića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 61/2011, Sarajevo 2012, 461–466.
 - » Bećarević, Šemso. „Banovići (selo) od osmanskog perioda do danas“, *Baština Sjeveroistočne Bosne* 6, Tuzla 2013, 71–79.
 - » Beglerović, Samir. „Djelo kao punina odraza mišljenja: osvrt na znanstveni rad profesora Džemala Čehajića“, *Znakovi vremena* XIX-XX/74-75, Sarajevo 2016-2017, 13–29.
 - » Begović, Mehmed. „Pravo u islamu“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXIV/1974, Sarajevo 1976, 141–152.
 - » Dervišević, Haris. „Ešref Kovačević (1924.–1996.): kaligrafska ostavština“, *Godišnjak BZK Preporod* XVI, Sarajevo 2016, 443–453.
 - » *Djelo dr. Adema Handžića*: Zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine), Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 2008.
 - » Duranović, Amir. „Crtice iz života Ahmeda S. Aličića“, *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 4, Sarajevo 2016, 31–35.
 - » Filipović, Nedim. „O izrazu „tahvil“, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* II/1951, Sarajevo 1952, 239–247.
 - » Filipović, Nenad. „Dva velikana osmanistike: Hazim Šabanović i Adem Handžić“, *Godišnjak BZK Preporod* XVI, Sarajevo 2016, 393–402.
 - » Filipović, Nenad. „Nad pepelom Orijentalnog instituta“, *Zemlja* I/2, Sarajevo 1992, 30–31.
 - » Gačanin, Sabaheta. „Osmanista Fazileta Hafizović i rad na defterima“, *Oslobođenje* 3-4, juni/lipanj. 2023, 24–25. (https://www.academia.edu/103395176/Osmanista_Fazileta_Hafizovi%C4%87_i_rad_na_defterima, pristup 12.08.2024.)

- » Gačanin, Sabaheta. „Osvrt na život i rad Saliha Trake“, *Novi Divan* 1, Travnik 2021, 36–41.
- » Gačanin, Sabaheta. „Uz tridesetogodišnjicu smrti profesora Džemala Čehajića: (26. oktobar 1930.-1. decembar 1989)“, *Godišnjak BZK Preporod* XIX, Sarajevo 2019, 350–359.
- » Gazić, Lejla. „Stradanje Orijentalnog instituta u agresiji na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995“, *Orijentalni institut u Sarajevu: 1950-2015*. (prir. Aladin Husić), Sarajevo 2015, 18–22.
- » Grozdanić, Sulejman. „Orijentalni institut u Sarajevu: (povodom 25. godišnjice Instituta)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV/1975, Sarajevo 1976, 13–26.
- » Hadžibegić, Hamid. „Arhivski materijal u Orijentalnom institutu u Sarajevu“, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine* I/1, Sarajevo 1961, 205–209.
- » Hafizović, Fazileta. „Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u Kliškom sandžaku u XVI stoljeću“, *Znakovi vremena* 13, 48/49, Sarajevo 2010, 228–257.
- » Husedžinović, Meliha. *Behaudin Selmanović: retrospektiva*, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine Sarajevo, decembar 1986.-januar 1987: Dom Jugoslovenske narodne armije Pljevlja, mart-april 1987.
- » Husić, Aladin. „Osvrt na naučni doprinos Ahmeda S. Aličića“, *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 4, Sarajevo 2016, 23–30.
- » Janković, Srđan. „In memoriam: Akademik Nedim Filipović (1915–1984)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 34/1984, Sarajevo 1985, 13–16.
- » Kasumagić, Ismet. „Napusti nas dobroćudna Muniba Spaho rođ. Korkut, predsjednica Ženske sekcije udruženja „Mladi Muslimani“, *Preporod* 19/885, Sarajevo 1. oktobar 2008, 63.
- » Kasumović, Fahd – Bavčić, Mubera. „Bibliografija radova dr. Ahmeda S. Aličića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 63/2013, Sarajevo 2014, 261–269.
- » Kasumović, Fahd. „Ahmed S. Aličić – Učitelj, znalac, naučnik“, *Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 4, Sarajevo 2016, 17–22.

- » Kupusović, Amina. „Bibliografija radova akademika prof. Nedima Filipovića“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 34/1984, Sarajevo 1985, 221–228.
- » Lavić, Osman – Muminović, Zilha. „Bibliografija radova prof. dr. Fehima Nametka za period 1967.-2001. godina: (Povodom 60 godina života)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XXI-XXII*, Sarajevo 2003, 311–358.
- » Ljubović, Amir. „Znanstveni i stručni rad Fehima Nametka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53/2002-03, Sarajevo 2004, 9–14.
- » Maslo, Amer – Hatibović, Lamija. „Hamid Hadžibegić (1898.-1988.) i njegova ostavština u Orijentalnom institutu“, *Časopis za suvremenu povijest* 54/1, Zagreb 2022, 169-186.
- » Maslo, Amer. „Pokušaji institucionalizacije zdravstva i suzbijanja nadriječkarstva u Bosanskom vilajetu u vrijeme valije Safvet-paše (1869-1871): prilog proučavanju zdravstvenih prilika u kasnoosmanskoj Bosni“, *Medicina bez granica: zdravlje i liječenje u osmanskoj Bosni* (ur. Ramiza Smajić), Bošnjački institut, Sarajevo 2023, 53-71.
- » *Mlade Muslimanke: svjedočenja i sjećanja: memoari ženske grane MM '39*, (ur. Muniba Korkut-Spaho, Safija Šiljak), Mladi Muslimani, Sarajevo 1999.
- » Mulić, Jusuf. „Prilog istraživanju mogućnosti procjenjivanja broja stanovnika u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske vladavine“, *Hercegovina* 13-14, Mostar 2001, 35-68.
- » Nametak, Fehim. „In memoriam: Dr. Ahmed S. Aličić (1934–2014)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 63/2013, Sarajevo 2014, 7-9.
- » Nametak, Fehim. „In memoriam: Fehim Dž. Spaho (1943–1993)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 42-43/1992-93, Sarajevo 1995, 9-11.
- » Nametak, Fehim. „In memoriam: Mr Ešref Kovačević (1924–1996)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44–45/1994–95, Sarajevo 1996, 9-11.
- » Nametak, Fehim. „In memoriam: Prof. Salih Trako (1924–2010)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 59/2009, Sarajevo 2010, 7-10.
- » Nametak, Fehim. „Oriental institute in Sarajevo“, *Why: publication for human rights and peace, war issue*, Sarajevo

1994, 29-30.

- » *Okrugli sto Naučno djelo Nedima Filipovića* (ur. Enver Redžić), ANUBiH, Sarajevo 2000.
- » Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1548. godine: original u Bašbakanlik Aršivi u Istanbulu, Tapu Tahrir Defter No. 260 (BBA TD 260), prevela mr. Medžida Selmanović, *Biljeg Srebrnika 2*, Srebrenik 2004, 54-87.
- » Pelidija, Enes. *Osmanisti Bosne i Hercegovine do početka 21. stoljeća: biografski i bibliografski podaci 2*, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, Mostar 2020.
- » Plenković, Mario. „Božo Težak (1907-2007) – Klasik informacijskih znanosti“, *Informatologija* 40/1, Zagreb 2007, 20–31.
- » Riedlmayer, András. „Convivencia under Fire: Genocide and Book-burning in Bosnia“, *The Holocaust and the Book: Destruction and Preservation* (ur. Jonathan Rose), University of Massachusetts Press, Amherst 2001, 266–291.
- » Riedlmayer, András. „From the Ashes: The Past and Future of Bosnia’s cultural Heritage“, *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-Ethnic States* (ur. Maya Shatzmiller), McGill-Queens University Press, Montreal 2002, 98–135.
- » Selmanović, Medžida. „Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 35/1985, Sarajevo 1986, 169–209.
- » Selmanović, Medžida. „Ferman - diplomatski osvrt“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXVI/1976, Sarajevo 1978, 115–129.
- » Selmanović, Medžida. „Jajačka nahija u Opširnom popisu za bosanski sandžak iz 1562. godine“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, 207–278.
- » Selmanović, Medžida. „Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 42-43/1992-93, Sarajevo 1995, 155–190.
- » Selmanović, Medžida. „Matrakçi Nasuh u domeni osmanske minijature“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990, Sarajevo 1991, 383–392. Isti rad objavljen u: *Behar* XXIII/121, Zagreb 2014, 63–65.

- » Selmanović, Medžida. „O jednoj minijaturi Nakkaš Osmana“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 32-33/1982-83, Sarajevo 1984, 295–299.
- » Selmanović, Medžida. „Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41/1991, Sarajevo 1991, 83–97.
- » Smajić, Ramiza. „Dva zanimljiva berata iz prve polovine 17. stoljeća“, *Prilozi* 32, Sarajevo 2003, 251–259.
- » Spaho, Fehim Dž. „Arhiv Orijentalnog instituta u Sarajevu“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV/1975, Sarajevo 1976, 45–56.
- » Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb 1972.
- » Sućeska, Avdo. *Ajani (prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka)*, Naučno društvo SR BiH, Djela XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 14, Sarajevo 1965.
- » Sućeska, Avdo. *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Sarajevo 1974.
- » Sućeska, Avdo. „Mâlikâna (doživotni zakup državnih dobara u osmanskoj državi)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* VIII-IX/1958-9, Sarajevo 1960, 111–142.
- » *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, (prir. Ahmed S. Aličić), Islamski kulturni centar, Mostar 2008.
- » Šabanović, Hazim. *Turski izvori za istoriju Beograda* 1/1, Katastarski popis Beograda i okoline 1476–1566, Istorijski arhiv Beograda, Beograd 1964.
- » *Türk Ansiklopedisi* Cild VI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.
- » Zlatare, Behija. „Orijentalni institut u Sarajevu (1950-2015)“, *The Oriental institute in Sarajevo: 1950-2015*. (prir. Aladin Husić), Sarajevo 2015, 9–17.

Internet

- » Beuc Ivan, *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. (Pristup 23. 08. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/beuc-ivan-arhivist>).

PRVA KONFERENCIJA
SK BiH 1988. GODINE
I KADROVSKA
DIFERENCIJACIJA U SR
BOSNI I HERCEGOVINI**Apstrakt**

U radu se na osnovu štampe, djelimično dostupne i neregistrirane arhivske građe kao i objavljenih izvora, ukazuje na nastojanje Saveza komunista Bosne i Hercegovine (SKBiH) da, tokom druge polovine 1980-ih godina, pronađe put izlaska iz složene, ekonomske, političke i društvene krize. Pri tome demokratizacija sveukupnih društvenih odnosa i političke prakse akcentirana je kao prioritet, a vrlo važnu ulogu trebala je odigrati i tzv. demokratizacija kadrovske politike. Kadrovska obnova i diferencijacija unutar SK dobiva na važnosti otkrivanjem niza slučajeva i afera koji su ukazali na odvojenost rukovodstva od baze i koji su tumačeni kao rezultat višegodišnje zloupotrebe položaja i ovlasti, nepoštivanja ustava i izbjegavanja zakona. Posebna pažnja u radu posvećena je Prvoj konferenciji SKBiH održanoj u aprilu 1988. godine na kojoj je o ovim pitanjima bilo riječi.

Ključne riječi

Bosna i Hercegovina, Savez komunista, kriza, rukovodstvo, afere, Agrokomerc, Neum, demokratizacija, diferencijacija, smjene, ostavke, penzionisanje

THE FIRST CONFERENCE
OF THE SK BiH IN
1988 AND THE STAFF
DIFFERENTIATION IN
THE SR BOSNIA AND
HERZEGOVINA**Abstract**

Based on the press, partially available and unregistered archival material, and published sources, the paper points to the efforts of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina to find a way out of the complex economic, political, and social crisis during the second half of the 1980s. At the same time, the democratization of overall social relations and political practice was emphasized as a priority, and a significant role was to be played by the so-called democratization of personnel policy. Personnel renewal and differentiation within the League of Communists gained importance due to the revelation of a series of cases and affairs. Those affairs highlighted the disconnection between the leadership and the base and were interpreted as the result of years of abuse of position and authority, disrespect for the Constitution and evasion of the law. Particular attention in the paper is devoted to the First Conference of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina, held in April 1988, where these issues were discussed.

Keywords

Bosnia and Herzegovina, League of Communists, crisis, leadership, affairs, Agrokomerc, Neum, democratization, differentiation, dismissals, resignations, retirement

Političke afere u SR Bosni i Hercegovini i kadrovska diferencijacija

Dugo prizivane demokratske promjene i demokratizacija javne riječi, o čemu se posebno govorilo na Devetom kongresu Saveza komunista Bosne i Hercegovine (SKBiH) 1986. godine,¹ trebali su doprinijeti realnoj ocjeni stanja u državi, Republici i društvu. Također, nužno je bilo sagledati i uspjeh dotadašnjeg funkcioniranja jednopartijske vlasti čiji su se rezultati 1980-ih godina počeli propitivati kroz prizmu sve teže ekonomske i društvene krize i njenih socijalnih posljedica. Kriza je bila i politička i u različitim sredinama manifestirala se u značajno drugačijim formama. Demokratizacija, iako je prema dostupnim, zvaničnim partijskim i autoriziranim dokumentima, bila prioritet, nije bila isključivo rezultat rada i zalaganja Partije. Pokrenuti demokratski procesi „na nekim tačkama“, kako je to konstatirano tokom opsežnih priprema za Prvu konferenciju SK BiH, bili su „okrenuti protiv nje“.²

Demokratski vjetrovi, potaknuti kako iznutra tako i izvana, posebno od određenih, kritizerskih krugova, policijskih-obavještajnih struktura, političara u usponu kao i pojedinih medija, rezultirali su, između ostalog, otkrivanjem niza *slučajeva* pretvorenih u *afere*.³ One su, u uslovima sve očiglednijeg nejedinstva unutar Partije, krize rukovođenja i federalnih autoriteta, snažnog eha dešavanja na Kosovu i eskalacije nacionalizma, ogolile pogubnost višegodišnje sraslosti Partije i državnih institucija, te „bezizuzetne podudarnosti crvene knjižice i funkcije“, dogovorne ekonomije i dobro poznate kadrovske vrteške.

1 Deveti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine-dokumenti, 1987. Na tom tragu, Deseti kongres SK Bosne i Hercegovine u decembru 1989. godine usvojio je Rezoluciju za demokratizaciju društva i reformu političkog sistema. Vidjeti: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (dalje: CK), kutija 01 1776-2009 (1989) i Sasso, 2017, 297–327.

2 Klasna provjera avangardne uloge, *Oslobođenje* 14219, 21. 1. 1988, 3.

3 Literatura ukazuje na dva ključna tumačenja afere u SR Bosni i Hercegovini podastirući argumente za obje teze. Afere se tumače kao akcija pokrenuta van republičkih granica i to od političkih i policijsko-obavještajnih struktura, najčešće povezanih sa SR Srbijom, a sa ciljem slabljenja i rušenja republičkog rukovodstva i pokoravanja SR Bosne i Hercegovine. Drugo tumačenje podcrtava korupciju i izrazitu dogmatiziranost partijskog i republičkog rukovodstva u SR Bosne i Hercegovine koje nije bilo spremno prihvatiti nužne reforme što je izazvalo sukob unutar njega samog (Lučić, 2013, 195).

Prvo su mediji, pri čemu su prednjačili oni beogradski, otkrivali slučajeve koji su polako sublimirani u afere obznanjujući javnosti različite zloupotrebe položaja, ovlasti, zakona i ustava od strane političko-partijskog rukovodstva u Bosni i Hercegovini. Mahinacije i samovolja pojedinaca i grupa poput onih koje su *otkrivene* u SOUR Agrokomerc postaju paradigma cjelokupnog dotadašnjeg razvoja i napretka Bosne i Hercegovine. Istovremeno, afere su dodatno potakle već dugo prisutnu percepciju Republike kao zaostale, feudalne, crnovilajetske, čvrstorukaške, nedemokratske sredine u kojoj se sve činilo naopako i u kojoj je dominirao neradnički, parazitski mentalitet.⁴ Otvorile su se diskusije o specifičnom bosanskohercegovačkom tipu socijalizma. Pribjegavajući generalizaciji, SOUR Agrokomerc i dešavanja oko njega poslužili su kao potvrda da je dotadašnja orijentacija i praksa u Bosni i Hercegovini bila i pogrešna i pogubna.⁵ Sinhrono vođeni medijski napad koncem 1980-ih godina, pri čemu su se pojedini listovi nadmetali u ekskluzivističkom otkrivanju mahinacija, zloupotreba i kompromitirajućih radova, imalo je očiglednu podršku organa i foruma iz drugih republika čime se živo kolorirala predstava o SR Bosni i Hercegovini kao nepotističkoj, korupcionaškoj, privatiziranoj, a potom i politički obezglavljenj sredini.⁶

Najčešće se pominju višegodišnja, posebno od medija praćena i očigledno iz Beograda instruirana afera Moševac (1985), afera vezana za „nezakonite i nesamoupravne radnje“ i zloupotrebu položaja rukovodstva RO HE na Neretvi, odnosno plaćene, ali ne i isporučene čamce i skupa ljetovanja rukovodilaca ovog preduzeća („kupanje ne društveni trošak“) 1986, proslava tzv. fašističkog rođendana u Sarajevu (konac 1986), mjenična afera do tada privrednog čuda SOUR Agrokomerca iz Velike Kladuše koja je izazvala prve smjene i ostavke istaknutih političara (1987), afera Neum (1988) kojom je intenzivirana započeta kadrovska diferencijacija, afera oko imenovanja Nenada

4 Takva percepcija Bosne i Hercegovine kao zaostale i primitivne provincije kao i retrogradne orijentacije njenog političkog rukovodstva imala je za cilj potaknuti diskusiju o njenoj opstojnosti i posebnosti, tj. dovesti u pitanje njen suverenitet i ravnopravnost u federativnoj zajednici. Mikulić, 2016, 156–158. Vidjeti i: Veladžić, 2019, 115–175.

5 Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (dalje: AFBiH), fond Branko Mikulić (dalje: BM), kutija 63. Riječ u diskusiji na XI sjednici Centralnog komiteta SK BiH 25. decembra 1987.

6 Kraha paralelne politike. Iz uvodnog izlaganja Nijaza Durakovića, *Oslobođenje* 14519, 18. 11. 1988, 4.

Kecmanovića za člana Predsjedništva SFRJ iz SR Bosne i Hercegovine (1989) kao i vrlo intrigantna afera oko aktivnosti Službe državne bezbjednosti SR Srbije na teritoriji Bosne i Hercegovine (Bratunac, Srebrenica i Vlasenica, 1989) i istrage manifestacija navodnog islamskog fundamentalizma.⁷

Mediji su pisali o neprimjerenom i neodgovornom ponašanju istaknutih rukovodilaca, materijalnim, moralnim i političkim štetama, zloupotrebi položaja i ovlasti, višegodišnjim funkcionerskim privilegijama, društvenim troškovima privatnih putovanja, korištenju helikoptera, nezakonitoj izgradnji, različitim načinima „rastakanju društvenog kolača“, otuđivanju društvene imovine i *stambenim slučajevima*, enormnim reprezentacijama, dodjeli izuzetnih penzija, školovanju djece rukovodilaca u europskim zemljama, njihovom liječenju u inostranim kliničkim centrima i slično. Socijalne razlike postaju očigledne i izrazito iritane u uslovima socijalne krize. O tome je često i to izrazito kritički pisalo i sarajevsko *Oslobođenje*. Kao primjer izuzetnog tretmana i zaobilaženja postojećih pravila i propisa nerijetko je objavljivalo članke o konkretnim slučajevima zloupotrebe položaja od strane političko-partijskog rukovodstva. Pisalo je o izgradnji luksuznog inženjerskog naselja Vilina Vlas u Višegradskoj banji gdje su bile izgrađene i reprezentne vile lokalnih funkcionera kao i izuzetnoj stambenoj zgradi u Sarajevu nazvanoj Karingtonka, detektivski otkrivajući *misteriju* o veličini stanova, njihovim budućim stanarima kao i sredstvima kojima su bili plaćeni. Ovi i slični pominjani slučajevi imali su veliki eho u javnosti jer je njihov luksuz narušavao aktuelnu društvenu atmosferu *stezanja kaiša*, nestašica, redukcija, racionalizacije i sličnih napora da se različitim sredstvima potpomogne nužna ekonomska stabilizacija i očuva socijalni mir. *Oslobođenje* se služilo i karikaturom da slikovito i duhovito čitaocima dočara takvu aktuelnu političku situaciju i pojedine, vrlo česte pojave kao dugogodišnje *bolesti društva* upućujući se samo autorsku i uređivačku već i kritiku javnog mnijenja.⁸

7 O aferama vidjeti: Španović, 1989; Galijašević, 1989; Dodik, 2003; Anđelić, 2005; Uzelac, 2005; Filipović, 2008; Mulaosmanović, 2010; Dizdarević, 2011; Veladžić, 2011, 201–229; Džananović, 2018, 247–267; Džananović, 2020, 211–233; Sarač Rujanac, 2020; Dupanović, 2021, 39–86. Vidjeti i radove Buljubašić, 2020; dostupno na: <https://www.noviplamen.net/glavna/bosanskohercegovacke-afere-u-vrijeme-sfrj>; Buljubašić, 2021; dostupno na: <https://www.noviplamen.net/glavna/afera-agrokomerc-i-buljubašić>, 2024, 531–558.

8 Iz razloga što slika govori više od hiljadu riječi i što se na taj način zaista

Ilustracija 1. *Oslobođenje* 14174, 5. decembar 1987.

Pod ovakvim snažnim pritiskom javnosti partijsko rukovodstvo nastojalo je definirati jasne smjernice za izlazak iz, ne više samo „teške i složene situacije“ kako se do tada eufemistički isticalo, već očigledne ekonomske, političke i društvene krize. Trostruka reforma (politike, privrede i Partije) kao i demokratizacija sveukupnih društvenih odnosa i političke prakse akcentirana je kao prioritet pri čemu je vrlo važnu ulogu trebala imati i demokratizacija kadrovske politike.⁹ Ona je, kao ključna pretpostavka, efikasnog djelovanja političkog sistema pretpostavljala *podruštvljavanje* i demokratizaciju izbora, imenovanja i postavljanja kadrova i jačanje njihove lične i kolektivne odgovornosti. Pod tim se pretpostavljalo u prvom redu uvođenje novog, neposrednog načina izbora s više kandidata na listama, tajno glasanje, napuštanje prakse jednogodišnjeg mandata, podmlađivane rukovodstva, uz istovremeno dokidanje pojave „vječnih rukovodilaca“ i „preplate na

nastojala potaknuti kritička svijest čitalaca prema određenim pojavama u društvu i razotkriti njihova suština, a istovremeno pokazuje izvjesno hrabro istupanje redakcije najznačajnijeg republičkog lista, u članku donosimo nekoliko situacijskih karikatura koje ustvari prate, tj. ilustriraju predočeni tekst.

9 Vidjeti: ABiH, fond: CK, kutija 02 9-130 1988, Neposredni zadaci članstva, osnovnih organizacija i organa SKBiH u ostvarivanju kadrovske politike. Nacrt (SKJ, CK SKBiH, Predsjedništvo), Sarajevo, januar 1988. 02-9/1-88 i Prijedlozi i sugestije na Nacrt neposrednih zadataka članstva, osnovnih organizacija i organa SKBiH u ostvarivanju kadrovske politike izrečeni na 11. sjednici CK SKBiH 25. 12. 1987.

funkcije“.¹⁰ Kadrovska obnova posebno dobiva na važnosti *otkrivanjem* afere Agrokomerc¹¹ i nizom afera koje su u narednom periodu javnosti razotkrile „etatičku uzurpaciju samoupravljanja i moralnu hipokriziju“, pri čemu je, kako se to navodi u izvještaju o međukongresnom radu Centralnog komiteta (CK) SKBiH (1986–1989), partijsko rukovodstvo bilo spremno tome „stati u kraj po cijenu velikih lomova i neizvjesnosti“.¹²

Svjesno izgubljenog ugleda i povjerenja, nezainteresovanosti i osipanja članstva,¹³ na partijskim sastancima razgovarano je o nužnoj demokratizaciji i „moralnoj obnovi“. Isticano je da Partija hitno treba pokrenuti „odlučnu borbu protiv sve izraženijih pojava korupcije i mita,

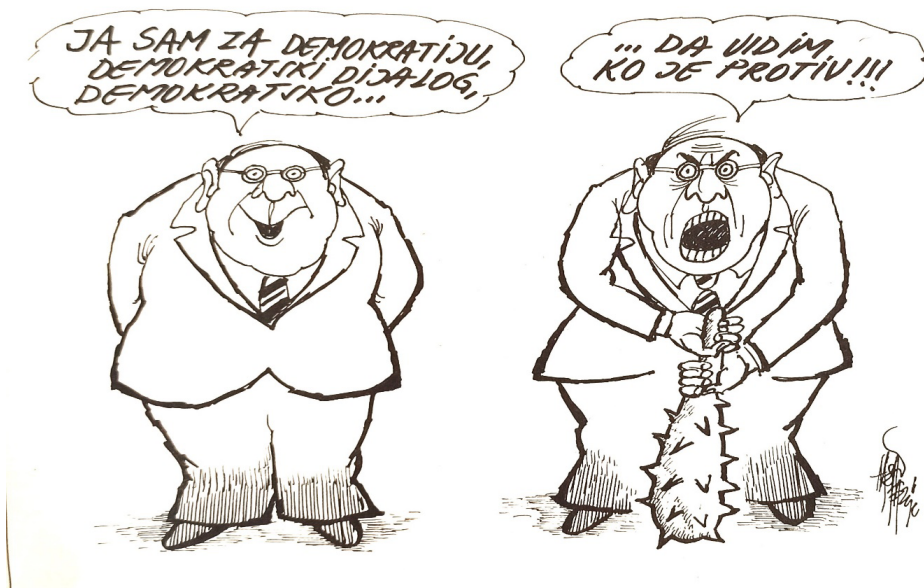
10 Vidjeti opširnije: 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 78–86.

11 U dokumentu „Neposredni zadaci članstva osnovnih organizacija i organa SK BiH u ostvarivanju kadrovske politike“, usvojenom u maju 1988. godine bilo je istaknuto da se na kadrovskoj obnovi počelo insistirati nakon otkrivanja afere Agrokomerc i 9. i 10. sjednice CK 1987. godine. Nužna diferencijacija, zauzet je tada stav, trebala se odnositi na sve članove i kadrove u SK. U dokumentu se navodi da je „obaveza organizacija i organa SK da se u atmosferi otvorenosti, demokratskih odnosa i statutarnih opredjeljenja obezbijedi stalan proces idejno-političke diferencijacije kao sastavnog dijela redovne aktivnosti SK. Cilj i funkcija diferencijacije ne smije biti bavljenje SK samim sobom, već okupljanje svih kadrova i stvaralačkih snaga na Programu SKJ i jačanje revolucionarne sposobnosti, društvene uloge i ugleda organizacija i organa SK“. 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 78, 86.

12 ABiH, fond: CK, kutija 01-1572-1665 1989, Izvještaj o radu Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine i osnovnim karakteristikama aktivnosti Saveza komunista Bosne i Hercegovine između Devetog i Desetog kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine, oktobar 1989.

13 Na Šesnaestoj sjednici CK SKBiH 28. jula 1988. godine razgovarano je o zabrinjavajućem osipanju članstva na šta je ukazala prethodno provedena analiza. Na njoj je bilo istaknuto da se u posljednje tri godine broj članova SK BiH smanjio za 33 000 osoba. Iz godine u godinu povećavao se broj isključenih, a značajno je opadao broj učešća žena u članstvu kao i broj mladih i radnika. Tokom 1987. godine veliki broj OOSK, njih čak 77%, nije uopće primio nove članove. Kao osnovni razlozi napuštanja članstva isticano je: nezadovoljstvo općim stanjem u društvu, nezadovoljstvo forumskim radom općinskih komiteta, slaba organizacija, nezadovoljstvo izostankom dijaloga, kritike i opće tolerancije kao i nedosljednost u provođenju kadrovske diferencijacije. 15. i 16. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 6–7, 68–78.

nezakonitog bogaćenja, prisvajanja dohotka mimo rezultata rada, različitih oblika privrednog kriminala, kao drugih oblika podrivanja društvene svojine koji ne samo da ugrožavaju socijalističku samoupravnu demokratiju već ozbiljno dovode u pitanje ukupnu materijalnu osnovu i temelje socijalističkog samoupravljanja¹⁴. Kadrovska obnova i diferencijacija sa nezakonitim pojavama, nepravilnostima i odstupanju od politike i opredjeljenja SK, tj. dokidanje dosadašnje prakse koja je omogućavala različite zloupotrebe kao i diferencijacija s pojedincima koje su ih činili, koncem 1980-ih godina postaju prioritet.

Ilustracija 2. *Oslobođenje* 14292, 3. april 1988.

O diferencijaciji kao „stalnom metodu rada“ govorio je sekretar Predsjedništva CK SKBiH Dževad Tašić na 13. sjednici CK SKBiH održanoj 25. marta 1988. godine. U svom izlaganju izrazio je nezadovoljstvo kadrovskom obnovom i diferencijacijom u samom partijskom vrhu, ali i općinskim organizacijama. „Na provalu nezakonitosti i uzurpacije samoupravnih prava radnih ljudi“, rekao je Tašić, „koja je do čudnovatih razmjera narasla u aferi Agrokomerc, odgovorili smo odlučnim pokretanjem procesa najšire demokratizacije odnosa u Savezu komunista i društvu u cjelini. Taj proces ne ide bez zastoja i otpora. Okorjeli oportunistam se uvukao u redove Saveza komunista i ozbiljno zahvatio i neke članove njegovih rukovodstava. Naš zahtjev da

14 Od vatrenih zaklinjanja preći u akciju, *Oslobođenje* 14305, 16. 4. 1988, 3.

diferencijacija sa svima onima koji neposredno učestvuju, koji svojim radom ili neodgovornim izvršavanjem obaveza što im je društvo povjerilo, onemogućavaju nezakonito i nesamoupravno djelovanje još nije u svim sredinama na adekvatan način ni shvaćen ni prihvaćen. Brojni opštinski komiteti i osnove organizacije Saveza komunista još se nalaze u stanju iščekivanja da neko drugi umjesto ili barem prije njih preuzme inicijativu i odgovornost za takvu diferencijaciju u vlastitim redovima. Ponegdje se, pa i u pojedinim sredstvima informisanja, naš principijelan stav da se diferencijacija vrši sa svima onima koji krše Ustav, zakon, statutarne norme i samoupravna pravila ponašanja ide u odlučnu diferencijaciju i da se ona provodi na zakonit način, statutaran i samoupravan način, nakaradno interpretira i shvata kao otvoren poziv za sumnjičenje ljudi, posebno istaknutih kadrova, na paušalno ocjenjivanje i etiketiranje, na prozivku bez osnova i obračun sa ljudima.“¹⁵

Ovim je Tašić upozorio na reduciranje demokratizacije na demagošku kritiku „birokratskog i tehnokratskog despotizma“ koji je ocijenjen kao ključni krivac za devijacije u društvu. Međutim, taj partijski despotizam još nije bio do kraja jasan pri čemu je kolektivna odgovornost dodatno zamagljivala predstojeće korake. Nije postajala jasna vizija na koji način riješiti problem „potpune premoći birokratije nad samoupravljanjem“ i provesti korjenitu promjenu „društvenih odnosa i političke prakse“ koji su i proizveli sporne slučajeve i afere.¹⁶ Ustvari, partijsko rukovodstvo se našlo pred teškim zadatkom, da pronađe krivca za nastalo stanje i to u svojim redovima, da se razide, razdvoji, tj. diferencira od njih, a istovremenom zadrži dominantnu, rukovodeću poziciju i dignitet ideološkog predvodnika. Nužno *čišćenje sopstvenih redova* stvorilo je vrlo tešku političku klimu u kojoj su bujale krajnosti i širila se „sumnja da su svi bili krivi, dok se ne dokaže suprotno“. Nad „glavama političke elite, stvarala se hipoteka amoralnosti, dvoličja i nepoštenja“, a „grijesi pojedinaca stajali obraza cijelu jednu profesiju“ uočavalo je *Oslobođenje* u maju 1988. godine.¹⁷

U nastojanju da se personalizira krivica za aktuelno nezavidno stanje, sjednice političkog i partijskog rukovodstva tokom druge polovine 1980-ih godina postaju bučna dramska scena, na kojoj su se, umjesto ideja, sučeljavali i sukobljavali ljudi. Oni koji su s aferama povezivani, grčevito su se branili, objašnjavali i pravdali, oštro demantirajući navode

15 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 17.

16 Stvarnost ili šešir za slučajeve, *Oslobođenje* 14332, 15. 5. 1988, 5.

17 Grupni portret sa uljezom, *Oslobođenje/Nedjelja* 14339, 22. 5. 1988, 6.

u štampi, najavljivali i podnosili ostavke, a djelimično i *samokritički* nastupali. Na drugoj strani, gorljivo su držali riječ njihove kolege koje su u novonastaloj situaciji vidjeli odličnu priliku za svoju ličnu afirmaciju i hijerarhijski uspon, odbijajući ostavke i insistirajući na razrješenjima.¹⁸ Diferencijacija se, kako je to tvrdio Hrvoje Ištuk, vršila pod snažnim pritiskom i onih koji su nudili određene ideje i rješenja, ali i onih koji su učestalim oštrim i otvorenim nastupima vidjeli priliku za sopstvenu promociju nudeći samo demagogiju i voluntarizam.¹⁹

Takve, do tada nezamislive diskusije, vodile su se između dugogodišnjih kolega i drugova koji su doživjeli određena *prosvjetljenja* i koji su, iako i sami uključeni i neposredno odgovorni, oštro kritizirali dotadašnju praksu i postignuto.²⁰ Ove rasprave su nerijetko bile obilježene „neodmjerenošću u repliciranju“ pri čemu su *oživljena* pojedina pitanja koja su smatrana riješenim i zaključenim decenijama ranije.²¹ Rasprava, tj. dijalog među *drugovima* često nije bio posredan nego se odvijao na različitim tribinama pri čemu su pojedini istupali na sjednicama CK, a drugi replicirali na sastancima SSRN ili u štampi, pa čak i van Republike.²² U grčevitom nastojanju da umanje svoju odgovornost, nisu bili rijetki ni slučajevi da su prozvani prokazivali drugove za veće grijehe, veći broj spornih kredita, veće stanove i vikendice, upitni brži partijski, hijerarhijski uspon i slično.²³

Postepeno, na govornicama se sve navalentnije insistiralo na imenima, tj. jasnom imenovanju pojedinaca za koje se smatralo da imaju direktnu ili indirektnu, političku ili moralnu odgovornost za različite upitne radnje. U tom su prednjačili predstavnici omladinskih organizacija i RK SSRN Bosne i Hercegovine insistirajući na daljoj i

18 Filipović ističe da su se u novostvorenom vakuumu nastojali istaći stariji kadrovi, tj. konzervativni rukovodioci starog tipa skloni politici koja se diktirala iz Beograda kao i oni mlađi, ambiciozni ljudi koji su oštrom kritikom dotadašnje politike i kursa Branka Mikulića i Hamdije Pozderca, nastojali domoći moći i vlasti (Filipović, 2008, 254–255).

19 Ne samo moralna odgovornost. Rasprava o izvještaju Radne grupe, *Oslobođenje* 14540, 10. 12. 1988, 5.

20 Mikulić, 2016, 156–159.

21 Vidjeti npr: Slučaj Ante Šimića, *Oslobođenje* 14289, 31. 3. 1988, 2. i Polemika o '72. Odgovor Mladena Oljače Branku Mikuliću, *Oslobođenje* 14540, 11. 12. 1988, 7.

22 AFBiH, fond: BM, kutija 68, Diskusija na sjednici CK SKBiH, 8. VII 1988.

23 Prva neumaska pokajanja, *Oslobođenje* 14515, 16. 11. 1988, 3. i Kritike i pohvale štampe, *Oslobođenje* 14519, 18. 11. 1988, 2.

bržoj diferencijaciji uz opetovano konstatiranje da nadležni, i partijski i državni organi, građanima „uporno bacaju prašinu u oči“, neopravdano odlažu provjeru insinucija, odnosno javnih prozivki njihovih članova koje su već duže vrijeme bile prisutne.²⁴

Novinar lista *Komunist* Branislav Ribar je aktuelnu euforiju prokazivanja u republičkom rukovodstvu koja je poprimila oblik „građanskim manirima međustranačkog optuživanja i prepucavanja“, a koja je posebno poticana od rukovodilaca omladinskih organizacija, objasnio na sljedeći način:

„Živimo u vremenu demistifikacije djelovanja političkih foruma i rukovodstava. Raskrinkavaju se godinama kumulirane greške u vođenju jugodruštva, uzrokovane svim i svačim- nesposobnošću, neznanjem, voluntarizmom i svakojakim dubiozama. Dakako, i njihovi vinovnici. U javnim prozivkama pored, tzv. uličnih demokrata, najpozvanijim da upiru prstima osjećaju se oni koji ili nemaju time šta da izgube (borci, članovi Savjeta Republike) ili opet oni koji mogu ovima mnogo da dobiju (omladinski rukovodioci). U bavljenju drugima, nerijetko svako (tj. svaka politička organizacija) gradi svoj front aktivnosti, skuplja dragocjene poene u javnosti i pridobija njene simpatije. *Svaka Vam (ili: mi) čast najčešće*, barem u Bosni i Hercegovini, dopire od omladinskih i boračkih foruma i rukovodstva u njima, te od članova Savjeta Republike. Nema, ili gotovo da nema, skupa u njihovoj organizaciji a da se spisak prozvanih i nepoželjnih ne proširi novim imenima. Najčešće, ne može im se osporiti da nisu u pravu, no nije li sva ova euforija prozivanja refleksija stanja svijesti u nadi da se optuživanjem drugih (s argumentacijom ili bez nje) pridobije naklonost javnosti, odnosno da se prikaže krajnja nemoćnost drugih političkih organa da se oslobode svojih članova kojima orasi u džepovima dobrano zveckaju. Začudo, takvi se vide samo kod drugih.“²⁵

Predsjednik Predsjedništva CK SKBiH Milan Uzelac je u svom osvrtu na aktuelnu situaciju listu *Oslobođenje* pomenuo diferencijaciju kao prihvatljiv i potreban politički instrument. Međutim, provođena diferencijacija u SKBiH udaljila se od željene demokratizacije i bila je

24 Je li istinu potopilo more. Neumska raskršća, *Oslobođenje* 14459, 19. 9. 1988, 3.

25 Neprincipijelna principijelnost. Omladinsko mutno ogledalo, *Oslobođenje/Nedjelja* 14507, 6. 11. 1988, 7. Na iznesene stavove Branislava Ribara oštro su reagirali članovi Osnovne organizacije SK Savjeta SR Bosne i Hercegovine istakavši da je ovaj napis „zlonamjeran pokušaj diskreditovanja svih koji se zalažu za demokratizaciju društva“. Vidjeti: Prva neumska pokajanja, *Oslobođenje* 14517, 16. 11. 1988, 3.

poprimila neodgovarajuću formu i intenzitet, smatrao je Uzelac. Ona je postala svrha sama sebi i svodila se na prozivke i otkrivanje afera što na koncu ustvari značilo „tapkanje u mjestu“. „Ako je kritika, kritičnost, javna kontrola trajan demokratski proces, onda kritikovani ljudi nisu prozvani, otpisani, skinuti“, rekao je Uzelac. Ključna je bila „razrada programa obnove demokratizacije i veće ukupne privredne i društvene efikasnosti demokratizacije društva i diferencijacije sa onima koji su nesposobni ili se suprotstavljaju takvom projektu društvene akcije i demokratizacije prakse“, istakao je ovom prilikom predsjednik CK.²⁶

Prva konferencija SK BiH i zahtjevi za radikalnom kadrovskom obnovom

Suočeno sa sve učestalijim zahtjevima za organiziranjem vanrednog kongresa koji je trebao znatno drugačije i detaljnije analizirati aktuelno stanje partijski vrh, nastojeći izbjeći javnu proklamaciju vanrednog stanja, odlučio se za srednju opciju i organiziranje Konferencije. Od nje se kao od malog kongresa, a velikog skupa komunista, očekivalo da će usvojiti „uvjerljivu političku platformu za izlazak iz krize“.²⁷

Iako je najavljivana još koncem 1987. godine, konkretne pripreme Konferencije SKBiH počele su tek naredne godine. CK SKBiH je na sjednici 4. februara 1988. godine usvojio dokument „Teze za pripremu Prve konferencije“ kao i radnu verziju dokumenta „Stavovi i prijedlozi o aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja klasne suštine politike SK BiH“ i uputio ih u javnu raspravu u sve osnovne organizacije i partijske organe.²⁸ Na Trinaestoj plenarnoj sjednici CK 25. marta, a u

26 Odgovornost uslov demokratizacije, *Oslobođenje* 14254, 25. 2. 1988, 3.

27 Papirnati dah života, *Oslobođenje/ Nedjelja* 14346, 29. 5. 1988, 7.

28 ABiH, fond: CK, kutija 02 9-130 1988, Teze za pripremu stavova i prijedloga Konferencije Saveza komunista Bosne i Hercegovine o aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja klasne suštine politike Saveza komunista (SKJ, CK SKBiH, Radna grupa CK SKBiH za pripremu Prve konferencije Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Sarajevo, januara 1988, 02-90/1-88.

Istovremeno, u javnu raspravu u OOSK, OK i MOK SKBiH upućen je i dokument „Neposredni zadaci članova, organizacija i organa SKBiH u ostvarivanju kadrovske politike“. Radna grupa je sačinila Izvještaj o provedenoj raspravi u OOSK i organizacijama SK o ovim dokumentima. ABiH, fond: CK, fascikla Konferencija SK BiH 1988, Stavovi i prijedlozi Konferencije Saveza komunista Bosne i Hercegovine o aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja klasne suštine politike Saveza

skladu sa članom 105. Statuta SKBiH, usvojena je odluka da se Prva konferencija održi 15. i 16. aprila 1988. godine.²⁹

Prije održavanja Konferencije posebno imenovana Radna grupa sačinila je izvještaj o javnoj raspravi o pomenuta dva dokumenta i dostavila ga najvišem partijskom rukovodstvu. U njemu je bilo naznačeno da se u bazi, tj. među partijskim članstvom Konferencija percipira kao široki skup koji je trebala dati novi zamah procesu idejno-političke diferencijacije („odozgo prema dole“), procesu „raščišćavanja sa kriminalnim radnjama“, „nagomilanim slabostima i protivrječnostima društvenog razvoja“. Od konferencije se očekivalo da ponudi smjernice na koji način „SK očistiti od oportunističkih, karijerista, birokrata, ljudi sa dvojnim moralom“. U izvještaju je bilo navedeno da je članstvo riješeno da se, očigledno zaustavljena diferencijacija, „nastavi i izvede do kraja“, i što hitnije „ispitaju i razriješe u javnosti već poznati slučajevi otuđivanja društvene imovine i stjecanja lične dobiti“. Osnovne organizacije su zahtijevale da se na koncu, „objelodane imena svih onih koji su činili zloupotrebe“. Odugovlačenje sa diferencijacijom bilo je jedan od razloga zašto se osipalo članstvo i slabio ugled Partije. „Ima zahtjeva“, stajalo je u izvještaju, „da se izvrše radikalne smjene rukovodstva jer ne mogu oni koji su nas uvukli u ovu krizu izvući nas iz nje, a ima mišljenja da najveću odgovornost snose najviši savezni i republički organi od kojih treba i početi proces diferencijacije u SKJ“. Zahtijevala se, npr. u OK SK Hadžići, diferencijacija i temeljita kadrovska smjena „dosadašnje garniture rukovodećih ljudi“ koja, kako je istaknuto, „nije bila u stanju pronaći rješenje za izlazak iz ekonomske i političke krize i zato je hitno

komunista Bosne i Hercegovine - radna verzija, (SKJ, CK SKBiH, Radna grupa za pripremu Konferencije), br. 02.654/1.88, Sarajevo, 4. 4. 1988. Vidjeti i: ABiH, fond: CK, fascikla Konferencija SKBiH 1988, Prijedlog izmjene i dopuna radne verzije stavova i prijedloga konferencije SKBiH o aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja klasne suštine politike SKBiH (Radna grupa za pripremu Stavova i prijedloga Konferencije), Sarajevo, 16. april 1988. ABiH, fond: CK, kutija 02 999-1239 1988, Informacije o provedenim izborima u Savezu komunista Bosne i Hercegovine u 1987/1988, Sarajevo (SK, CK SKBiH), jula 1988, 02-1211/1.88

29 Usvojen je i dnevni red Konferencije koje se sastojao od tri tačke: 1. usvajanje Poslovnika o radu konferencije; 2. izbor radnih tijela konferencije (Radnog predsjedništva, Verifikacione komisije, Radne grupe za pripremu stavova i prijedloga konferencije, Sekretarijat konferencije) i 3. aktuelna idejno-politička pitanja ostvarivanja klasne suštine politike SKBiH. ABiH, fond: CK, fascikla Konferencija SKBiH 1988, Informacija (SKJ, CK SKBiH, Predsjedništvo), br. 02-650/1-88, 5. april 1988.

trebalo birati, nove, mlade i sposobnije ljude“.³⁰

Kako je bilo i planirano, Prva konferencija SKBiH održana je u Sarajevu, u Velikoj sali Skupštine SR BiH uz prisustvo 391 učesnika, od čega su 221 bili delegati osnovnih organizacija, 131 članovi CK, 37 članovi Statutarne komisije i 23 delegata članovi Nadzorne komisije.³¹ Jedna od važnih tema na Konferenciji bila je kadrovska politika i dotaddatašnji, brojni propusti u ovom domenu. Zbog toga kadrovska obnova bila je naznačena kao nužna, a podrazumijevala je u prvom redu diferencijaciju s kadrovima koji su bili povezani s pojedinim slučajevima. Međutim, delegati nisu bili suglasni oko načina njene provedbe, hitnosti i intenziteta. Vođena diskusija načinila je od Konferencije nesvakidašnji skup o kojem je *Oslobođenje* pisalo kao o prvorazrednom političkom događaju na kojem su se „tabui rušili, objašnjenja i stavovi ukrštali, produbljivali, osporavali i priznavali“. Za govornicom je istupilo 120 delegata od kojih su mnogi izražavali svoje očigledno nezadovoljstvo, ne samo multivalentnom krizom, već i Partijom i njenim radom kao uzrocima postojeće krize.³²

O onome što Partija, tj. njeno najviše rukovodstvo konkretno čini u kontekstu snažnog pritiska nastalog otkrivanjem niza afera, na Prvoj konferenciji govorio je Milan Škoro, zamjenik predsjednika CK SKBiH:

30 Na kraju rezimea Izvještaja koji je sačinila Radna grupa na osnovu skoro tri hiljade zapisnika i bilješki protekle diskusije u osnovnim organizacijama, stajalo je da je Izvještaj očigledno „umiven“ i da mu nedostaju „mnoge prepoznatljive pojave pa i izrečeni zahtjevi za ostavkama pojedinih organa SK, zahtjev za ostavkom Predsjedništva CK SKBiH koji je zatražilo 20-tak osnovnih organizacija“. „Trebalo ponoviti da se u velikom broju izvještaja iz OOSK traži da delegati na Konferenciji prenesu raspoloženje baze i da im niko diskusije ne frizira niti prekraja. Možda zahtjev VKV radnika iz Čelince najbolje govori o raspoloženju članstava SK BiH - *tražio bih da svi oni koji više nemaju snage i ugleda-da se povuku i svoja mjesta prepuste onima koji su svojim poštenjem zaslužili da budu u redovima SKJ*“, stajalo je u Izvještaju. ABiH, fond: BM, kutija 59, Izvještaj o provedenoj raspravi o tezama za konferenciju SK BiH -Rezime, 14. 2. 1988. i Diferencijacija odozgo prema dolje. Izvještaj o raspravi o tezama za Konferenciju SK BiH, *Oslobođenje* 14301, 12. 4. 1988, 3.

31 ABiH, fond: CK, fascikla Konferencija SK BiH 1988, Abecedni spisak delegata Prve konferencije SKBiH, april 1988.

32 Gorke pilule istine. Poslije prve Konferencije SK BiH, *Oslobođenje* 14308, 19. 4. 1988, 2. Vidjeti: ABiH, fond: CK, kutija 02 9-130 1988, Metod i sadržaj rada. Informativno-analički materijal za delegate Prve konferencije SK BiH (SKJ, CK SKBiH, Predsjedništvo), Sarajevo, januar 1988.

„Dosta smo već gorkih pilula progutali. Najoporija je došla sa aferom Agrokomerc. Ta teška politička, ekonomska i moralna rugoba pokazala je ne samo do koje granice su bile moguće protuustavne i nezakonite malverzacije i mahinacije, već i do kojih je opasnih granica narastao organizovan i zloćudan sistem vaninstitucionalnog odlučivanja. On je ne samo u jednom kolektivu i u jednoj opštini, već u Republici i šire doveo do blokade funkcionisanja finansijskog, kreditno-monetarnog, bankarskog pa i dijelova političkog sistema i u tom kontekstu do blokade i samog Saveza komunista na tom području. Na 9. i 10. sjednici CK SKBiH, na kojima smo i odlučivali o sazivanju Konferencije SKBiH, ušli smo u proces odlučnog razgolićavanja i razobličavanja afere Agrokomerc i temeljitog propitivanja djelovanja svih institucija i mehanizama privrednog i političkog sistema radi kritičkog raščlanjivanja odnosa i stanja, sticanja jasnih spoznaja o tome šta je to što na svim nivoima društvene organizacije neposredno ili posredno omogućava ili pomaže da se odnosi uspostavljaju na način na koji će preferirati uzurpacije, otuđivanja, čak i manipulacije umjesto istinskog samoupravnog demokratskog odnosa. Taj proces je imao i jedino je i mogao imati radničko-klasno polazište kao mjerilo za ocjenjivanje svih društvenih fenomena i odnosa koji se realno uspostavljaju. Razotkriven je i razgolićen balast paralelnog sistema odlučivanja i otpočelo je presijecanje različitih varijanti ispoljavanja duplog kolosijeka djelovanja. Time je, dijelom eliminisan pritisak pod kojim su očigledno veoma dugo bile i legalne institucije sistema. Iako početni, to je bilo veoma značajan korak koji smo učinili i koji je već doveo do drugačijeg, u osnovi odgovornijeg ponašanja ljudi i do oživljavanja rada delegatskih skupština, posebno Vijeća udruženog rada u skupštinama društveno političkih zajednica, veće motivisanosti za rad i delegacijama i u samoupravnim organima i drugim institucijama sistema.“³³

Pojedini delegati insistirali su na daljoj diferencijaciji postavljajući pitanje zašto je Partija neefikasna u otkrivanju pojava i učesnika krađa i otuđivanja društvene svojine? Zašto se ne oduzima nezakonito stečena imovina? Zašto se ne „raščisti sa vilama u Neumu i u drugim mjestima“ pri čemu su se „neki od prozvanih samo posuli pepelom, drugi opet smijenjeni sa jedne funkcije, ali su zadržali druge visoke funkcije“ i slično.³⁴ Neki od učesnika hvalili su ulogu medija u osvjetljavanju

33 Od vatrenih zaklinjanja preći u akciju, *Oslobođenje* 14305, 16. 4. 1988, 2.

34 Akciju moraju da vode sposobni. Iz poslijepodnevne rasprave. Prva konferencija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, *Oslobođenje*

pojedinih slučajeva. U izvještaju sa diskusije *Oslobođenje* je pisalo da je za govornicom bilo rečeno da su upravo mediji, pomogli da se potvrde „priče koje je lansirala čaršija“ da se, „zloupotrebom funkcija, one itekako mogu dobro materijalizovati“ prema čemu je najviše rukovodstvo bilo „oportuno i nekritično“.³⁵ Na Konferenciji se pozivalo i na Josipa Broza Tita koji je, kako je istakao Ahmed Kalem, delegat iz Hadžića, često govorio o „čišćenju Partije“ i nužnoj diferencijaciji. Izrazio je svoje nezadovoljstvo zaustavljanjem diferencijacije koje je izvršeno pod velikim pritiskom dok su rezultati diferencijacije u drugom organima i organizacijama poput RK SSRN, ostvarili vrlo skromne rezultate. Članstvo je zapanjeno, istakao je Kalem, što se diferencijacija u Predsjedništvu CK SKBiH, Predsjedništvu Republike i republičkom Izvršnom vijeću nije dovela do kraja.³⁶

O ovom velikom skupu, vođenoj diskusiji i usvojenim „Stavovima i prijedlozima“ CK je razgovarao na 14. sjednici 18. maja 1988. godine. Komitet je ovom prilikom verificirao ovaj dokument i pored njega usvojio „Operativni program za aktivnosti organizacija organa i oblika akcionog organiziranja i idejno-političko djelovanje SKBiH na provođenju Stavova i prijedloga Konferencije Saveza komunista Bosne i Hercegovine“, „Neposredne zadatke članstva, osnovnih organizacija i organa SKBiH u ostvarivanju kadrovske politike“ kao i „Stavove o promjenama i unapređivanju organizacije, metoda i sadržaja rada Centralnog komiteta SKBiH, predsjedništva i njihovih radnih tijela“.³⁷ Nekoliko dana poslije (24. maja) „Stavovi i prijedlozi o aktuelnim idejo-političkim pitanjima ostvarivanja klasne suštine politike SKBiH“ objavljeni su u sredstvima

14305, 16. 4. 1988, 5.

- 35 Međutim, delegati iz Neuma objašnjavali su dotadašnji postepeni razvoj mlade općine Neum, proces dodjele zemljišnih lokacija i izgradnje vikend-kuća u Surdupu i Tihoj luci podcrtavajući da su ispoštovane sve predviđene procedure i zakonski uslovi. Glasine o nezakonitoj gradnji, uzurpaciji obale, neadekvatnoj poreskoj politici, rečeno je na Konferenciji, imalo je za cilj „stvaranje nejedinstva i skretanje sa kursa političkog i društveno-ekonomskog razvoja, podmetanja i proturanje da se bavimo sami sobom“. (Kritikovani rad rukovodstva. Prva konferencija Saveza komunista Bosne i Hercegovine, *Oslobođenje* 14306, 17. 4. 1988, 2).
- 36 Nažalost, u dostupnoj fascikli koja sadrži dio materijala Prve konferencije SKBiH dostupna je samo diskusija Ahmeda Kalema snimljena na magnetofonskoj traci broj sedamnaest (ABiH, fond: CK, fascikla Konferencija SR BiH. Stenografske bilješke diskusije. Traka br. 17/LJS).
- 37 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 41–105.

javnog informisanja.³⁸

Ilustracija 3. *Oslobođenje* 14301, 12. april 1988.

Ovaj dokument, podijeljen u 32 tačke, uz konstataciju o teškoj aktualnoj političko-ekonomskoj situaciji i evidentnom „odstupanju od klasno-revolucionarne politike Saveza komunista“, činili su zahtjevi, sugestije, prijedlozi, smjernice, upozorenja i ukazi CK. Zahtijevana je promjena „odnosa u vlastitim redovima i demokratizacija ukupnog društvenog i političkog života“ pri čemu je, kako je bilo istaknuto, trebalo „ojačati sposobnost SK da nudi i prihvata novije, progresivnije ideje i inicijative“. U prvom redu trebalo je značajno promijeniti praksu i smanjiti administrativni aparat, provesti sveopću štednju koja je podrazumijevala veliko smanjenje troškova reprezentacija, različitih proslava, voznog parka i slično. Također, trebala se izmijeniti i dotadašnja stambena politika i politika izgradnje. Tražila se efikasnija primjena akcije „imaš kuću vrati stan“ koja je trebala dokinuti očigledno prisutnu praksu raspolaganja sa dva ili više društvenih stanova, te raspolaganje društvenim stanovima uz posjedovanje vlastite kuće ili stana. Sve to trebalo je pomoći *borbu* protiv zloupotrebe javnih i poslovnih funkcija, postojećih socijalnih razlika pri čemu se trebalo sprovesti ispitivanje porijekla imovine pa i njena konfiskacija. Diferencijacija s onima za koje se utvrdi da su činili nezakonite radnje, prema ovom dokumentu, trebalo se kategorično provesti u svim organizacijama i organima uključujući i najviše partijsko rukovodstvo. Bilo je istaknuto da Konferencija SKBiH

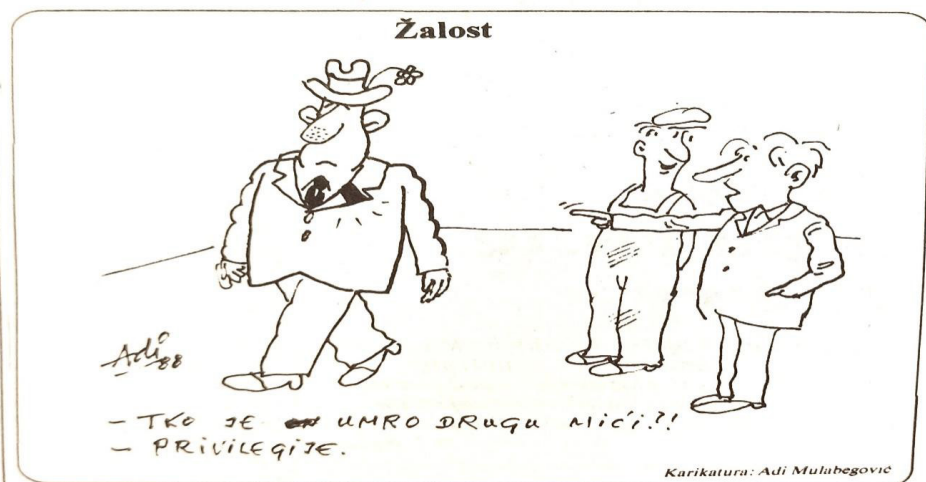
38 ABiH, fond: CK, kutija 02 999-1237 1988, Informacije o radu Predsjedništva CK SKBiH između 14. i 15. sjednice CK SKBiH, Sarajevo juna 1988, 02-1116/1-88

zahtijeva da se „u odnosu na pokrenuta pitanja imovinskog stanja rukovodnih radnika i nosilaca funkcija, u nadležnim organima prezentira cjelovita informacija o izgradnji stambenih i vikend-objekata u Neumu i u drugim sredinama gdje su ta pitanja pokrenuta. U svim slučajevima kada se postavljaju i pokreću slična pitanja, nadležni organi su dužni da daju blagovremene i cjelovite informacije i ocjene.“³⁹

Da diferencijaciju treba nastaviti, „ne samo povodom afere Agrokomerc već i u odnosu na sve one koji ne provode ili usporavaju provođenje programa izlaska iz krize, dovode u pitanje jedinstvo i akcionu koheziju Saveza komunista i koji se suprotstavljaju procesu demokratizacije i Savezu komunista i društvu“ bilo je istaknuto u tački 25. ovog dokumenta. Naglašeno je da se diferencijacija kao „idejno razjašnjavanje i razgraničavanje sa onima koji svojim djelovanjem i ponašanjem otupljuju oštricu akcije Saveza komunista, zastupaju idejna stanovišta suprotna njegovoj politici, ali i sa onima koji ne izvršavaju postavljene zadatke ili se suprotstavljaju njihovom provođenju“ mora nastaviti. „Idejno-političku diferencijaciju treba sprovoditi konkretno, i u Savezu komunista i u svim institucijama sistema, na suštinskim pitanjima, na programima akcije i onome što vodi izlasku iz krize i otvara perspektive društvenog progresa. Konferencija traži da Centralni komitet ne samo praktikuje već i da obaveže organizacije i organe Saveza komunista da do kraja istraju na provođenju započetih procesa diferencijacije, jer njihovo zaustavljanje i sporo odvijanje nanosi ogromnu štetu ugledu Savezu komunista i povjerenju članstva u organe Saveza komunista. Konferencija zahtijeva da se povodom afere Agrokomerc idejno-politička diferencijacija mora vratiti u sve republičke organe, u Centralnom komitetu SKBiH i njegovo Predsjedništvo, predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine, Izvršno vijeće i Skupštinu SR Bosne i Hercegovine i druge organe koji su po osnovu svojih ustavnih i zakonskih prava bili dužni da spriječe nastajanje afere Agrokomerc, brže i efikasnije otklanjaju njene posljedice, a posebno u one organe koji su od trenutka otkrića afere neblagovremeno i neadekvatno djelovali.“⁴⁰

39 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 46–48.

40 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 54–55. Međutim, da je kadrovska politika bila predmet ozbiljnih rasprava i neslaganja i da je jedan od važnih kriterija za izbor najodgovornijih funkcija u Republici bio onaj nacionalni svjedoči i

Ilustracija 4. *Oslobođenje* 14341, 24. maj 1988.

Ovakvo insistiranje na daljoj diferencijaciji bilo je rezultat istupanja pojedinih delegata na Konferenciji koji su ponovno postavili pitanje izgradnje vikend-naselja u Neumu predstavljajući ga kao još jedan eklatantan primjer zloupotrebe funkcija i pozicije moći, tj. svemoći i grabežljivosti najvišeg rukovodstva i njegovog moralnog posrnuća. Pitanje stjecanja zemljišnih parcela u ovoj mladoj, nerazvijenoj bosanskohercegovačkoj općini i načina izgradnje objekata kao i njihovog velikog broja, pri čemu su neumska naselja Surdup i Tiha luka pretvorena u ekskluzivna vikend naselja, već su bila postavljena na različitim forumima.⁴¹ Na Konferenciji je donesen zaključak da se u što skorijem roku izradi tzv. bijela knjiga, tj. prikupi i CK SRBiH dostavi dokumentacija nadležnih općinskih organa i stručnih službi o razvoju

činjenica da je na ovoj sjednici vođena višečasovna diskusija o kandidatima za predsjednika Predsjedništva i sekretara Predsjedništva CK SKBiH i to na zatvorenom dijelu sjednice (ABiH, fond CK, kutija 02 999-1237 1988, Prijedlog zapisnika sa Četrnaeste sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine održane 18. 5. 1988, 02-1116/1-88).

- 41 Postavljali su ovo pitanje i delegati na sjednicama Društveno-političkog i Vijeća udruženog rada Skupštine SR BiH što će ovaj slučaj u narednom periodu pretvoriti u novu aferu koja je, mnogo više od Agrokomerca, forsirala dalju diferencijaciju i čišćenje Partije (Istinu reći o svemu. Milan Škoro za Radio-Sarajevu, *Oslobođenje* 14303, 14. 4. 1988, 4. i Delegatska pitanja bez prvih odgovora. Odvojene sjednice vijeća Skupštine SR BiH, *Oslobođenje* 14407, 29. 7. 1988, 4). Simptomatično, *Oslobođenje* je upravo početkom aprila 1988. godine objavilo feljton Istine i zablude o Neumu tako najavljujući novu veliku aferu.

ove općine u proteklih devetnaest godina.

U narednom periodu, na sve učestale upite o provedbi usvojenih zaključaka Konferencije na rasvjetljavanju pojedinih slučajeva i diferencijaciji, Predsjedništvo Centralnog komiteta reagiralo je dosta šturim izvještajima poput onoga o kojem se diskutiralo na 15. sjednici Centralnog komiteta SKBiH 8. jula 1988. godine.⁴² U njemu je bilo istaknuto da je Predsjedništvo „pratilo idejno-političku situaciju i kretanja“, „blagovremeno reagovalo na aktuelna politička pitanja“ i fokusiralo se na „izvršavanje i realizaciju zaključaka i stavova CK SKBiH i SKJ kao i navedene Konferencije“. Bilo je naznačeno da je uprkos, „teškim i složenim i velikim teškoćama“, očiglednoj „nelikvidnost privrede i čestim obustavama rada“, sve učestalijim „pojavama i djelovanjem sa nacionalističkih i kleronacionalističkih pozicija“, kao i kumulacijom problema nastalim aferom Agrokomerc, Predsjedništvo „neposrednim učešćem u sredinama gdje je dolazilo do konfliktnih situacija uglavnom uspijevalo da doprinese mijenjaju stanja i prevazilaženju teškoća“.⁴³

Međutim, bilo je očigledno da Predsjedništvo CK nastoji opravdati svoju izvršno-političku poziciju, ali je, bez jasne predstave što u datoj situaciji učiniti, konkretne aktivnosti uporno prolongiralo. Ipak, rasprava na ovoj sjednici nagovijestila je da će se o pojedinim pitanjima i drugovi i rukovodstvo morati jasno očitovati. Na početku diskusije za riječ se javio Branko Mikulić, član CK SKJ i predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Skupštine SFRJ dajući osnovni ton raspravi koja je slijedila.⁴⁴ Mikulić je otvorio pitanje diferencijacije kao prisutne i nužne, ali se, smatrao je, u njenoj aktuelnoj provedbi gubila razlika između one političke i idejne kao primarne, od one kadrovske. Taj vrlo ozbiljan i složen proces lako se zloupotrebljavao pri čemu su se, istakao je

42 ABiH, fond: CK, kutija 02 999-1237 1988, Informacija o radu Predsjedništva CK SKBiH između 14. i 15. sjednice Centralnog komiteta SKBiH (SKJ, CK SKBiH, Predsjedništvo), Sarajevo juna 1988. 02-1116/1-88

43 Isto.

44 Mikulić je, kao istaknuti bosanskohercegovački političar, sada na važnim saveznim funkcijama, također bio predmet inkriminacije i učestalih javnih prozivanja pri čemu se uporno tragalo za njegovom političkom i moralnom odgovornošću za afere Agrokomerc i Neum. Iako je Mikulić politički preživio afere kojima su smijenjeni brojni njegovi dugogodišnji i bliski saradnici poput Hamdije Pozderca i Milanka Renovice, sve to je dodatno otežalo ionako vrlo tešku poziciju saveznog premijera pri čemu će koncem 1988. godine zajedno sa cjelokupnim sastavom Saveznog izvršnog vijeća podnijeti ostavku i uskoro se penzionisati (Opširnije: Sarač Rujanac, 2020, 454–463).

Mikulić, značajno oprečne tendencije „stavljale pod oblande slobode i demokratizacije“. U svom očigledno emotivnom i izrazito kritičkom istupanju Mikulić je rekao da se već duže vrijeme provodi njegova javna diskreditacija kao i njegove porodice i da se objavljuju neistiniti napisi u štampi koje ponavljaju i ističu i pojedini *drugovi* na različitim forumima. Mikulić je smatrao da je „krajnje vrijeme da se veoma raširena pojava insinuiranja i diskreditacije pojedinaca“ pa i njega lično, a sve pod krinkom diferencijacije ozbiljno analizira i konačno „stavi na dnevni red Centralnog komiteta“. Dotadašnja diferencijacija, istakao je Mikulić, nanosila je mnogostruku štetu i rukovodstvu i Republici. Prisutnima, a i cjelokupnoj javnosti postavio je pitanja da li se to negdje zauzeo stav o tome koga treba politički likvidirati u Bosni i Hercegovini, ko je zauzeo taj stav i da li će CK u aktuuelnoj kakofoniji „pustiti da se svako od nas sam brani od takvih kleveta“.

U nastavku svog istupanja je rekao:

„U nas se sve češće govori o tome da treba dovršiti započetu diferencijaciju u Bosni i Hercegovini. Ja se slažem s tim. Međutim, pretpostaviti je da bi **trebalo da se zna na kojim pitanjima treba da se izvede diferencijacija, odnosno s kim se treba diferencirati** (istakla autorica). Pošto je riječ o političkoj diferencijaciji, to znači da oni koji veoma uporno to ističu znaju s kime se treba diferencirati, jer se idejno i politički ne slažu sa onima sa kojima žele da se diferenciraju. Mislim da bi bilo dobro da se i ova tema detabuizira, **da bi trebalo da se objelodani u čemu se očituju ta neslaganja** (istakla autorica). Korektnije je da uradimo tako, pa da se razjasnimo i, ako treba, da se upravo na tim pitanjima diferenciramo, nego da se koriste drugi metodi, pa i pojedini minorni novinari u sredstvima informisanja da na najskrupulozniji način **plasiraju neistine i poluistine pa i izmišljotine, vrše kompromitaciju pojedinih ličnosti, a zatim se i to brani kao demokratska tekovina** (istakla autorica). Često se pitam, zar oni koji se time služe ili to podržavaju zaista žive uljuljkani da jednoga dana (istorija to pokazuje) i sami neće postati žrtve tih metoda. Zato plediram, ako ima pitanja idejnog i političkog karaktera po kojima ima među nama razlika, stavimo ih na dnevni red, pa da se o tim pitanjima razjasnimo i ako treba razidemo. Zatim, veoma me boli kada metodom diskvalifikacije ljudi oni pokušavaju eliminisati iz javnog i političkog života. Recimo, proturaju se neistine o pojedinim kadrovima, a poslije toga se kaže da ih i zbog toga što se tako i tako o njima govori ipak ne bi trebalo birati na ovu ili onu funkciju.

Ne znam čemu nas to vodi, drugovi. Mi se moramo zamisliti nad sudbinom, ne tih pojedinaca, već pokreta. Koji je to moral?⁴⁵

Ova sjednica na kojoj je istupio iznenađujući veliki broj govornika, čak dvadeset i dva, izazvala je veliku pažnju i u drugim republikama.⁴⁶ Kao o višerasnoj, vrlo oštroj, polemičkoj i izrazitoj emotivnoj raspravi o prozvima funkcionera, pisale su *Večernje novosti*. Kao ključni predmet diskusije, prozivke su se tumačile na tri načina; kao lični obračuni, kao pokušaji da se nastave demokratski procesi i ljudi zaplaše i kao logična posljedica toliko nužnog javnog dijaloga. Bila je to sjednica, „iznenađujućeg obrta“ koja je ustvari bila odraz stanja političkog života u Bosni i Hercegovini koji je već duže vrijeme bio opterećen „brojnim otvorenim i nerazjašnjenim pitanjima“, pisao je ovaj beogradski list. *Večernje novine* u svom osvrtu na ovu sjednicu i diskusiju obilježenu brojnim replikama citirale su jednog od učesnika koji je rekao da „u skoro svim kolektivima dešava se socijalna drama, a mi evo skoro godinu dana samo tražimo krivca, samo se međusobno kompromitujemo, diskvalifikujemo, međusobno blokiramo“. „U iznenađujuće otvorenoj debati pokrenuta su dalekosežna pitanja i zapalile su se polemičke vatre na čijem će se plamenim jezicima posigurno još grejati visoki partijski forumi Republike“ pisala je *Borba* podcrtavajući neuobičajeno velik broj diskutanata kao i „zvučnost imena koji su istupili za govornicom“.⁴⁷

45 AFBiH, fond: BM, kutija 68, Diskusija na sjednici CK SKBiH 8. VII 1988.

46 Mikuliću je u diskusiji spočitana njegova odbranaška pozicija uz konstataciju da su navodi u štampi o pojedinim funkcionerima lako provjerljivi, pri čemu se činjenice, poput kuće, ne mogu lako sakriti. Pojedini učesnici su izrazili svoje neslaganje s Mikulićevom ocjenom da su „napadi na pojedine funkcionere napad na sistem“. Jedan od diskutanata suglasio se s Mikulićem da u SK ne bi trebali postojati pojedinci koji su „otvoreni za sve napade i drugi koji su od tih napada u potpunosti zaštićeni“. Međutim, istakao je ovaj delegat, „svi sporovi, svi aferimi, sve zamjerke koje negdje stoje zapisane treba reći odmah, a ne čekati da ti argumenti potegnuti kad dosijeji postanu efikasno političko sredstvo.“ (Ne kriti istinu. Suzbiti neistine. Rasprava o izvještaju o radu Predsjedništva između dvije sjednice CK. Petnaesta sjednica CK SKBiH, *Oslobođenje* 14387, 9. 7. 1988, 2).

47 O „burnoj razmjeni mišljenja“ na ovoj sjednici detaljno su pisali *Oslobođenje*, *Večernje novosti*, *Večernje novine*, *Slobodna Dalmacija*, *Danas*, *Komunist*, *Ekspres politika*, *Politika* i *Borba* donoseći dijelove izlaganja Branka Mikulića, Zdravka Grebe, Fuada Muhića, Franje Kožula, Anđelka Vasića, Milana Drljevića, Darinke Đurašković, Edine

Ova sjednica *velikog obrata* je, ako ne već otvorila, onda sigurno ubrzala određene procese u političkom životu Republike. Vođena diskusija doprinijela je da se pitanje kadrovske politike i diferencijacije maksimalno aktualizira čemu će znatno doprinijeti Prva konferencija SKJ održana 29. maja 1988. godine i njeni zaključci. I ovom prilikom bilo je riječi o „moralnim deformacijama komunista u uslovima socijalnih teškoća“ kao i evidentnoj „porasloj osjetljivosti na razlike“. Postojeće stanje zahtijevalo je radikalne promjene u djelovanju SK, istakao je u uvodnom izlaganju na Konferenciji Boško Krunic, predsjednik predsjedništva CK SKJ. One su podrazumijevale i „radikalno čišćenje SK“ od onih koji su se „ogrešili o moralna načela avangarde i ljudsko poštenje, koji su grimzivi, koji sve podređuju ličnim interesima, koji s bogate na tuđi račun, koji vrše razne zloupotrebe“. „Nedopustivo je“, naglasio je Krunic, „da smo ravnodušni prema lopovima, nemoralnim, nepoštenim. Jedan od najcrnijih oportunitizama danas je što mnoge organizacije CK čute, a tako i trpe takve ljude u svojim redovima“.⁴⁸

Poslije Prve konferencije SK BiH jugoslavenski mediji, a posebno beogradska štampa⁴⁹ kao i neki bosanskohercegovački novinari i domaći listovi,⁵⁰ nastavili su sa posebnom pažnjom pratiti slučajeve i afere, diferencijaciju i smjenu stare garde. Zagrebački *Danas* učestalo je pisao o dugo očekivanoj „smjeni epidemioloških razmjera“, „kadrovskim sunovratom“, tj. „masovnom provjetranju dotadašnjih

Rešidović, Milanka Renovce i Raifa Dizdarevića. ABiH, fond: CK, kutija 02 999-1237 1988, Pisanje štampe o 15. sjednici CK SKBiH (Odjeljenje za informisanje i propagandu CK SKBiH), Sarajevo jula 1988.

- 48 Jedinstvo zemlje je pretpostavka za izlazak iz krize. Za svaku reformu i uspjeh svih mjera, *Oslobođenje* 14347, 30. 5. 1988, 2-5.
- 49 Branko Mikulić nekoliko godina poslije ovih događaja podcrtava značaj i ulogu „štaba antibirokratske revolucije“ u Beogradu koji je nakon neuspjeha da prenese mitingašku euforiju iz SR Srbije u SR Bosnu i Hercegovini pribjegao drugoj metodi „buđenja“ naroda i izmijene političke klime. Pri tome su svakodnevno (zlo)upotrebljavani mediji za fabriciranje afere, a s namjerom da se „izazove racijep u Rukovodstvu republike i destabiliziraju političke prilike u Bosni i Hercegovini“, odnosno „blamira politika Republike i odabrane ličnosti u rukovodstvu Republike i Bosanci u organima Federacije“. Sve je imalo za cilj, ističe Mikulić, da se Bosna i Hercegovina „baci na koljena“ (Mikulić, 2016, 75).
- 50 Uzelac navodi da su se u „opštem horu“, tj. otvorenom napadu na republiko rukovodstvo s namjerom da se „do kraja dotuče“, pridružili i pojedini bosanskohercegovački novinari „misleći kako doprinose raskrinkavanju birokratije“, praveći u mnogočemu od bosanskohercegovačkog rukovodstva specifičnu iznimku (Uzelac, 2005, 318–319).

kadrovskih labirinata“ u Bosni i Hercegovini pri čemu je desetkivano Predsjedništvo SR BiH, bio presedan dostojan „riplijevske pažnje“. List je pisao o rezultatima diferencijacije nakon Prve konferencije ističući da niti jedan od članova aktuelnog sastava najvišeg političkog rukovodstva Republike, nije dočekaio da mu se mandat završi. U SR Bosni i Hercegovini bila je po srijedi masovna pojava zamjena „funkcionerskih fotelja penzionerskim papučama“ i ubrzano se odvijao „labuđi pijev“ bosanskohercegovačke političke elite „koja je u dužem razdoblju krojila socijalizam po mjeri vlastitih komunističkih potreba“ i predstojeću kadrovsku obnovu.⁵¹

Međutim, kadrovska diferencijacija nije se odvijala brzinom i intenzitetom kako su to određeni krugovi očekivali. Realizacija Operativnog programa privođenja Stavova i prijedloga Konferencije SK BiH vezanog za pitanje uslova i načina izgradnje vikend-kuća u Neumu, za što je bila posebno imenovana Radna grupa (na 19. sjednici CK SKBiH) i pored očiglednog javnog pritiska „neopravdano je kasnila“. O tome se razgovaralo na sjednici Predsjedništva CK SKBiH početkom novembra pri čemu je istaknuto da baza insistira da se rad grupe hitno ubrza i u što skorije vrijeme dostave njeni nalazi i zaključci.⁵² Konačno, Radna grupa SK BiH je na 20. plenarnoj sjednici 9. decembra 1988. godine predstavila svoj izvještaj. Također, predočila je i preliminarni spisak osoba za koje je utvrdila da postoje elementi za pokretanje idejno-političke i moralne odgovornosti vezano za slučaj Neum, izgradnju vikendica i nenamjensko korištenje stambenih kredita. Međutim, na ovoj sjednici razvila se žuštra diskusija o osnovim kriterijumima koji su prošireni u smislu moralne odgovornosti bračnih drugova za, nerijetko, opetovano korištenje kredita kao i izgradnju vikendica i u drugim mjestima, a ne samo u Neumu. Nakon toga, na spisku Radne grupe našlo se sedamdeset i sedam osoba. Bili su to mahom istaknuti članovi CK SKJ iz SR Bosne i Hercegovine, članovi CK SKBiH kao i članovi Nadzorne i Statutarne komisije SK BiH.⁵³

51 Vidjeti: Stare i nove zaprške. Je li dijelu bosanskohercegovačkog rukovodstva oduvijek nedostajalo političkog sluha, *Danas* 336, 2. 8. 1988, 20–21; Bez funkcija i vila. O neumskim vilenjacima progovorilo i Predsjedništvo CK SKBiH, *Danas* 345, 4. 10. 1988, 24–25; Ranjeni politički štabovi. Poslije Agrokomerca i Neuma kadrovska je obnova u Bosni i Hercegovini postala neminovnost, *Danas* 350, 1. 11. 1988, 14–15. i Najbolji se kvare najgore. Iako neki kamenčići nedostaju, neumski mozaik poprima sasvim jasne obrise, *Danas* 351, 8. 11. 1988, 18–19.

52 Požurivanje istine o Neumu, *Oslobođenje* 14513, 12. 11. 1988, 1.

53 Dvedeseta sjednica Centralnog komiteta SK BiH. Ostavke zbog Neu-

Slijedili su brojni opozivi i ostavke, a intenzivna diferencijacija je nastavljena i tokom 1989. godine. Na taj način u međukongresnom periodu (19-21. maj 1986. – 7-9. decembar 1989), CK SKBiH izvršio je zamjenu jedne četvrtine svog članstva, više od polovine članova CK SKJ iz SKBiH, značajnog broja članova Predsjedništva CK SKBiH i Statutarne komisije, dok su brojne kadrovske smjene pretrpjele i općinske organizacije.⁵⁴

Bilo je očigledno da pomenutim aferama, nije postao upitan isključivo rad političko-partijskog rukovodstva nego i njegova moralna podobnost i etička odgovornost. Prokazani pojedinci postaju personalizacija sistema pa su afere poslužile kao uspješno sredstvo za osudu bosanskohercegovačkih partijskih i državnih organa, institucija i pravosuđa. Međutim, način otkrivanja i izrečena kritika „visoko izražene koncentracije moći tehno-strukture i njenog lopovluka“ kao i svakodnevna grčevita borba unutar najvišeg partijskog i političkog vrha, utjecali su i na međunacionalne odnose u Republici. Takva diferencijacija kao posljedica prizivane demokratizacije imala je i drugu stranu i bez sumnje potpomogla raspirivanje raznih oblika nacionalizma, od onog ekonomskog do batinaškog-šovinističkog.⁵⁵ Na

ma, *Oslobođenje* 14541, 11. 12. 1988, 1; Ko odlazi iz CK SKBiH i CK SKJ, *Oslobođenje* 14541, 11. 12. 1988, 6. i Proširena lista odgovornih. Drugi dan rada 20. sjednice Centralnog komiteta SKBiH. Novi prijedlog radne grupe, *Oslobođenje* 14541, 11. 12. 1988, 4.

- 54 Na sjednici CK SKBiH koncem decembra 1988. godine bilo je riječi o razrješenju šesnaest članova CK. Članovi CK su ovom prilikom trebali od 36 kandidata na listi izabrati 22 nova člana CK, od pet kandidata za člana Statutarne komisije izabrati dvoje, kao i jedanaest novih članova CK SKJ iz SKBiH. Dotadašnji članovi CK SKJ Branislav Simić je bio preminuo, Hamdija Pozderac je bio razriješen dužnosti, Stanko Tomić je bio isključen. Muniru Mesihoviću je bio usvojen prijedlog za razrješenje, dok su po kriterijima kadrovske obnove oslobođeni ili razriješeni članstva bili Mato Andrić, Hrvoje Ištuk, Rudi Kolak, Branko Mikulić, Milanko Renovica i Nikola Stojanović. (Anđelić, 2005, 106; Odlazak onemogućenih. Uvodno izlaganje Ivana Cvitkovića o kadrovskoj obnovi u CK SKBiH i njegovom predsjedništvu. Odgovornost za Neum (18. sjednica CK SKBiH), *Oslobođenje* 14485, 15. 10. 1988, 5; Kadrovska obnova nije sama sebi cilj. Iz uvodnog izlaganja Ivana Cvitkovića, *Oslobođenje* 14517, 18. 11. 1988, 6; Kadrovska obnova po diktatu vremena, *Oslobođenje* 14559, 29. 12. 1988, 4; Razrješeno 16 članova CK SKBiH, *Oslobođenje* 14559, 29. 12. 1988, 5; Novi članovi CK SK BiH, *Oslobođenje* 14559, 29. 12. 1988, 5. i Kandidati za članove CK SKJ iz SK BiH, *Oslobođenje* 14559, 29. 12. 1988, 5).

- 55 Lučić navodi da su afere dovele da kadrovske čistke koje je „otvorila prostor bitnim promjenama u politici republičke partije, ali i čistke koja

opasnost uključivanja nacionalnog pariteta u proces diferencijacije i prisutno prebrojavanje koliko je ustvari Muslimana prozvano aferama, koliko Hrvata ili pak Srba, i da li je neka afera pokrenuta na štetu jedne, druge ili treće nacije i to od one druge ili treće, upozoravano je još koncem 1987. godine u jeku diskusije o aferi Agrokomerc.⁵⁶ Iako je taj segment u kontekstu političke diskusije uporno potiskivan, on je itekako bio prisutan i dobivao je na snazi i inputima koji su dolazili van republičkih granica.

Na pomenutoj Četrnaestoj sjednici Centralnog komiteta 15. maja 1988. godine u svojoj uvodnoj riječi Nenad Guzina, član predsjedništva CK SKBiH, govorio je upravo o zaoštrenim međunacionalnim odnosima u Republici na što je i Prva konferencija SKBiH skrenula pažnju. „Nije lišena osnova ocjena“, rekao je Guzina, „da na liniji međunacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini dolazi do poremećaja i da se nekim sredstvima pokušava dovesti u pitanje ono što je decenijama posebno obilježavalo ukupne odnose u Bosni i Hercegovini: mislim prije svega na visok stepen međunacionalnog povjerenja“.⁵⁷

Pod snažnim utjecajem memorandumske euforije, polarizacija unutar bosanskohercegovačkog republičkog rukovodstva na nacionalnoj osnovi postaje sve očiglednija. Sjednice CK SKBiH održane u martu (26. sjednica CK SKBiH 1. mart) i aprilu 1989. (27. sjednica CK SKBiH 5. aprila) pokazale su značajno različite stavove

je znatno oslabila bosanskohercegovačko rukovodstvo pred navalom srpskog nacionalizma koji je već temeljito zahvatio strukture sustava“ (Lučić, 2013, 212). Međutim, u samoj Partiji bilo je već tada jasno da je situacija do koje se došlo nizom slučajeva i afera, obilježena, kao što smo već naveli svakodnevnim prokazivanjima među drugovima, otvarala mogućnost za prodor nacionalizma. U atmosferi neslaganja, učestalih smjena i ostavki koje su se odražavale na efikasnost rada i najodgovornijih stvaralo se „pogodno tlo za raspirivanje nacionalizma koji je u Jugoslaviji digao glavu i defiluje“. O aveti probuđenog nacionalizma vidjeti diskusije Nijaza Durakovića, Milana Daljevića, Ivana Cvitkovića i Raifa Dizdarevića na Devetoj sjednici CK 19. septembra 1987. godine. (9. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1987, 24–27, 28–31, 71–75, 102–107). Također vidjeti i istupanje Branka Mikulića na 15. sjednici CK SKBiH u julu 1988. godine. (AFBiH, fond: BM, kutija 68, Diskusija na sjednici CK SKBiH, Sarajevo, 8. VII 1988).

56 AFBiH, fond: BM, kutija 63, Riječ u diskusiji na XI sjednici Centralnog komiteta SK BiH 25. decembra 1987.

57 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1988, 29–30.

drugova o dešavanjima u Srbiji, aktuelnoj nacionalnoj homogenizaciji i radikalizaciji, manipulacijama masama, stvaranju kulta vođe i aktuelnoj politici SR Srbije prema SR Bosni i Hercegovini, kao i opasnosti *prelijevanja* situacije iz SR Srbije u SR Bosnu i Hercegovinu. Očigledni *nacionalni raskol* unutar Partije će se prenijeti i na novinske stupce u kojima su se prepoznavale dvije značajno različite političke pozicije.⁵⁸

U konačnici, krajnji rezultat afera koje su potakle kadrovsku diferencijaciju za koju je i u to vrijeme isticano da se značajno oslanja na „proizvoljne, tendenciozne i senzacionalističke tvrdnje i neistine“,⁵⁹ bilo je poništavanje legitimiteta i potpuno gubljenje kredibiliteta republičkog rukovodstva. Politička impotentnost desetkovanog rukovodstva doprinijela je slabljenju Republike kao političkog faktora u Jugoslaviji.⁶⁰ Na to je upozoravao Hamdija Pozderac istupajući još na Devetoj sjednici CK SKBiH 19. septembra 1987. godine rekavši da je slučaj Agrokomerc ustvari samo povod za opći napad na SR Bosnu i Hercegovinu i neke bosanskohercegovačke kadrove. Cilj je bio da se Republika poistovjeti sa slučajem i tako „praktično isključi iz rješavanja nagomilanih problema u jugoslavenskim razmjerama zbog opterećenja ovim slučajem“ naglasio je Pozderac ovom prilikom.⁶¹

Upravo na to upozoravao je i Branko Mikulić na Četrnaestoj sjednici Centralnog komiteta SKBiH 15. maja 1988. rekavši:

„Ne vjerujem da Bosna i Hercegovina može krenuti stazama prosperitetnog razvoja, ako stalno držimo otvorenim pitanje rukovodstva u republici. Kako će se to rukovodstvo angažovati na izvršavanju zadataka Konferencije, na ostvarivanju svih programa. Ja sam za diferencijaciju tamo gdje treba da se provede, ako treba sa Brankom Mikulićem, onda se diferencirajte sa Brankom Mikulićem, ali nije za to krivo Savezno izvrsno vijeće, ne dovodite u

58 Sarač Rujanac, 2023, 50–51.

59 Upozoravajući na to Petar Dodik je istakao da pojedini mediji objavljuju tekstove u kojima se ne krije otvorena rasistička mržnja. U njime se, rekao je, vrijeđa „cijeli jedan naš narod“, tj. Muslimani (9. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1987, 50–53).

60 Sarač Rujanac, 2020, 442–463. Vidjeti i: Mikulić, 2016, 76.

61 9. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1987, 159. Raif Dizdarević ističe da je afera Agrokomerc izazvala „svojevrsni društveni zemljotres“ u Bosni i Hercegovini i bila ustvari udar na dotadašnju politiku razvoja i oslonca na vlastite snage, društvene prilike u Republici i njen položaj u Federaciji (Dizdarević, 2011, 61–62).

pitanje instituciju. **Ja se bojim da korpus ide u boj sa ranjenim štabom.** (istakla autorica) Nećemo drugovi dobiti taj boj. Dajte da razgovaramo, da se razjasnimo. Mada će mi se opet odgovoriti, kao poslije jedne moje diskusije u Famosu koja je bila na liniji istog apela kao što danas apelujem, da hoću da zakočim proces diferencijacije. Nije to meni ni na kraj pameti, ali ja hoću i otvaram pitanje zašto se otvara pitanje svih Rukovodstva u republici? Možemo li mi pod tim uslovima živjeti i raditi u normalnim uslovima i razvijati se? Ja sumnjam u to. I s tim u vezi je pitanje Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji. Ja govorim sa stanovišta posla na kojem sam, ja izuzev sada drugovi rada u Komisiji za reformu privrednog sistema, **malo zapažam kreativno učešće Republike u izgrađivanju politike Jugoslavije.** (istakla autorica) Govorim o onome šta se dešava u poslovima koje je radim. Jesmo li se mi zbunili, kreativne snage u Bosni i Hercegovini znam da postoje, ali zašto smo počeli bježati od svoje odgovornosti za izgrađivanje jugoslovenske politike. To je naša odgovornost i dužnost. Mi smo u ozbiljnoj krizi-društvenoj, ekonomskoj, političkoj i Republika i Jugoslavija.⁶²

U narednom periodu politička situacija u Jugoslaviji kao i u Republici se pogoršavala, pri čemu su predočeni „parcijalni pogledi i programi“ dodatno povećavali opasnost od „nesagledivih posljedica po naš socijalistički i samoupravni sistem u cjelini“. Na dvadeset i šestoj sjednici CK SKBiH 1. marta 1989. godine predsjednik Predsjedništva CK Abdulah Mutapčić u nekoliko rečenica sublimirao je svu složenost aktuelnog političkog momenta u kojem je dogovor i suglasje ključnih aktera svakim danom postajao sve manje izvjestan. Tom prilikom je rekao:

„U posljednje vrijeme učestali su napadi na SR BiH, na političko stanje u njoj, rad legalnih institucija, organa i rukovodstava. **Ti napadi imaju za cilj destabilizaciju stanja u BiH, izazivanje nepovjerenja i sukoba među njenim građanima na nacionalnoj osnovi, omalovažavanje demokratskih procesa, izazivanje sumnji u sposobnost legalnih institucija društva da razrješavaju pitanja s kojima se susrećemo...** (istakla autorica) Napadi na Bosnu i Hercegovinu eskaliraju od otvorenog zagovaranja do okupljanja na nacionalnoj osnovi. Takva okupljanja nisu put za razrješavanja naših teškoća. Njih kao i do sada treba razrješavati u institucijama sistema. Stavove Centralnog

62 Ne otvarati pitanja svih rukovodstava u Republici, *Oslobođenje* 14336, 19. 5. 1988, 3.

komiteta SKBiH oko organizovanja okupljanja na nacionalnoj osnovi treba dosljedno provoditi. Neprihvatljivi napadi na Bosnu i Hercegovinu dolaze i od pojedinaca i grupa iz drugih sredina, a da se na to ne reaguje ni od strane rukovodstva SK niti dugih društveno-političkih organizacija i sredina iz koji napadi dolaze.“⁶³

Konac 1980-ih pokazao je koliko su, pored unutrašnjih faktora, na jugoslavensku federaciju kao i njene republike, njen federalizam kao specifičan političko-pravni odnos, i u konačnici na sudbinu jugoslavenskog socijalizma kao društvenog sistema pa i političke doktrine, imali snažni zaokreti i bremenita geopolitička kretanja na prijelomu dva desetljeća.

Zaključak

U uslovima sve izraženije političke, privredne i društvene krize, SK je bio primoran na realnije sagledavanje postojećeg stanja i svog dotadašnjeg rada s ciljem zahtijevane demokratizacije društva, države i političke prakse. Od Partije se očekivalo da se reformiše, provede korjenite promjene koje su podrazumijevale i *podruštvljavanje* kadrovske politike. Prioritet je bila izmjena procedure kandidature, uvođenje neposrednih izbora i imenovanja s više kandidata na listama, tajno glasanje, napuštanje prakse jednogodišnjeg mandata, podmlađivanje rukovodstva i slično. Demokratizacija kadrovske politike trebala je onemogućiti *odstupanje pojedinaca* i *grupa* od deklarirane orijentacije i minimalizirati mogućnost različitih zloupotreba. Istovremeno, ona je podrazumijevala i diferencijaciju sa onima koji su sredinom 1980-ih prokazani da su na poziciji moći bili povezani ili su i sami činili različite nezakonitosti. Kadrovska diferencijacija unutar najvišeg partijsko-političkog rukovodstva započela je izbijanjem afere Agrokomerc, diskusijama na 9. i 10. sjednici CK SKBiH (1987), a nastavljena je daljim nizom afera koje su, preispitujući dotadašnji rad, dovele u pitanje i moralni kredibilitet političke elite koja je dosta monolitno više od dva desetljeća rukovodila Republikom.

Međutim, umjesto političke i ideološke, forsirana diferencijacija se reducirala, odnosno personalizirala i svodila se na javne obračune i potpunu političku diskvalifikaciju istaknutih pojedinaca čiji je broj

63 24, 25, 26. i 27. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1989, 207–214.

stalno rastao. Godina 1988. upravo je obilježena burnim raspravama i diskusijama, otvorenim sukobom unutar partijsko-političkog rukovodstva pri čemu su pojedini *drugovi* svoje dotadašnje starije kolege pozivali na odgovornost i kritizirali. Na drugoj strani prozvani su se u većini slučajeva grčevito branili, objašnjavali i pravdali. Svakodnevnne, više ili manje osnovane optužbe i *pravi krstaški ratovi* rezultirali su poplavom ostavki i opoziva, tj. smjenama i razrješenjima kao i brojnim odlascima u penziju.

O tome je, između ostalog bilo riječi i na Prvoj konferenciji SK BiH (15-16. april 1988) koja je trebala ponuditi odgovore na brojna otvorena pitanja i postojeće probleme. Jedno od onih izrazitog značaja bilo je evidentno gubljenje ugleda Saveza komunista, posebno nakon *otkrivanja* niza afera pa je Konferencija u usvojenim *Stavovima i prijedlozima* insistirala na tzv. promjeni odnosa u vlastitim redovima, demokratizaciji procedura i izbornih procesa kao i kadrovskoj diferencijaciji u svim organizacijama i organima. Odluka Konferencije da se u narednom periodu rasvijetli pitanje Neuma, tj. podjele zemljišta i izgradnje vikend-objekata u Surdupu i Tihoj luci brojnih istaknutih bosanskohercegovačkih rukovodilaca najavila je nastavak *drugarskog razilaženja*. Ova afera će u narednim mjesecima u potpunosti zaokupiti pažnju rukovodstva, pri čemu će *diferencijacija* i svakodnevnne smjene uzrokovati alarmantno kadrovsko rasulo i paralizirati svaku smislenu političku akciju u kontekstu restrukturalizacije političkog sistema i rasprave o državnosti republika i konstitutivnosti pokrajina.

Oslabljeno republičko rukovodstvo koncem 1980-ih godina dodatno je nacionalno polarizirano što je, sve zajedno, utjecalo na političku destabilizaciju Republike koja više nije bila u stanju ponuditi konstruktivan odgovor na dugo prisutnu dilemu o opstojnosti *osam dijelova ili osam cjelina*, tj. da li podržati koncept avnojske, samoupravne ili neke treće opcije federalne države.

Conclusion

In an increasingly pronounced crisis, the Party had to take a more realistic overview of the existing situation and its past efforts to achieve the required democratisation of society, the state, and political practice. Undergoing the reformation was expected from the Party, and one of the priorities was to change the candidacy procedure and introduce direct elections and appointments with multiple candidates on the

lists, secret ballots and the like. The democratisation of personnel policy was supposed to minimise the possibility of various abuses. Simultaneously, it also implied differentiation from those in positions of power, denounced for involvement in miscellaneous illegalities in the mid-1980s. Personnel differentiation began with the outbreak of the Agrokomerc Affair. It persisted with a further series of scandals that, by reviewing the previous work, called into question the moral credibility of the political elite.

However, instead of being political and ideological, the forced differentiation turned into public confrontations and the complete political disqualification of prominent individuals whose numbers were constantly growing. Stormy debates and discussions, an open conflict within the party-political leadership, marked 1988. Certain younger *comrades* held their older colleagues accountable and criticised them. On the other hand, in most cases, those called out defended themselves vehemently, explaining and justifying their actions. The outcome was a large number of resignations, dismissals, and retirements.

This issue was also discussed at the First Conference of the League of Communists of Bosnia and Herzegovina (April 15-16, 1988), which aimed to resolve numerous questions and problems. One notable issue was the apparent decline in the reputation of the League of Communists, particularly following *the revelation* of a series of scandals. Therefore, through its adopted *Attitudes and proposals*, the Conference emphasised the need for personnel differentiation and redefining relationships within their ranks. The Conference's decision to shed light on the issue of Neum in the period ahead, i.e. the division of land and the construction of weekend facilities, announced the continuation of *friendly disagreements*. In the upcoming months, this scandal entirely occupied the leadership's attention, whereby *personnel differentiation* caused alarming personnel havoc and paralysed any meaningful political action.

The weakening of the Republic's leadership at the end of the 1980s contributed to the political destabilisation of the Republic. Therefore, it was no longer able to provide a constructive solution to the long-standing issue of the organisation and the future of the federal state.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Neobjavljeni

- » Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo – ABiH
 - « Fond Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine (CK), Sarajevo
- » Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo – AFBiH
 - « Fond Branko Mikulić (BM), Sarajevo

Objavljeni

- » Deveti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine-dokumenti, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine i NIŠRO Oslobođenje – OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1987.
- » 9. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, CK SKBiH odjeljenje za informisanje i propagandu CK SKBiH, Sarajevo oktobar 1987.
- » 13. i 14. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, CK SKBiH/NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo, juni 1988.
- » 15. i 16. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, NIŠRO Oslobođenje, Sarajevo august 1988.
- » 24, 25, 26. i 27. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine, CK SKBiH/IGTRO Univerzal OOUR Grafičar, Sarajevo 1989.

Štampa

- » *Oslobođenje*, Sarajevo, 1987–1990.
- » *Danas*, Zagreb, 1988.

Knjige, studije i članci

- » Anđelić, Neven. *Bosna i Hercegovina između Tita i rata*, Samizdat, Beograd 2005.
- » Dizdarević, Raif. *Put u raspad. Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*, Institut za istoriju, Sarajevo 2011.

- » Dodik, Petar. *Uspón i pad Agrokomerca*, DES, Sarajevo 2003.
- » Dupanović, Dino. „Mjesto i uloga medija u Aferi Agrokomerc – od nacionalizma do oslobođenja“, *Historia moderna* 2, Sarajevo 2021, 39–86.
- » Džananović, Mirza. „Abdići među nama – odjeci afere Agrokomerc u Zenici“, *Prilozi* 47, Institut za historiju, Sarajevo 2018, 247–267.
- » Džananović, Mirza. „Slučaj Šimić i kraj Saveza komunista u Zenici“, *Prilozi* 49, Institut za historiju, Sarajevo 2020, 211–233.
- » Filipović, Muhamed. *Afera Agrokomerc i smrt Hamdije Pozderca*, TDP, Sarajevo 2008.
- » Galijašević, Dževad. *Moševac. Šta je bilo – bilo je*, MULTIPRINT, Beograd 1989.
- » Lučić, Ivica Ivo. *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2013.
- » Mikulić, Branko. *Kobne godine*, Hrvatsko narodno vijeće u Bosni i Hercegovini – Asocijacija nezavisnih intelektualaca Krug 99 – Srpsko građansko vijeće Pokret za ravnopravnost u Bosni i Hercegovini – Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2016.
- » Mulaosmanović, Admir. *Bihaćka krajina 1971-1991 (utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*, Institut za istoriju, Sarajevo 2010.
- » Sarač Rujanac, Dženita. *Branko Mikulić. Politička biografija 1965-1989*, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2020.
- » Sarač Rujanac, Dženita. „Bosna i Hercegovina u socijalističkoj Jugoslaviji (1945-1990)“, *Historija Bosne i Hercegovine* VI, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2023, 3–55.
- » Sasso, Alfredo. „Opservation, not resolution. The final Congresses of the Bosnian Comunist (1989-1990)“, *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, UMHS, Sarajevo 2017, 297–327.
- » Španović, Srđan. *Kvadratura jugoslavenskog kruga*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1989.
- » Uzelac, Milan. *Ono malo istine*, Bosanska pošta AS, London – Sarajevo 2005.

- » Veladžić, Denis. „Diseminacija slike tamnovilajetske BiH u beogradskoj izdavačkoj i informativnoj djelatnosti s početka 1980-ih godina“, *Historijska traganja* 18, Sarajevo 2019, 115–175.
- » Veladžić, Sabina. „Destabilizacija Bosne i Hercegovine krajem osamdesetih godina 20. stoljeća – “stvaranje preduslova” za tronacionalnu dezintegraciju“, *Historijska traganja* 17, Sarajevo 2011, 201–229.

Internet

- » Buljubašić, Belma. “Bosanskohercegovačke afere u vrijeme SFRJ”, *Novi plamen* (2020); Dostupno na: <https://www.noviplamen.net/glavna/bosanskohercegovačke-afere-u-vrijeme-sfrj>
- » Buljubašić, Belma. „Afera Agrokomerc“, *Novi plamen* (2021); Dostupno na: <https://www.noviplamen.net/glavna/afera-agrokomerc>
- » Buljubašić, Belma. „Kreiranje negativne slike o socijalističkoj Bosni i Hercegovini: fabrikovanje afere i destabilizacija republičkog rukovodstva“, *Društvene i humanističke studije – DHS IX/1(25)*, Tuzla 2024, 531–558. Dostupno na: <http://www.dhs.ff.untz.ba/index.php/home>

PRIKAZI

DANIEL BARIĆ (HG.), *DIE LEBENSERINNERUNGEN VON CARL PATSCH. ARCHÄOLOGIE EINES LEBENS ZWISCHEN BÖHMEN UND BOSNIEN*, DIGIOST, BD. 17, FRANK & TIMME, BERLIN 2023, STR. 318.

Knjiga *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien* [Životna sjećanja Carla Patscha: Arheologija jednog života između Češke i Bosne] autora i urednika Daniela Barića, historičara i filologa te predavača slavistike na Sorboni u Parizu, pruža iscrpan prikaz života i memoara Carla Patscha. Ovaj značajni arheolog svojim je djelovanjem uveliko oblikovao razvoj arheologije u Bosni i Hercegovini tokom austrougarske uprave. Memoari, koje je Patsch započeo pisati u 73. godini života, nude jedinstveni uvid u njegov život, rad i odnos prema Bosni i Hercegovini, kao i prema vlastitoj prošlosti. Iako je inicijalno planirao da tekst ostane privatna stvar, namijenjena samo njegovoj porodici, memoari su s vremenom dospjeli do šire javnosti, postajući značajan izvor za historičare, kolege i prijatelje.

Strukturirana u tri glavna dijela, publikacija najveći i najvažniji prostor posvećuje memoarima Carla Patscha. Prvi dio pruža uvod u Patschov život i naučni rad, smještajući ga u kontekst vremena i prostora u kojem je djelovao. Barić u ovom dijelu objašnjava Patschovu važnost kao pionira arheoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini te njegov utjecaj na razvoj arheologije u jugoistočnoj Evropi. Također, raspravlja o njegovoj ulozi u formiranju arheoloških zbirki i njegovom odnosu prema kulturnim i društvenim procesima tog doba. Ovdje se posebno ističe metaforička, fukoovska upotreba termina arheologija u naslovu knjige, koja upućuje na istraživanje slojeva i konteksta Patschovog života, sjećanja i djelovanja – gotovo poput analize “iskopina” jednog intelektualnog i profesionalnog postojanja, gdje se pažljivo razmatraju diskurzivni i historijski obrasci koji su oblikovali njegov rad i život.

Centralni i najopsežniji dio knjige posvećen je Patschovim memoarima. Ovaj segment sadrži originalne tekstove memoara, obogaćene uredničkim bilješkama i komentarima koji kontekstualiziraju Patschove opise. Memoari otkrivaju pojedinosti o njegovom privatnom životu, naučnim ekspedicijama i svakodnevnom radu, s posebnim naglaskom na period koji je proveo u Bosni i Hercegovini. Barić posebno naglašava vrijednost ovih zapisa kao jedinstvenog svjedočanstva Patschovog života, ali i kao važnog izvora za razumijevanje kulturno-

historijskog konteksta austrougarske uprave u regiji. Treći dio knjige čine prilozi, uključujući dodatne dokumente, sjećanja savremenika na Patscha, genealoške podatke o njegovoj porodici, te bibliografske i arhivske izvore. Ova sekcija dodatno upotpunjuje sliku o Patschovom životu i njegovom naučnom doprinosu.

Carl Patsch nije dovršio svoje memoare zbog tragičnog završetka života u februaru 1945. godine, kada je poginuo u savezničkom zračnom bombardiranju zajedno sa svojom kćerkom. Iako je spis prekinut, tekst se prostire do 1902. godine, s povremenim referencama na događaje koji su se zbili do 1919. godine, a u rijetkim slučajevima i na period do 1940. godine. Iako bi se moglo pretpostaviti da je Patsch planirao završiti memoare, sadržaj se gotovo isključivo fokusira na njegov život do 1919. godine, dok politička i moralna pitanja ostaju izvan njegovog narativa. Patsch je, naime, bio sklon izbjegavanju teških, politički osjetljivih tema, poput antisemitizma, koji je bio prisutan u to vrijeme u Beču, iako njegovi kasniji komentari ukazuju na njegov prezir prema nacizmu i diskriminaciji na Univerzitetu u Beču.

Ono što Barić ističe kao ključnu karakteristiku Patschovih memoara je njegov pristup pisanju, koji se temelji na detaljnoj analizi svakodnevnog života i vlastitih doživljaja, bez dubljih moralnih ili političkih sudova. Memoari nisu politička priznanja niti izrazi moralnih stavova, već lična sjećanja, usmjerena na detalje mjesta, ljudi i atmosfere, što im daje poseban karakter. Patsch nije namjeravao pisati za širu publiku, a u tome se razlikovao od svojeg kolege Ćire Truhelke i savremenika Heinricha Schliemana, koji su svoje memoare objavili. Iako se činilo da je bio svjestan mogućnosti da njegovi memoari dođu do šire javnosti, on ih nije oblikovao s tom namjerom, nego ih je napisao kao intimnu, porodičnu hroniku. Unatoč tome, ovaj spis je još dosta rano dospio do šireg čitatelelstva, posebno kod Patschovih prijatelja, pa je tako i primjerice profesor rimske historije i epigrafije sa Univerziteta u Beču Rudolf Egger (1882–1969) još u decembru 1945. objavio opširni nekrolog u kojem se pozvao i na ove memoare. Iz privatnog porodičnog posjeda memoari su zajedno s kompletnom Patschovom zaostavštinom završili u minhenskom Südost-Institutu 1956. godine.

Daniel Barić u ovoj knjizi objedinjuje brojne fragmente iz Patschove biografije, oslanjajući se prvenstveno na njegovu zaostavštinu, koju dodatno upotpunjuje podacima iz različitih izvora, uključujući sjećanja, pisma i privatne arhive. Ovaj pristup omogućio je značajan uvid u Patschov privatni život, koji je u ovom obimu bio dosad potpuno

nepoznat široj javnosti. Patsch potiče iz jedne mnogobrojne porodice, a tek je u zrelijoj fazi svog života uspio da dođe izvjesnog finansijskog blagostanja. Rođen je 1865. u mjestu Kovač kod Jičina (sjeveroistočno od Praga), a od ranog djetinjstva suočen je s čestim preseljenjima, koja je smatrao ključnim prekretnicama u životu, Patsch je prirodno povezao “mjesto” s pojedinim životnim fazama. Nakon što je njegov otac dobio zaposlenje u Voliniji, historijskoj pokrajini koja se danas najvećim dijelom nalazi u Ukrajini, a manjim u Poljskoj i Bjelorusiji, Patsch je u tamošnjim školama savladao ruski i poljski jezik. To mu je kasnije značajno olakšalo prilagodbu i učenje bosanskog jezika. U svojoj prvoj naučnoj studiji i autobiografiji, upravo se mjesta, kako primjećuje Barić, pojavljuju kao ključni elementi njegovog narativa. Tako je 1889. godine odbranio doktorsku tezu s naslovom *Strabos Quellen zur Geschichte seiner Zeit* (Strabonovi izvori za historiju njegovog vremena), nakon čega je imenovan asistentom na Arheološko-epigrafskom seminaru Univerziteta u Beču. Barić ističe da se kroz njegove spise i privatnu korespondenciju može iščitati želja da svoju porodicu pred kraj života ipak u društvenom pogledu izdigne. Porijeklo mu je iz Tirola, a identifikacioni markeri njegove porodične historije bile su tri stvari: njemački jezik, odanost dinastiji i katolicizam (str. 29). Ovi identifikacijski markeri odražavali su njegovu duboku povezanost s porodičnom tradicijom, koja je imala veliki utjecaj na oblikovanje njegove ličnosti i profesionalne karijere.

Barić detaljno razmatra i Patschov odnos prema Bosni i Hercegovini, gdje je proveo značajan dio svog života. Patsch je u Bosnu došao kao dio administracije austrougarske vlasti i, nakon što je ondje osnovao porodicu, sve više je osjećao pripadnost ovoj zemlji. Patsch je bio pasionirani tragač na antičke ostatke i njegovo istraživanje bilo je ključni faktor u razvoju arheologije u Bosni. Njegovi izleti u brdovite i teško pristupačne dijelove Bosne bili su potvrda njegovog entuzijazma prema istraživanju. Iako je već dvadesetak godina živio u Beču, Patsch je najdetaljnije u svojim memoarima pisao o svojem vremenu provedenom u Sarajevu za kojeg kaže da mu je “značajan period života” (“ein bedeutungsvoller Lebensabschnitt”), te je pri tome bio jedan od najumnijih naučnika i intelektualaca koji su u austrougarsko doba djelovali u Bosni i Hercegovini (str. 34).

Barić također naglašava Patschovu važnost u kontekstu bosanskohercegovačke arheologije, kao i njegovu ključnu ulogu u Zemaljskom muzeju. Patsch je bio prvi kustos rimske zbirke i ostao

je na toj funkciji do kraja Prvog svjetskog rata. Njegov rad u muzeju imao je značajan utjecaj na razvoj arheologije, a on je bio jedan od rijetkih arheologa koji su svojim radom oblikovali razvoj ove discipline u Bosni i Hercegovini. Neki kritičari primijetili su da je Patsch mogao pružiti više od fragmentarnih izvještaja o svojim istraživanjima, no kao pionir arheoloških istraživanja Bosne i Hercegovine ostavio je neizbrisiv trag u proučavanju antičke prošlosti ovog prostora. Iako su tokom njegovog života njegovi radovi bili nedovoljno cijenjeni, posebno od njegovih bečkih kolega, značaj Patschovih doprinosa rimskoj provincijalnoj arheologiji postao je očigledan tokom kasnijih istraživanja u socijalističkoj Jugoslaviji. Njegove studije o antičkoj epigrafiji, rimskoj cestovnoj mreži i arheološkim iskopavanjima u Bosni i Hercegovini pokazale su se nezaobilaznim izvorima za istraživače. Posebno su njegov rad na rekonstrukciji rimskih cesta i analiza njihove uloge u povezivanju provincije središnjim dijelovima Carstva postali ključni za razumijevanje rimske uprave na ovim prostorima. U bosanskohercegovačkoj i jugoslavenskoj historiografiji rimske ceste su često bile pozitivno prikazivane kao simbol civilizacijskog napretka, što je dodatno naglašavalo značaj Patschovih istraživanja. Patsch se ubraja među prve naučnike koji su u svoja istraživanja uključivali i analizu ekoloških uvjeta. Primijetio je nepovoljne ekološke prilike u Hercegovini svog vremena, naglašavajući da su bile znatno drugačije od onih u rimskom periodu, kada su klimatski i prirodni uslovi pogodovali bogatijem agrarnom razvoju i većoj naseljenosti. Prema njegovim zapažanjima, ove promjene značajno su utjecale na društveno-ekonomske prilike regije kroz historiju (str. 49–50).

Prvi Patschov dolazak u Bosnu razlikovao se od iskustava njegovih prethodnika, poput Emija Bouea i Otta Sendtnera, koji su također dolazili iz naučnih pobuda pedesetak godina ranije. Iako je stigao u zemlju gotovo potpuno nepoznatu u arheološkom i historijskom smislu, Patsch je imao prednost u odnosu na njih zahvaljujući razvijenijoj infrastrukturi, uključujući uskotračnu prugu pod upravom vojske i mrežu puteva koje je koristila poštanska služba, što mu je olakšalo istraživanja. U septembru 1893. godine Patsch se i trajno preselio u Sarajevo, gdje je postao profesor u sarajevskoj Velikoj gimnaziji, istovremeno preuzimajući i upravljanje rimskom zbirkom Zemaljskog muzeja. Jedno od ključnih arheoloških otkrića Carla Patscha bilo je nalazište Mogorjelo kod Čapljine, koje je otkrio 1899. godine i od tada ga istraživao, poduzimajući sve potrebne mjere za njegovu institucionalnu

zaštitu. Patsch je Mogorjelo smatrao svojim najvažnijim arheološkim poduhvatom, a njegovo odlučno protivljenje planiranoj izgradnji željezničke pruge kroz lokalitet, uz podršku najviših vlasti, omogućilo je očuvanje ovog značajnog područja za buduće generacije arheologa i posjetitelja. Patsch je tvrdoglavo zastupao tezu da je Mogorjelo rimski vojni tabor (*castellum*), iako su kasnija istraživanja pokazala da se radi o snažno utvrđenom kompleksu vila iz doba Dioklecijana. Značaj Mogorjela dodatno je istaknut na naslovnici ove knjige na kojoj se nalazi fotografija s iskopavanja na Mogorjelu, preuzeta iz Patschove ostavštine pohranjene u Südost-Institutu.

Carl Patsch tokom godina sve je snažnije osjećao pripadnost Bosni i Hercegovini, gdje je osnovao porodicu sa suprugom Zoricom i aktivno sudjelovao u društvenom životu Sarajeva. Njegova povezanost s Bosnom ogleda se i u učenju lokalnog jezika, kao i u stvaranju doma u Sarajevu. Njihova kuća, poznata kao "Villa Patsch", danas je zgrada Francuske ambasade u ulici Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka 18, a predstavlja značajan arhitektonski projekt koji je Patsch unaprijedio zajedno sa suprugom. Ta osjećajnost prema domu, u kombinaciji sa znanstvenim interesom za Bosnu, može objasniti zašto je 1910. i 1917. godine odbio poziv na Univerzitet u Pragu, odlučivši ostati u Sarajevu. Patsch je svoj doprinos arheologiji i proučavanju Balkana dodatno učvrstio osnivanjem Bosanskohercegovačkog instituta za balkanske studije (*Bosnisch-herzegowinisches Institut für Balkankunde*) 1904. godine, što je bio važan korak u institucionalizaciji istraživanja ovog područja. Međutim, uprkos uspjesima, suočio se s izazovnim razdobljem obilježenim Prvim svjetskim ratom, kao i sukobima sa Ćirom Truhelkom, tada njegovim kolegom, te Vladimirom Ćorovićem, koji je u to vrijeme već djelovao u Beogradu. Godine 1919. Carl Patsch bio je primoran napustiti Sarajevo i preseliti se u Beč. Iako je 1920. godine odbio ponudu da postane profesor na novoosnovanom Filozofskom fakultetu u Skoplju, već 1921. stigao mu je poziv sa Univerziteta u Beču. Tom prilikom ponuđeno mu je da naslijedi Konstantina Jirečeka (1854–1918) na katedri za „Slavensku historiju i starine s posebnim osvrtom na balkanske zemlje“.

Barić veoma studiozno i znalački interpretira tadašnji *Zeitgeist* pa ističe kako se austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine, prema Patschovom viđenju, može usporediti s rimskim prisustvom u regiji. Obje imperije, koje su u početku bile dočekane s nepovjerenjem lokalnog stanovništva, uspjele su se nametnuti ne samo kao politička vlast, već

i kao pokretači razvoja trgovine, kulturnog života i društvenih reformi. Ova paralela jasno odražava utjecaj Patschove naučne paradigme, koja je u velikoj mjeri bila oblikovana razmišljanjima Theodora Mommsena, jednog od najutjecajnijih historičara antičkog svijeta. Patsch se smatrao posrednim učenicom Mommsena, iako kritičkim, što je priznao prisjećajući se posjete u Berlinu. Njegova istraživanja o rimskim provincijama u jugoistočnoj Evropi, poput Ilirika i Balkana, savršeno su se uklapala u plan publikacije natpisa koji je bio osnova Mommsenovog rada. Jedne prilike, Patsch je posjetio Mommsena u njegovom domu u Berlinu, tada mu se Nijemac obratio riječima: “Već niz godina pratim Vaše radove i mogu reći da ste postigli izvanredne rezultate.’ Kakva radost je to bila! Za mene je to značilo uzdizanje učenika u kalfu. Te riječi sam zapamtio, a cijeli taj susret i danas mi, u 78. godini života, stoji pred očima kao da se upravo dogodio.” (str. 205).

Zapisi koji se osvrću na višemjesečnu ekspediciju u drevnu provinciju Isauriju, koja se odvijala od marta do juna 1902. godine, čine završno poglavlje njegovih životnih uspomena. Patschova autobiografija naglo završava, bez osvrtnja na posljednja dva desetljeća njegove karijere. Nije poznato da li je planirao obraditi te periode u finalnoj verziji rukopisa, no detaljno bavljenje osjetljivim temama vjerovatno nije bilo u njegovom planu. Politički osjetljiva pitanja, poput zategnutih odnosa između Nijemaca i Slavena ili rastućeg antisemitizma, uključujući njegov vlastiti stav prema toj pojavi, potpuno su izostavljena. Njegov odnos prema Prvoj austrijskoj republici također je zanemaren, pa se o tome može saznati samo iz drugih izvora. Patsch je, čini se, sadržaj svog rukopisa pažljivo prilagođavao vlastitim prioritetima.

Jedna od tema koja je privlačila interes historičara jeste pitanje antisemitizma na Univerzitetu u Beču, gdje je Patsch, prema dostupnim izvorima, bio dijelom struktura koje su otežavale napredovanje naučnika jevrejskog porijekla. Njegovo djelovanje ukazuje na aktivniju ulogu u ovim procesima, iako u njegovim memoarima nema dokaza o ideološkom ili rasistički motiviranom potcjenjivanju Jevreja, koje bi nadilazilo tada rasprostranjeni katolički obojen antijudaizam. S druge strane, njemački historičar Georg Stadtmüller zabilježio je da je Patsch, pred kraj života, tokom jednog posjeta izrazio prezir prema nacizmu i žaljenje zbog diskriminacije kandidata nenjemačkog porijekla na Univerzitetu u Beču nakon 1942. godine (str. 67). Godine 1934. Patsch je penzionisan tokom vala prisilnih i prijevremenih penzionisanja koje je provodilo Ministarstvo, gdje je često bilo teško razlučiti mjere štednje

od politički motiviranih otpuštanja (str. 65).

Memoari Carla Patscha, iako nedovršeni, u uredništvu Daniela Barića nude ne samo detaljan uvid u život jednog od najvažnijih arheologa u Bosni i Hercegovini, već i vrijedan historiografski izvor za razumijevanje naučnog života u Bosni tokom austrougarske uprave. Patschove uspomene ne sadrže ni privatna priznanja ni političke komentare. Umjesto toga, posvećene su detaljnim opisima mjesta i atmosfere, dok su moralni i politički sudovi svjesno izostavljeni. Njegova namjera očigledno je bila da oblikuje porodičnu hroniku, zadržavajući dublje osjećaje i eventualne zamjerke za sebe. Iako Patschovi memoari ne donose sintezu njegovih istraživanja, oni pružaju dubok i intiman uvid u njegov život, odnos prema Bosni i Hercegovini te profesionalni rad, koji je, uprkos nedovoljnoj valorizaciji, bio ključan za razvoj arheološke struke u ovom dijelu Evrope. Kritičari su često zamjerali Carlu Patschu što, uprkos značajnim istraživanjima i pisanju o arheološkim temama, nikada nije pružio sveobuhvatan pregled svojih radova. Njegova vlastita napomena da nije napisao „pravu sintezu“ života i istraživanja često se navodila u analizama njegovog djela. Ipak, uprkos tim kritikama, Patsch je dao izuzetan doprinos arheologiji Bosne i Hercegovine, posebno u proučavanju njene antičke topografije. Njegovi radovi, koji su u gotovo svim područjima bila pionirski, i danas su od neprocjenjive važnosti za razumijevanje antičke prošlosti ovog prostora.

Knjiga *Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch: Archäologie eines Lebens zwischen Böhmen und Bosnien* Daniela Barića predstavlja izuzetno vrijedno i detaljno istraženo djelo, temeljeno na bogatoj dokumentaciji i širokom spektru izvora. Barić uspijeva ponuditi ne samo iscrpan uvid u život i rad Carla Patscha, već i širi historijski i kulturni kontekst koji je oblikovao njegovo djelovanje. Takva temeljitost i jasnoća čine ovu knjigu neprocjenjivim doprinosom razumijevanju arheologije i historije Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom. S obzirom na njenu značajnu naučnu vrijednost, bilo bi izuzetno korisno prevesti ovo djelo kako bi postalo dostupno širem krugu čitatelja.

Nedim Rabić

nedimrabic@gmail.com

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju

DIGIOST

*Ausgrabungen in Mogorilo.
1902.*

Die Lebenserinnerungen von Carl Patsch

Archäologie eines Lebens
zwischen Böhmen und Bosnien

Daniel Baric (Hg.)

 Frank & Timme

**PREDRAG MEDOVIĆ, OD PEĆINE DO PALATE,
PLATONEUM, NOVI SAD 2003, STR. 115.**

Prikaz knjige „Od pećine do palate“ nastao je povodom dvadesete godišnjice od njenog izlaska. Ideja osvrta na ovo djelo nije samo njegov jubilej, već i multidisciplinarni pristup te velika važnost za razvoj i utvrđivanje humanističkih znanosti, koji se temelji na dobrim odnosima na regionalnom nivou, postavši temeljna literatura za projekt “Novi život neolitskog naslijeđa u prepoznatim prirodnim područjima od velikog značaja – NeoLIFE”. Knjiga je poslužila i kao temeljni vodič u proučavanju i studiranju dva vrlo bitna aspekta u baštinskim studijima, poput interpretacije kulturne baštine i izobrazbe o nasljeđu. Ovo djelo je već dvadeset godina odraz ne samo znanja o čovjeku i prošlosti općenito, već i poštovanja i goruće želje za očuvanjem onoga što čovjeku pripada i kreira njegov identitet.

Razvoj čovjeka i priroda promjena koje se u njegovome društvu pojavljuju ne može opisati niti obrazložiti ništa takvo kao što je sama kronologija. Ona je upravo ta koja predstavlja čovjeka kao takvoga, koji je, snalazeći se s onime što mu je tada bilo dostupno, kreirao vrijeme. A svako vrijeme nosi svoje karakteriste, kojim postaje autentično. Čak i onda kada pismo nije bilo niti na vidiku, ljudi i dalje nisu prestajali ostavljati tragove za sobom. U svakome nalazu i na svakome lokalitetu nalazi se neka priča – neki dio kronologije, koji je samo jedan tračak u sveukupnoj historiji čovječanstva. Jer, dug je i težak uspon čovjeka do njegove emancipacije, ističe autor.

Pokojni dr. Predrag Medović, arheolog, naučni i muzejski savjetnik Muzeja Vojvodine u Novom Sadu je upravo u samome naslovu svoje knjige „Od pećine do palate“, koju je objavio 2003. godine (čiji su recezent i glavni odgovorni urednik bili dr. Milorad Stojić, naučni savjetnik te Dušan Vujičić), satkao bit toga kako je vrsta *Homo sapiens* uspjela postati sapiens. Knjiga se sastoji od četiri dijela (I. Uvod; II. Starije kameno doba (Paleolit), u čijem je sklopu šest poglavlja; III. Prijelazno doba (Mezolit) te četvrto poglavlje koje govori o rasponu od mlađeg kamenog doba do nove ere).

Vrijeme je nepovratno teklo, a istovremeno se sve više razvijalo i jačalo. Naša je vrsta postajala vještija (*H. habilis*), uspravnija (*H. erectus*) te sve više razumnija (*H. sapiens*, kasnije *H. sapiens sapiens*), što je obuhvatilo raspon od 2.500.000, pa sve do svoga konca oko 35.000 godina. Prilagođavanje je za našu vrstu bilo od velike važnosti. Ako se

njeni pripadnici nisu uspjeli prilagoditi, onda su bili podvrgnuti procesu migracije. Nažalost, u nekim se slučajevima izumiranje, bez mogućnosti za migriranje, nije moglo isključiti. To su zaista bile osnove evolucije. Bez materijalne kulture nemoguće je shvatiti način razmišljanja tadašnjeg čovjeka. Kako je on, od hrapavih i nesavršeno istucanih ručnih sjekira došao do besprijekorno obrađenih željeznih mačeva, govore grč. *ἀρχαῖος* i grč. *λόγια*, starina i znanost. Medović se odlučio fokusirati na prahistoriju te ju prikazati što razumljivije, ne samo učenicima srednjih škola, već i studentima historije, arheologije, antropologije te ostalih srodnih znanosti, kojima ova knjiga može biti dobar pomagač i potpora u razumijevanju prahistorijskoga čovjeka, njegovog vremena i načina razmišljanja u skladu s istim. Zaista je činjenica da je materijalna kultura toga vremena imala poprilično skroman izbor, što autor posebno ističe u poglavlju o paleolitskim alatima. Materijali koje bi čovjek najprije uočio bili su zemlja te kamenje, koje je označilo ovo vremensko razdoblje, kao kameno doba (grč. *λίθος*). Kamen je tvrd i težak, no ako se položi i na njega djeluje neka druga sila, prepolovit će se. Čovjek je već tada shvatio treći Newtonov zakon – da je svaka akcija jednaka reakciji. Ukoliko se dobro balansira u ruci, pa se više puta okrzne njegova površina, postat će oštrij. A ako je nešto oštro, onda se bez poteškoća može doći do one hrane do koje zubi nisu mogli tek tako zariti, poput koštane srži. Onda je isprobao okrznuti kost, pa je došao do znanja da se i kosti daju oblikovati u razna oruđa i oružja, koja bi život učinila barem malo lakšim. I zaista jesu. S vremenom su se počele razvijati tehnike poput one Levallois, po eponimnom nalazištu Levallois-Perret, značajne za kamena oruđa starog i srednjeg paleolitika. No, ne smiju se zaboraviti spomenuti niti lokaliteti poput Lomekwija (starog oko 3,3 milijuna godina, gdje je pronađeno najstarije oruđe načinjeno tehnologijom 0, od strane gracilnih australopiteka, prije roda Homo, veličine 15x15), Lokalaleija 2C (nalazišta starog 2,5 milijuna godina, zahvaljujući kojem je uspješno rekonstruirano jedro kamena, teškog 4 kilograma i veličine 20 cm) ili Bokol Dore u Etiopiji, stare 2,58 milijuna godina, s oruđem i oštrim odbitcima te čeljusti hominida. Kada je čovjek od glavnog dijela kamena, jedra, odvaljivao sitnije dijelove, posebice ako je riječ o kremenu, spoznao bi još nešto jako važno – iskre. Ako se pri klesanju prinese komad suhog truda, on će se vrlo lako upaliti, poslije čega slijede druge lako zapaljive materije, što dovodi do nastanka gorućeg plamena, onoga što znamo kao vatru, ističe Medović. Dalje navodi da je paleolitski čovjek pretrpio dosta toga što mu je otežalo život, no

zbog nagona za samoodržavanje i upravo toj postignutoj inteligenciji, svakodnevno je uspio sticati važna životna iskustva, koja su mu mogla biti samo korak naprijed.

Prijelazni period od grč. *παλαιός* (starog) do grč. *νέος* (novog) kamenog doba, kojeg znamo kao mezolitik (grč. *μέσος*; srednji), karakteriziralo je trajno otopljavanje i stvaranje povoljnih uslova za život. Usljed novih klimatskih promjena nestao je određeni dio faune, a formiran novi – u takvom, klasičnom procesu života, gdje jedno dolazi i drugo odlazi i trune, formira se sloj humusa, zahvaljujući kojem je zagaraniran uvod u zemljoradnju – mišljenja je autor ove knjige.

O daljnjem razvoju čovjekovog intelekta svjedoči baš taj period mlađeg kamenog doba ili neolitika, kada prestaje biti lovac – sakupljač i započinje živjeti sjedilačkim načinom života, hraneći se onime što uzgoji. Naravno, neolitik se nije mogao pojaviti na svim mjestima u isto vrijeme, kao niti ostale slične novine, koje su, sada već razumnog čovjeka, uspjele zateći. Nakon razvoja poljoprivrede dolazi do razvoja metalurgije i početka bakrenog, brončanog i željeznog doba. Snalažljivost svaka vrata otvara, a posebice ona metalna, koja su je odvela u svijet društvenog raslojavanja. Nakon raznih seoba, usvajanja poljoprivrede te otkrića metala poput bakra, zlata, olova, cinka i legure bronce, europski kontinent je konačno ujedinjen u demografskom, kulturnom i ekonomskom smislu, što se očituje u dodirivanju i širenju novih spoznaja – zaključuje Medović.

Bakar je, istina, uspio poslužiti svojoj svrsi unaprijeđivanja načina života, ali je itekako imao svojih mana. Zarad svoje mekoće, nije uspio postići prvobitni cilj ljudi, poput proizvodnje otpornih i čvrstih alata i oružja. Razmišljajući i eksperimentirajući, čovjek je shvatio da se metali, u tekućem obliku, lako miješaju. Tada je rođena bronca, legura bakra i kositra, materijal u potpunosti ovisan o čovjekovoj vještini, znanju, iskustvu, ali ponajprije volji. To vodi do nastanka najvećeg brončanodobnog kulturnog kompleksa u Europi, poznatog kao češ. *Únětická kultura* (unjetiška kultura) kod Praga. Brončano doba je prvo zlatno doba Europe. Na prostoru Grčke ga karakteriziraju dvije kulture, i to minojska na Knososu te mikenska na Peloponezu. I nije se čovjek samo iskazivao putem oruđa i oružja, već i umjetnošću, koja je postala neizostavan dio čovječanstva. Od pećinske umjetnosti, koja najčešće prikazuje ono za što izvana mislimo da su samo primitivni prikazi flore i faune, a koji u svojoj biti ukazuju na šamanističke rituale i halucinacije, pa sve do keramike i nakita, lako je uočiti da je umjetnost sastavni

dio ne samo zidova nečijeg doma, stijenki nečije posude, već i njihove tadašnje sociološke strukture i duhovnosti. Za dobro razumijevanje već kasnijeg brončanog te željeznog doba, potrebno je znanje grčke mitologije, jer ukoliko će vas arheologija išta naučiti, naučit će vas da ništa nije onako kako na prvu izgleda. Od bakra i bronce je korisniji metal, koji je u periodnom sustavu elemenata zaveden kao Fe (od lat. *ferrum*). Željeza je, naime, bilo i tijekom brončanoga doba. No, odakle im to željezo, ukoliko tada nije bilo poznato? Takav „fenomen“ imenujemo meteoritskim željezom, od kojeg su Egipćani vrlo rado pravili bodeže, posebice tijekom 14. stoljeća. Bronca, naravno, nije nestala, niti će ikada nestati. Njena upotreba se, tijekom željeznog doba, samo ograničila na proizvodnju nakita i posuđa.

Tijekom željeznog doba, kovač ima status svetog čovjeka, čiji je zaštitnik grčki bog Hefest, suprug božice Afrodite, metafore ne samo za ljepotu i ljubav, već i za sjaj ciparskog bakra. Prostor Slovenije i Italije donio je nešto novo – umjetnost koja je imenovana po posudi situli, no koja na nju nije ograničena. Poseban je to stil prikazivanja ljudskih likova i životinja, procesija, pijančevanja, natjecanja i lova, tehnikom reljefnog friza. Željeznodobni lokaliteti od velike važnosti za Europu su zasigurno Hochdorf i njegov kneževski grob, Vix-Mont Lassois s kraterom te Hochmichele s dvojnim pokopom. Pokojnik je u Hochdorfu imao poprilično prestižan pokop, vjerojatno zato što je tijekom života uživao poprilično prestižan status; bio je položen na klineji, koja u svome središtu ima narativni friz. Podupire je osam spolno neutralnih karijatida. Najzanimljivi nalaz toga groba je ipak lakonski kotao, čije lavice na rubovima ustja ukazuju na izrazito uvježban umjetnički talent, koji je bio jednostavno – nepokoriv. Jedna od tih lavica nije lakonska, već lokalna, što je poprilično lako uočiti, zbog nemogućnosti lokalnih majstora da postignu plastičan prikaz. S druge strane, najbogatiji ženski grob je upravo Vix, s kraterom teškim oko 200 kilograma i zapreminom 1200 litara, koji je stigao s egejskog prostora u dijelovima (što se dalo pretpostaviti iz oznaka grčkog alfabeta). Ovaj francuski grob je dokaz da pravilna egejska interpretacija egejskih predmeta nije bila uvažena u ostalim dijelovima Europe. Pokojnica je posjedovala kiliks, posudu za piće namijenjenu samo muškarcima. Na taj način shvaćamo važnost grčkih importa. Autor se dotiče teme kultova i vjerovanja ondašnjih ljudi, govoreći o crvenokosoj božici iz Deronja, kao jednoj od dokaza kulta plodnosti, pa sve do prostora Irske i Francuske. Medović nije izostavio niti poglavlje o pogrebnim običajima, smjenjivanjima incineracije

i inhumacije, položaja skeletnog pokopa, gradnje humaka, koji su u stručnoj literaturi pogrešno opisani kao „kneževski grobovi“, budući da kneževa kao takvih u ovome periodu nije bilo. Spomenuto djelo, u svojih 115 stranica, nesebično nudi logične i lako razumljive činjenice i stavove, potkrijepljene kartama i mnoštvom fotografija u boji.

Andrea Petrović

andreapetro96@gmail.com

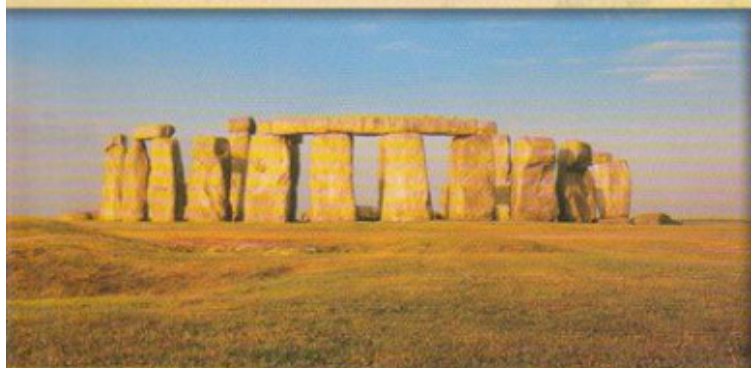
studentica preddiplomskog studija

Univerzitet Primorska - Fakultet humanističkih studija,

Odsjek za arheologiju i kulturnu baštinu

PREDRAG MEDOVIĆ

OD PEĆINE DO PALATE

P R A I S T O R I J A E V R O P E

**ADMIR LISICA, BOŠNJACI PRED IZAZOVIMA
GLOBALNIH POLITIČKIH PROCESA: POLITIČKO
STASAVANJE JEDNE NACIJE,
GEOPOL, SARAJEVO 2024, STR. 231.**

Treće izdanje knjige *Bošnjaci pred izazovima globalnih političkih procesa: političko stasavanje jedne nacije* autora mr. Admira Lisice, čiji je izdavač Centar za geopolitička istraživanja – GEOPOL, Sarajevo, temeljito istražuje politički razvoj Bošnjaka kroz ključne historijske prekretnice od kraja 19. do kraja 20. stoljeća. Radi se o djelu koje je rezultat kontinuiranog rada autora u dužem intervalu.

Knjiga je tematski podijeljena u 12 poglavlja, koja detaljno obrađuje specifičan period ili aspekt političkog sazrijevanja Bošnjaka. Autor se fokusirao na izazove s kojima su se suočavali Bošnjaci, od austrougarske okupacije, preko formiranja političkih stranaka, Balkanskih ratova, Prvog svjetskog rata, razdoblja monarhističke Jugoslavije, s posebnim akcentom na osnivanje i djelovanje Jugoslavenske muslimanske organizacije, Drugog svjetskog rata, raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i uspostave nezavisne Republike Bosne i Hercegovine. U studiji je primijenjena svestrana analiza dostupne literature i historijskih izvora, uz korištenje više naučnih metoda, koje omogućavaju čitaocima da sagledaju ne samo unutrašnju političku dinamiku Bošnjaka, već i širi kontekst međunarodnih političkih procesa koji su utjecali na njihovu sudbinu i političko sazrijevanje.

Knjiga A. Lisice, shodno naprijed iznesenom, pruža sveobuhvatnu analizu – kako su se prioriteti bošnjačke politike mijenjali tokom različitih historijskih faza, naglašavajući ključne aspekte koji su bili presudni za njihov politički razvoj. Autor istražuje način na koji su Bošnjaci reagovali na različite političke sisteme pod kojima su živjeli, te kako su ti sistemi utjecali na njihovu političku poziciju i identitet.

Osnovna ideja knjige je očuvanje kulture sjećanja i poticanje daljnjih istraživanja o političkoj historiji Bošnjaka. Analizom političke prošlosti, autor nastoji pomoći u boljem razumijevanju sadašnjih i budućih političkih dinamika Bošnjaka. Samim time, publikacija nudi uvid u političke procese i donosi značajne spoznaje o političkoj evoluciji Bošnjaka, čineći je vrijednim izvorom za sve koji žele razumjeti kompleksnost historije i političke situacije u Bosni i Hercegovini. Lisica naglašava kako je razumijevanje prošlosti ključno za tumačenje i kontekstualizaciju trenutnih političkih zbivanja. Shodno tome, bavi se

ključnim pitanjima bosanskohercegovačke prošlosti u 19. i 20. stoljeću, prateći politički uspon Bošnjaka od zajednice koja je prvenstveno bila usmjerena na očuvanje vakufske autonomije, do politički profilirane nacije koja je izborila nezavisnost Bosne i Hercegovine, vratila nacionalno ime Bošnjak i potvrdila bosanski jezik. Autor kroz naučni pristup donosi dublje razumijevanje kompleksnih političkih procesa koji su oblikovali moderni identitet Bošnjaka, čineći ovo djelo izuzetno značajnim za proučavanje bošnjačke historije.

Iz sadržaja ove autorove studije mogu su iščitati dva ključna strateška pravca u djelovanju Bošnjaka: očuvanje teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine i afirmacija nacionalnog identiteta, što je kontinuirani proces koji traje od austrougarske vladavine, preko Kraljevine Jugoslavije i SFR Jugoslavije, pa sve do danas.

Analiza političke evolucije Bošnjaka, prioriteta njihove politike kroz različite periode i uloga ključnih lidera poput Alije Izetbegovića ističu značaj njihova identiteta i zajedništva u političkom procesu. Knjiga je svojevrsan podsjetnik na tragične događaje koje su Bošnjaci preživjeli, ali i putokaz na ključnu potrebu njihovog jedinstva kako bi se uspješno suočili s globalnim izazovima. Autor smatra da Bošnjaci kao nacija mogu biti snažni samo ako su jedinstveni, a njihovo jedinstvo ne bi trebalo biti ograničeno samo na stranačku pripadnost, već treba obuhvatiti idejno-političku platformu. Savremeno doba iziskuje novu dimenziju ovom jedinstvu: ono više nije samo idealistička želja, već neophodna potreba, zakon opstanka i uvjet za dostojanstvo u današnjem svijetu. Oni koji iz bilo kojih razloga podržavaju trenutnu rascjepkanost, zapravo pomažu onima koji su protiv interesa Bošnjaka.

Autor tematizuje i emigracije i reafirmaciju bošnjačkog nacionalnog identiteta i povratka imena Bošnjak, zbog čega je ova knjiga nezaobilazno štivo za sve koji žele dublje istražiti političku povijest Bošnjaka. Zbog toga ovo djelo predstavlja vrijedan doprinos proučavanju bošnjačke nacionalne misli, postavljajući temelj za dalja istraživanja na ovu važnu temu.

Amina Hadžić

hadzicamina01@gmail.com

studentica prvog ciklusa studija

Univerzitet u Tuzli - Filozofski fakultet,

studijski program Politologija

IN MEMORIAM AMER SULEJMANAGIĆ (1961–2024)

Bosna i Hercegovina nema puno naučnika koji se ozbiljno bave historijom srednjeg vijeka, tako da je prerani gubitak svakog kolege jako težak udarac za domaću medievistiku. Najbolji primjer tome su tektonski poremećaji koje je izazvala smrt prof. dr. Dubravka Lovrenovića 2019. godine, što je istina gubitak od koga bi se teško oporavile i daleko razvijenije akademske zajednice, dok se na našem mikro-primjeru pokazao gotovo pa fatalnim događajem, prevladanim tek ogromnom akumulacijom prethodnog sistematskog Profesorovog rada.

Kolega Amer Sulejmanagić je imao malo drugačiji od uobičajenog ulazak u svijet historijske nauke – diplomirani arhitekta i dugogodišnji zaposlenik Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo, odlučio se u kasnijoj fazi svoje karijere da upiše naučni smjer master studija historije srednjeg vijeka na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, što je u sredini nedovoljno zreloj za ulazak u Bolonjski sistem studiranja, znalo izazvati podozrenje i čuđenje. Iako nismo bili ista generacija, pa samim time se nismo intenzivno družili, iz susreta s Amerom tokom naučnog smjera master studija ili u nekoj od aktivnosti Društva za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije STANAK (obje instance danas bespotrebno ugašene, a imale su jako pozitivan uticaj na razvoj domaće medievistike) ostat će mi u sjećanju kao vrijedan kolega, koji je uporno i sistematski pratio nova historiografska postignuća autora iz zemlje i regije, te se predano bavio svojim omiljenim temama, numizmatikom i heraldikom u kojima je dosegao zavidne visine. Kao najveći doprinos u spomenutim tematskim okvirima svakako možemo identificirati dodatno osnaženje argumentacije u prilog tvrdnji da veliki četverostruki zlatnik nije kovao prvi bosanski kralj Tvrtko I, nego pretposljednji kralj Stjepan Tomaš. Posebno mi je drago što je, iako je već duže vrijeme bio ozbiljno bolestan, uspio da u svojim rukama drži i svoje životno historiografsko djelo – dvotomnu sintezu *Bosansko novčarstvo srednjeg i ranog novog vijeka*, koja će postati referentno i nezaobilazno polazište za sve buduće numizmatičke analize starije bosanskohercegovačke prošlosti.

Treba također spomenuti i da je Amer Sulejmanagić bio uporan branitelj struke od upliva neetičkih i neznanstvenih elemenata i pojava. Istina, u tim svojim razračunavanjima sa devijacijama u domaćoj historiografiji, znao je oštrinom svoga pera zakačiti i nevine osobe

koje to ničime nisu zaslužile i to je jedina njegova djelatnost koju treba kritikovati. S druge strane, hrabrost ispoljavanju u suprostavljanju na ovim prostorima toliko omiljenim ideologizacijama i zlostavljanjima historijske nauke nešto je što nedostaje mnogim, možda i pozvanijim pojedincima u akademskim krugovima.

U ovoj, nešto opširnijoj Posljednjoj pošti prerano preminulom kolegi, pokušat ću na jednom mjestu prezentovati bibliografiju njegovih radova koje sam uspio pronaći, bez pretenzije da je sveobuhvatna.

Heraldički radovi

- » Grb Pavlovića, *Bosna franciscana* 36 (2012): 165–206.
- » Grbovi Vukčića Hrvatinića, *Povijesni prilozi* 48 (2015): 33–70.
- » Grb Zagorja i njegov odnos s grbom Dalmacije, *Bosna franciscana* 46 (2017): 219–274.
- » Zapadnoeuropsko podrijetlo najranijih grbova vladara naših zemalja, *Bosna franciscana* 47 (2017): 94–121.
- » Kraljevski oratorij katedrale sv. Vita u Pragu kao izvor za heraldiku naših zemalja i pitanje izvornosti, *Bosna franciscana* 48 (2018): 103–126.
- » *Grb knezova Kurjakovića Krbavskih*, Državni arhiv u Gospiću, 2018.
- » Međudjelovanje na granici. Primjer bosanskoga grba, *Grb i Zastava* 26 (2019): 5–6.
- » Kurjakovići Krbavski – grb jedne hrvatske velikaške kuće u Europi, *Hrvatska revija* 1 (2019): 23–27.
- » Prilog istraživanju grbova Iločkih - razvoj, osobitosti i mijene, *Scrinia Slavonica* 20 (2020): 51–78.
- » Carska ideologija i njene kasnije izvedenice sa sarajevskim primjerima afirmiranja, negiranja i kopiranja u procesima izgradnje kolektivnih identiteta od kraja XIX stoljeća do danas, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* 7 (2020): 97–134, [sa: Amra Čusto].
- » Porijeklo grbovnika Korjenić-Neorić prema njegovim prvim listovima, *Grb i Zastava* 31 (2022): 28–29.

Numizmatički radovi

- » Klasifikacija i katalogizacija bosansko-hercegovačke numizmatike i notafilije, *Novi numizmatičar* 2 (2003): 12–20.

- » Novčane prilike u Bosni i Hercegovini u periodu od početka 1992. do uvođenja konvertibilne marke, *Dinar* 22 (2004): 64–68.
- » Povijest jedne novčanice, *Obol* 56 (2004): 8–12.
- » Bosanskohercegovačke novčanice tiskane u Engleskoj, *Obol* 57 (2005): 44–47.
- » Islamski utjecaj na novac zapada, *Numizmatičke vijesti* 59 (2006): 158–200.
- » Pobjoy izdanja kovanica Bosne i Hercegovine, *Dinar* 26 (2006): 35–38.
- » Zlatni i srebrni novac kao izvozni proizvod (Primjer Sjedinjenih Američkih Država), *Obol* 58 (2006): 60–64.
- » Srednjovjekovna bosanska država pod turskim pritiskom (1414–1463) - monetarni aspekt, *Numizmatičke vijesti* 60 (2007): 127–173.
- » Predlozi za novčanice BiH u periodu od 1994. do 1998. godine, *Dinar* 28 (2007): 36–39.
- » Kulini – fantazijski papirni novac Bosne i Hercegovine, *Obol* 60 (2008): 36–39.
- » Rani bosanski novac - II. Dio, *Numizmatičke vijesti* 62 (2009): 127–168.
- » Srednjovjekovni bosanski novac srednjeg i kasnog razdoblja - vrijeme kraljevstva, *Numizmatičke vijesti* 63 (2010): 84–127.
- » Novac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, *Numizmatičke vijesti* 65 (2012): 54–85.
- » Dokaz u prilog tvrdnji da je veliki bosanski četverostruki dukat iskovao kralj Stjepan Tomaš, *Numizmatičke vijesti* 65 (2012): 86–95.
- » Novac podložnika bosanskih vladara, *Numizmatičke vijesti* 66 (2013): 44–79.
- » Prilog poznavanju rudarske i kovničarske djelatnosti Petra II Keglevića Bužimskoga oko god 1525, u: *Zbornik radova 7. Međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, (ur.) Julijan Dobrinić, Hrvatsko numizmatičko društvo, Rijeka 2014, 200–208.
- » Bosanski srednjovjekovni novac u kontekstu europskih monetarnih tijekova, periodizacija te analiza njegove ikonografije, metrologije i grafije do 1353. godine, *Numizmatičke vijesti* 67

(2014): 44–78.

- » Ikonografija, metrologija i grafija bosanskog novca kovanoga između 1354. i 1418. godine, *Numizmatičke vijesti* 68 (2015): 90–130.
- » Metrologija Tvrtkova banskoga novca, u: *Bosanski ban Tvrtko "pod Prozorom u Rami"*, (ur.) Tomislav Brković, općina Prozor-Rama – Synopsis, Prozor – Sarajevo – Zagreb 2016, 119–136.
- » Novac s grbovima hrvatskih rodova Kurjakovića Krbavskih (iz roda Gusića) i Lapčana – novac Jurja Ljudevita grofa od Sinzendorfa iz 1676. god, *Numizmatičke vijesti* 69 (2016): 68–87.
- » Ugarska privatna kovanja od Sigismunda do Ivana Zapolje, *Numizmatičke vijesti* 73 (2020): 104–144.
- » Ikonografija, metrologija i grafija bosanskoga novca kovanoga između 1472. i 1477. godine (novac kralja Nikole Iločkoga), *Numizmatičke vijesti* 74 (2021): 94–118.
- » Monetarni aspekt smjene turske austro-ugarskom vlašću u Bosni i Hercegovini, *Numizmatičke vijesti* 76 (2023): 95–107.
- » *Bosansko novčarstvo srednjeg i ranog novog vijeka*, Vol. I – II, Buybook i Kantonalni zavod za zaštitu kulturno–historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, 2023.

Sfragistički radovi

- » O krivotvorini pečata kralja Tvrtka, *Grb i Zastava* 28 (2020): 9.

Veksilološki radovi

- » Bosanske zastave osmanskog doba u Zemaljskom muzeju i Muzeju Sarajeva, *Grb i Zastava* 25 (2019): 5–6.

Historiografski radovi

- » Oživjelo bosansko znakovlje, u: Magbul Škoro, *Pozdrav iz Bosne i Hercegovine* 1, Dom, Sarajevo 2009, 20–31.
- » Anna de Bosna de Regno Dalmacie. Ana od Svidnice (1339–1362), *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)* XVII/3 (2014): 131–140.
- » Simboli gradjanske religije - kako se odredjuju i koriste - primjer Bosne i Hercegovine, *Fakti i artefakti* 13 (2019): 75–103.

UPUTSTVA AUTORIMA

Historijska misao je časopis Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Časopis donosi prethodno neobjavljene radove iz historije, arheologije i drugih srodnih nauka, samo da se u nekom segmentu odnose i na prošlost. Cilj časopisa je da podstakne multidisciplinarni pristup istraživanju prošlosti i saradnju arheologije i historije sa drugim srodnim naukama. Svi radovi u digitalnom obliku upućuju se na e-adresu: historijska.misao@untz.ba ili snimljene na CD ili DVD na adresu: Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tihomila Markovića 1, 75 000 Tuzla (kabinet 039A). Zaprimljeni rukopisi bit će poslani na najmanje dvije anonimne recenzije, čime rad dobiva određenu kategoriju, ukoliko isti, prema recenzentima za-dovoljava kriterije du bude publiciran. Poslije ocjenjivanja rada, ukoliko je recenzija pozitivna, autor je dužan unijeti promjene u tekst prema priloženim recenzijama i uputstvima Uredništva, koje uz prethodno mišljenje Redakcije, donosi konačnu odluku o prihvaćanju i kategorizaciji rada, te zadržava pravo na obradu u smislu publicističkih normi. Nakon izlaska iz štampe, svaki autor dobiva po jedan primjerak časopisa. Radovi se objavljuju na bosanskom, srpskom, hrvatskom, crnogorskom, engleskom i njemačkom jeziku, a kategorije radova su:

- » izvorni naučni rad
- » pregledni rad
- » stručni rad
- » prethodno saopćenje
- » izlaganje sa naučnog skupa, tribine, okruglog stola
- » izvještaj sa naučnog skupa/konferencije
- » izvještaj sa arheoloških iskopavanja
- » historijska građa
- » prikaz knjige i periodike
- » rad iz oblasti nastavno-pedagoške materije
- » bilješke o aktivnostima osnivača časopisa.

I. TEHNIČKI DIO

Dokument treba da sadrži:

Ime i prezime, titula, zvanje, institucija, e-mail adresa

Radovi trebaju biti poslani u Microsoft Word formatu.

Font: Times New Roman ili sličan standardni font

Poravnanje: Justify

Prored/Razmak: 1,5

Citati: Normal – veći citati pišu se u posebnom paragrafu (font 10)

Veličina slova: Naslov: 16 Podnaslov: 14 Glavni tekst: 12

Apstrakt i ključne riječi

Veličina slova: 11

Maksimalno 120 riječi u apstraktu; maksimalno deset ključnih riječi

Jezik: u zavisnosti od jezika na kojem je napisan glavni tekst, sa prevodom na engleski ili njemački jezik.

Sažetak

Veličina slova: 11

Maksimalno 500 riječi

Sažetak se piše na jeziku kojim je pisan i glavni tekst, sa prevodom na engleski ili njemački jezik.

II. CITIRANJE U FUSNOTAMA

Fusnote (Bilješke)

Veličina slova: 10

Prored/Razmak: 1,0

Poravnanje: Justify

Citiranje knjiga

Format: Prezime, godina izdanja, broj stranice (samo broj, bez "str." i slično)

Pašalić, 1960, 88.

Kad se ista knjiga citira u narednoj fusnoti, staviti: Isto, 101. (u radovima na engleskom jeziku: Ibid, 101. ili Ibidem, 101.)

Citiranje radova u časopisima i zbornicima radova

Format: Prezime autora, godina izdanja, broj stranice (samo broj, bez "str." i slično)

Hauptmann, 1961, 89.

Kad se isti rad citira u narednoj fusnoti navesti kao: Isto, 106. (u radovima na engleskom jeziku: Ibid, 106. ili Ibidem, 106.)

Citiranje članaka iz novina/listova

a) ako je poznato ime autora

Format: Prezime autora, godina izdanja (objavljivanja), broj stranice (samo broj, bez "str." i slično)

Bašagić, 1908, 2.

b) ako nije poznato ime autora

Format: Naslov članka, *Naziv lista* godina izdanja (redna)/broj izdanja, godina izdanja (objavljivanja), broj stranice (samo broj, bez "str." i slično)

Pozdravi zajedničkom radu, *Srpska riječ* IV/192, 1908, 2.

Kad se isti članak citira u narednoj fusnoti navesti: Isto. (U radovima na engleskom jeziku: Ibid. ili Ibidem.)

Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu navesti skraćeno: Pozdravi zajedničkom radu, *Srpska riječ*, 1908, 2.

Citiranje arhivskih izvora

Format: Naziv arhiva (dalje: skraćeni naziv arhiva), fond: naziv fonda, broj kutije/fascikle/dokumenta ili naziv dokumenta (u zavisnosti od strukture građe)

Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond: Narodno vijeće Tuzla (dalje: NVT), 55/1. Poziv u Narodnu Vojsku!

Citiranje objavljenih/primarnih izvora za stariju historiju

Format: Ime autora, broj knjige/odjeljka, broj stranice (samo broj, bez "str." i slično)

Ptolomej, 2.14, 2.

Kad se isti izvor citira u narednoj fusnoti, staviti:

Isto. (U radovima na engleskom jeziku: Ibid. ili Ibidem.)

Citiranje sa interneta

Format: Prezime, *naslov članka*

Metjahić, *Ko je Husaga Čišić*

III. BIBLIOGRAFSKI POPIS

Opća pravila

1. Veličina slova: 12
2. Bibliografske jedinice navoditi abecednim redom
3. Prvo navoditi izvore, a zatim i ostalu literaturu
4. Ukoliko se isti autor navodi više puta njegova djela se navode

redom prema godini izdanja

5. Ukoliko publikacija ima dva ili više autora, izdavača ili mjesta izdanja, međusobno ih odvajati crtom (–)

6. Ukoliko publikacija ima dva ili više urednika, prevoditelja ili priređivača, njihovima imena i prezimena pisati u zagradi i odvajati zarezima

7. Bibliografske jedinice izvorno pisane na drugim pismima transliterirati u latinicu.

Knjige

Format: Prezime, Ime. *Naziv publikacije*, Izdavač, Mjesto izdanja godina izdanja.

Pašalić, Esad. *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1960.

Kada su u pitanju ustanove koje pri određenom odjeljenju izdaju više različitih publikacija (npr. Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine), navođenje se vrši na slijedeći način:

Format: Prezime, ime. *Naziv publikacije*, izdavač, naziv i broj serije, naziv i broj podserije, mjesto izdanja i godina.

Bojanovski, Ivo. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo 1974.

Članci u časopisima

Format: Prezime, Ime. "Naslov članka", *Naziv časopisa* godina izdanja/broj izdanja, Izdavač, Mjesto izdanja godina objavljivanja, raspon stranica.

Aličić, Ahmed. "Desetina u Bosni polovinom 19. vijeka", *Prilozi* XVI/17, Institut za istoriju, Sarajevo 1980, 129-174.

Članci u zbornicima radova

Format: Prezime, Ime. "Naslov članka", *Naziv zbornika*, Zbornik radova (ur. ime/na i prezime/na urednika), Izdavač, Mjesto izdanja godina objavljivanja, raspon stranica.

Cholewicki, Paweł. "Late Medieval Bosnia and Poland: Dimensions of the Interaction", *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, Zbornik radova (ur. Elmedina Duranović, Enes Dedić, Nedim Rabić), Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2019.

Neobjavljeni izvori

Format: Naziv arhiva, Mjesto, naziv fonda (u sljedećem redu)

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
Zajedničko ministarstvo finansija

Primarni izvori za stariju historiju / objavljeni izvori

Format: Autor [ako postoji], *Naziv publikacije* (ur./ed(s)). I. Prezime urednika, ako postoji), Izdavač, Mjesto izdanja godina izdanja.

Ptolemy, *Ptololemy's Geography An Annotated Translation of the the Theoretical Chapters*, (eds. J. L. Berggren, A. Jones), Princeton University Press, Princeton – Oxford 2000.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca: vanredni saziv od 2. jula do 20. oktobra 1921. godine (od I – IX redovnog sastanka), Beograd 1921.

Periodika

a) ukoliko je poznat autor

Format: Prezime, Ime. "Naslov članka", *Naziv lista*, godina izdanja/broj izdanja, datum objavljivanja, Mjesto izdanja.

Topčić, Hašim. "Reorganizacija medresa i mekteba", *Musavat* VI/4, 25. januar 1911, Sarajevo.

a) ukoliko nije poznat autor

Format: "Naslov članka", *Naziv lista*, godina izdanja/broj izdanja, datum objavljivanja, Mjesto izdanja.

"Državna kriza", *Pravda* III/8, 22. januar 1921, Sarajevo.

Internet

a) ukoliko je poznat autor

Format: Prezime, Ime. *Naslov članka*, link (datum pristupa)

Kamberović, Husnija. *O referendumu u BiH 1992. godine*, <https://historiografija.ba/article.php?id=2365> (04. 3. 2024).

a) ukoliko nije poznat autor

Format: *Naslov članka*, link (datum pristupa)

BiH obaviještena o promjeni imena Makedonije u Republika Sjeverna Makedonija,

<https://www.klix.ba/vijesti/bih/bih-obavijestena-o-promjeni-imena-makedonije-u-republika-sjeverna-makedonija/190221080> (12. 6. 2019).

UPUTSTVA RECENZENTIMA

- » Svi radovi koji su stigli u naznačenom roku na adresu časopisa Historijska misao bit će prosljeđeni na dvije anonimne recenzije stručnjacima iz oblasti iz koje je rad pristigao (historija, arheologija i srodne nauke)
- » Svi recenzenti časopisa Historijska misao prema pravilima časopisa moraju imati titulu doktora nauka iz oblasti arheologije, historije i drugih srodnih oblasti
- » Recenzenti radove mogu kategorizirati u jednoj od ponuđenih kategorija: izvorni naučni rad, pregledni rad, stručni rad, prethodno saopćenje
- » Nakon okončanja procesa recenziranja recenzent predlaže: 1. Da se tekst objavi u izvornom obliku; 2. Da se tekst objavi nakon predloženih izmjena; 3. Da se tekst ne objavljuje, jer ne zadovoljava minimum naučnih kriterija. Ukoliko recenzent odabere drugu kategoriju ima pravo od glavnog i odgovornog urednika tražiti rad na uvid nakon ispravki autora
- » Ukoliko se ocjene dva recenzenta ne razlikuju u velikoj mjeri (npr. jedan recenzent ocijeni da je autor napisao rad koji u kategorizaciji odgovara izvornom naučnom radu, dok je drugi recenzent ocijenio rad kao pregledni rad, Redakcija i Uredništvo će ići u korist autora i uvažiti veću ocjenu)
- » Ukoliko se ocjene dva recenzenta značajno razlikuju (npr. jedan recenzent ocijeni da je autor napisao rad koji u kategorizaciji odgovara izvornom naučnom radu, dok je drugi recenzent ocijenio rad kao stručni rad, isti će biti poslan na treću anonimnu recenziju stručnjaka iz iste oblasti)
- » Ukoliko se ocjene dva recenzenta značajno razlikuju (npr. jedan recenzent ocijeni da je autor napisao rad koji zadovoljava kriterije za objavljivanje u naučnom časopisu, dok je drugi recenzent ocijenio da rad ne zadovoljava kriterije za objavljivanje, rad će se poslati na treću anonimnu recenziju stručnjaka iz iste oblasti)
- » Ukoliko oba recenzenta procijene da rad ne zadovoljava kriterije za objavljivanje, autor će biti obaviješten da rad neće biti objavljen
- » Recenzenti se mole da u roku od 15 do 30 dana napišu recenziju u obrazac koji im dostavlja glavni i odgovorni urednik časopisa.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The *Historical Thought* is the journal of the the Department of History (Faculty of Philosophy, University of Tuzla). The journal brings previously unpublished works from the filed of history, archaeology, and other related academic disciplines, if they relate to the past in at least some segment. The goal of the Journal is to encourage a multidisciplinary approach to the research of the past and the cooperation of history and archaeology with other related sciences. All works in digital form should be sent to the email address: historijska.misao@untz.ba or as a hard copy to the address: Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, Tihomila Markovića 1, 75 000 Tuzla (office 039A). Received manuscripts would be sent to at least two doubleblind peer reviews, whereby the paper receives a certain category, if it meets the criteria for publication, according to the peer reviewers. After evaluating the paper, if the review is positive, the author is obliged to make changes to the text according to the attached reviews and the instructions of the editors, which, with the prior opinion of the Editorial Board, makes the final decision on the acceptance and categorization of the paper, and reserves the right to process it in terms of journalistic norms. After publication, each author receives one hard copy of the Journal. Language of papers may be: Bosnian, Serbian, Croatian, Montenegrin, English, German. The journal publishes the following categories of papers:

- » original scientific papers
- » review papers
- » professional papers
- » previous announcement
- » presentations from scientific conferences and lectures
- » reports from scientific conferences
- » reports from archaeological excavations
- » historical material
- » book and periodical reviews
- » papers in the field of teaching and pedagogy
- » notes on the activities of the founders of the Journal.

I. TECHNICAL PART

A submitted paper must contain

Name and surname, academic title, affiliation, email address of the author

The paper must be sent in a Microsoft Word format.

Font: Times New Roman or similar standard font

Alignment: Justify

Line spacing: 1,5

Quotes: Normal; longer quotes to be written in a separate paragraph (font size 10)

Title font size: 16

Chapter heading font size: 14

Main text font size: 12

Abstract and keywords

Font size: 11

Maximum of 120 words in abstract; maximum of 10 keywords

Language: same as the language of main text with translation to English or German or Bosnian/Croatian/Serbian.

Summary

Font size: 11

Maximum of 500 words

Language: same as the language of main text with translation to English or German or Bosnian/Croatian/Serbian.

II. CITATION IN FOOTNOTES

Footnotes

Font size: 10

Line spacing: 1,0

Alignment: Justify

Book citation

Format: Surname, year of publishing, page number (number only, without "p.")

Pašalić, 1960, 88.

When the same book is cited in the following footnote, put: Ibid, 101. or Ibidem, 101.

Journal and proceedings citation

Format: Surname of the author, publishing year, page number (number only, without "p.")

Hauptmann, 1961, 89.

When the same book is cited in the following footnote, put: Ibid, 106. or Ibidem, 106.

Periodicals article citation

a) if the author is known

Format: Surname of the author, publishing year, page number (number only, without "p.")

Bašagić, 1908, 2.

b) if the author is unknown

Format: Article title, *Magazine title* volume/issue, publication year, page number (number only, without "p.")

Pozdravi zajedničkom radu, *Srpska riječ* IV/192, 1908, 2.

When the same book is cited in the following footnote, put: Ibid. or Ibidem.

When the same article is cited on the other place in the paper, put short version: Pozdravi zajedničkom radu, *Srpska riječ*, 1908, 2.

Archive sources citation

Format: Archive name (hereinafter: archive name abbreviation), fund: fund name, number of fascicle/folder/document or title of document (depending on the structure of archive materials)

Arhiv Tuzlanskog kantona (hereinafter: ATK), fond: Narodno vijeće Tuzla (here inafter: NVT), 55/1. Poziv u Narodnu Vojsku!

Citation of published/primary sources for older history

Format: Author name, Numbers of book/chapter, page number (number only, without "p.")

Ptolemy, 2.14, 2.

When the same book is cited in the following footnote, put: Ibid, 11. or Ibidem, 11.

Citation of internet references

Format: Surname, *article title*

Metjahić, *Ko je Husaga Ćišić*

III. LIST OF REFERENCES / BIBLIOGRAPHY

General rules:

1. Font size: 12
2. Bibliographical units to be listed in alphabetical order
3. Sources to be separated and written before other references
4. If there are more than one unit from one author, sort his/her bibliographical units by publication year
5. If a publication has two or more authors, publishers or places of publishing, separate them by Em dash (–)
6. If a publication has two or more editors or translators, list their names and surnames and separate by a comma, all in parentheses
7. Bibliographical units originally written in other scripts to be transliterated to Latin script.

Books

Format: Surname, Name. *Title*, Publisher, Publishing place publishing year.

Pašalić, Esad. *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1960.

When it comes to the institutions with more publishing departments, cite in the following way:

Format: Surname, Name. *Title*, Publisher, Series name and number, Subseries name and number, Publishing place publishing year.

Bojanovski, Ivo. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo 1974.

Journal articles

Format: Surname, Name. "Article title", *Journal title* volume/issue, Publisher, Publishing place publishing year, page range.

Aličić, Ahmed. "Desetina u Bosni polovinom 19. vijeka", *Prilozi* XVI/17, Institut za istoriju, Sarajevo 1980, 129174.

Proceedings articles/chapters

Format: Surname, Name. "Article/Chapter title", *Proceedings title*, Proceedings (ed(s). names and surnames of the editors), Publisher, Publishing place publishing year, page range.

Cholewicki, Paweł. "Late Medieval Bosnia and Poland: Dimensions of the Interaction", *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku: pristupi i perspektive*, Zbornik radova (ur. Elmedina Duranović, Enes Dedić, Nedim Rabić),

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2019.

Unpublished/archive sources

Format: Archive name, Place, fund title (in the next row)

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
Zajedničko ministarstvo finansija

Primary sources for older history / Published sources

Format: *Publication title* (ed(s). N. Surname of the editor(s)),
Publisher, Publishing place publishing year.

Ptolemy, *Ptolemy's Geography An Annotated Translation of the
the Theoretical Chapters*, (eds. J. L. Berggren, A. Jones), Princeton
University Press, Princeton – Oxford 2000.

*Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i
Slovenaca: van redni saziv od 2. jula do 20. oktobra 1921. godine
(od I – IX redovnog sastanka)*, Beograd 1921.

Periodicals

a) if the author is known

Format: Surname, Name. "Article title", *Magazine title*, Volume/
issue, Date, Publishing place

Topčić, Hašim. "Reorganizacija medresa i mekteba", *Musavat* VI/4,
25. januar 1911, Sarajevo.

b) if the author is unknown

Format: "Article title", *Magazine title*, Volume/issue, Date, Publishing
place

"Državna kriza", *Pravda* III/8, 22. januar 1921, Sarajevo.

Internet

a) if the author is known

Format: Surname, Name. *Article title*, link (accession date)

Kamberović, Husnija. *O referendumu u BiH 1992. godine*, [https://
historiografija.ba/article.php?id=2365](https://historiografija.ba/article.php?id=2365) (04. 3. 2024).

b) if the author is unknown

Format: *Article title*, link (accession date)

*BiH obaviještena o promjeni imena Makedonije u Republika Sjeverna
Makedonija*, [https://www.klix.ba/vijesti/bih/bihobavijestenaopromjeni
imenamakedonijeurepublikasjevernamakedonija/190221080](https://www.klix.ba/vijesti/bih/bihobavijestenaopromjeniimenamakedonijeurepublikasjevernamakedonija/190221080) (12. 6.
2019).

INSTRUCTIONS TO PEER REVIEWERS

- » All papers arrived within the specified period to the address of the journal *Historical Thought* would be forwarded to two anonymous peer reviews by experts in the field from which the work came (history, archaeology, or related academic disciplines).
- » According to the rules of the journal, all peer reviewers of the journal must have a doctorate in history, archaeology, or other related fields.
- » Peer reviewers can categorize papers in one of the offered categories: original scientific paper, overview paper, professional paper, previous announcement.
- » After completing the review process, the peer reviewer suggests:
1. the text to be published in its original form; 2. the text to be published after the demanded changes; 3. the text not be published, for failing to meet the minimum scientific criteria. If the reviewer chooses the second category, he/she has the right to ask the editor-in-chief to inspect the paper after the author's corrections.
- » If the evaluations of two peer reviewers do not differ to a great extent (e.g. one peer reviewer categorized the paper as an original scientific paper, while the other peer reviewer evaluated the work as a review paper, the Editorial Board would go in favour of the author and opt for a higher rating) If the evaluations of two peer reviewers differ significantly (e.g. one peer review er categorized the paper as the original scientific paper, while the other catego rized it as a professional paper, the editor inchief is obliged to send it to a third anonymous expert review from the same field).
- » If one peer reviewer evaluated the paper as not meeting the minimum scientific criteria for being published, the paper would be sent to a third anonymous review by an expert in the same field).
- » If both peer reviewers assess that the paper fails to meet the criteria for publica tion, the author would be informed that the paper is not going to be published.
- » Peer reviewers are requested to write a review within 15 to 30 days in the form that the editor-in-chief would send them.